

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE

9

Ústav československých a světových dějin
Československé akademie věd
Praha 1985

ŘÍDÍ REDAKČNÍ KOLEKTIV:

PhDr. LUBOMÍR SLEZÁK, CSc. (vedoucí), RNDr. LUDVÍK KOPAČKA,
RNDr. LUDMILA FIALOVÁ, CSc.

ÚVODEM

Vzhledem k tomu, že v roce 1985 uplynulo 200 let nepřetržitého trvání státní statistiky přirozené měny obyvatelstva na území českých zemí, je úvodní studie devátého čísla Zpráv Komise pro historickou demografii věnována tomuto výročí. Další příspěvky jsou užšího zaměření - týkají se jednak populačního vývoje mikroregionů na severní Moravě, jednak některých aspektů vývoje obyvatelstva v Československu za demografické revoluce a názorů některých statistiků na populaci v českých zemích z přelomu 18. a 19. století.

Do oddílu práv jsou ve zkrácené formě zařazeny příspěvky, přednesené na pracovní poradě věnované výzkumu rodiny v minulosti /Rožnov pod Radhoštěm 4. - 5. 10. 1984/, které měly historickodemografický charakter. Sborník je dále doplněn o výběrovou bibliografii české historické demografie za léta 1976 - 1980 a několik recenzí nejnovějších českých i zahraničních prací.

Připomínky a podněty k publikovaným pracem, respektive příspěvky pro další čísla zasílejte na adresu: Komise pro historickou demografii, Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 2, Vyšehradská 49.

ВСТУПЛЕНИЕ

Учитывая то обстоятельство, что в 1985 г. отмечаем 200-летний юбилей непрерывного существования государственной статистики населения на территории чешских земель, вступительная статья девятого номера Сообщений Комиссии исторической демографии поэтому посвящена приведенной дате. Следующие статьи отличаются более узкой направленностью. В них изложены проблемы развития популяции микрорегионов Северной Моравии, некоторые аспекты развития населения в Чехословакии в период демографической революции и взгляды некоторых статистиков на народонаселение в чешских землях на рубеже 18 и 19 веков.

В разделе сообщений в сокращенной форме включены тексты выступлений на рабочем совещании, посвященном исследованиям семьи в прошлом (Роژнов-под-Радгоштем 4 - 5 октября 1984 г.), отличающиеся историко-демографическим характером. Сборник также дополнен выбором библиографии чешской исторической демографии 1976 - 1980 гг. и несколькими рецензиями новых чешских и зарубежных работ.

Ваши замечания и пожелания по опубликованным работам или статьи для публикации в последующих номерах просим присылать по адресу: Комиссия исторической демографии, Институт чехословацкой и мировой истории ЧСАН, ул. Вышеградска, 49, 128 26 Прага 2.

INTRODUCTION

Since 1985 sees the 200th anniversary of the keeping of continuous state records concerning natural movement of population in the Czech lands, the first article in the ninth issue of the Report of the Commission for Historical Demography is devoted to this occasion. The remaining articles are more narrowly conceived, reporting on population development in microregions of northern Moravia, and on certain aspects of Czechoslovak population dynamics during the demographic revolution and the views of some statisticians on the population of the Czech lands at the turn of the 18th and 19th centuries.

The reports section includes shortened versions of papers read at the working meeting on research into the family in the past (Rožnov pod Radhoštěm, 4 - 5 Oct., 1984) which were of a historical demographic character. The issue also contains a selected bibliography of Czech historical demography for 1976 - 1980, and some reviews of recent Czech and foreign publications.

Comments and ideas on the published works or contributions to further issues should be sent to: Komise pro historickou demografii, Ústav československých a světových dějin ČSAV, Vyšehradská 49, 128 26 Praha 2, Czechoslovakia.

S T U D I E

Vladimír S r b :

DVĚSTĚ LET STATISTIKY PŘIROZENÉ MĚNY OBYVATELSTVA V ČESKÝCH
ZEMÍCH (1785 až 1985)⁺

Českoslovenští demografové si připomenou v roce 1985 několik významných výročí. Shodou okolností je tomu tak v roce 40. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou. V roce 1985 uplyne 200 let od zahájení pravidelné statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích (1785), devadesát let od první zásadní reformy statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích (1895), šedesát let od druhé reformy statistiky přirozené měny obyvatelstva, vztahující se tentokrát na území celé Československé republiky (1925) a konečně třicet pět let od začátku působení zákona o civilních matrikách, jež vedlo k převodu statistiky přirozené měny obyvatelstva na jednotnou síť matričních oddělení místních (obvodních, městských) národních výborů (1950).

I. Dvě stě let statistiky přirozené měny obyvatelstva
v Českých zemích (1785)

Výchozí základnou pro statistiku přirozené měny obyvatelstva se v oblasti římského církevního práva staly matriky.

⁺) Článek je publikován na doporučení redakční rady revue Demografie, která si od autora vyžádala zpracování dané problematiky, ale z technických důvodů nemohla zajistit jeho reprodukci v celém rozsahu včetně příloh.

Jejich vedení bylo předepsáno tridentským koncilem (1545 až 1563) na územích podléhajících římské církevní jurisdikci, avšak jejich skutečné zavádění a systematické vedení trvalo velmi dlouho. Sám název "matrikulae" pochází až ze 17. století na návrh biskupa A. Barbosy. V habsburských zemích byly církevní matriky (pro katolíky) zavedeny dvorským dekretem z 22. února 1722 s účinností od téhož roku. Tridentský koncil počítal původně pouze s matrikami (zápisy) o uzavřených manželstvích a o křtech. Matriky zemřelých byly zaváděny postupně později.

Pro České země se stal právním podkladem, umožňujícím zavedení statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích, císařský patent z 20. února 1784 (Jos. G. S., IV. díl, č. 113) o civilních matrikách. Patent byl významným průlomem do sféry považované za výhradní doménu církve a církevního práva. Církevní matrikáři se sice nadále měli řídit předpisy církevního práva, avšak pokud jde o občanské věci, byli podřízeni jurisdikci práva občanského.

Zdůvodnění vydání předpisu o matrikách bylo v duchu osvícenských ideí velmi racionální:

"Rejstříky sňatků, porodů a úmrtí mají veliký význam jak pro veřejnou správu, tak pro jednotlivé rodiny. Veřejná správa z nich získává užitečné poznatky o vztazích mezi snoubenci, o vzestupu a poklesu počtu sňatků, o přírůstku a úbytku narozených, o snížené nebo zvýšené úmrtnosti. Jednotlivým rodinám slouží při nejjedné příležitosti jako důkazní pramen a nezřídka jsou podkladem soudních rozhodnutí, na nichž závisí stav občana i celých příbuzenstev. Z tohoto důvodu jsme pro blaho svých poddaných dlužni pečovat o to, aby se těmto rejstříkům, jejichž úprava až dodnes byla libovolná a jejichž věrohodnost závisela na jediném člověku, předepsala taková podoba, která vzhledem na to, že bude použitelnější pro státní účely, spojí s jednotnou formou zároveň i zákonitou jistotu."

Z dnešního hlediska bychom řekli, že zdůvodnění patentu mělo do značné míry populacionistický charakter. Nešlo už jen

o jednu z cest ke zpřesnění pravidelných konskripcí obyvatelstva jak tomu bylo dříve, ale o samostatnou správní a statistickou akci. Proto patent obsahoval předpisy, jak vést příslušné rejstříky (matriky), jaký je jejich obsah a jaké z toho vyplývá zpravodajství vůči státním politickým orgánům. Bylo přikázáno vést tři samostatné rejstříky (knihy): knihu sňatků, knihu narozených (nikoli jen pokřtěných) a knihu zemřelých. Byl určen obsah zápisů i jejich forma v podobě předepsaných vzorů tří rejstříků. Knihy měly být založeny pro celý farní obvod katolické církve (matriční předpisy pro ostatní církve byly vydávány postupně, podobně pro osoby bez církevní příslušnosti). Údaj bydliště se nevyžadoval, což představovalo nebezpečí záměny tam, kde farnost zahrnovala několik míst s vlastním číslováním domů.

Obsah zápisů byl poměrně velmi bohatý, jak vyplývá ze sestav, které bylo možno sestavit z ročních sumářů zasílaných nadřízeným politickým úřadům. U sňatků se kromě počtu uvádělo kolik z nich bylo katolických, protestantských, smíšených, židovských; u porodů se lišily děti manželské a nemanželské (vždy podle pohlaví), kolik z nich bylo katolíků, protestantů, židů; u zemřelých se rozlišovalo pohlaví zemřelých, jejich náboženské vyznání (katolické, protestantské, židovské) jejich věk (bez rozdílu pohlaví): mladší 7 let, 7 - 17 let, 17 - 40 let, 40 - 50 let, přes 50 let, způsob smrti (rovněž bez uvedení pohlaví), a to na nemoc: obyčejnou, místní, epidemickou, nebo z důvodu násilí: sebevraždy, neštěstí, vražda. Sám zápis v matrice byl obsáhlejší pochopitelně o jména a příjmení, rodinný stav snoubenců, jejich věk, jména svědků u narozených o jména rodičů a kmotrů. Než byly zavedeny matriky pro jinověrce než katolíky, vedly zápisy civilního stavu o nich katoličtí duchovní. Zvláštní matriky vedly vojenští duchovní o vojenských osobách a členech jejich rodin, kteří s nimi žili.

V § 8 patentu bylo přikázáno krajským úředníkům provádět občasně kontroly, zda jsou matriční knihy vedeny podle předpisů.

V § 9 patentu byla pak založena oznamovací povinnost farářů vůči státním orgánům, která představuje základ naší statistiky přirozené měny obyvatelstva. Říká se zde, že "Ke konci každého roku mají faráři a rovněž rabíni sestavit roční tabulku s rubrikami, které odpovídají všem rejstříkům, a tuto tabulku zasílají nejdéle do polovice ledna konskripčnímu okresu a také krajskému úřadu." Cestou krajských úřadů obdrželo tabulky gubernium, které vyhotovilo dva zemské sumáře:

Tabulka A - hlavní výkaz ("Haupt Ausweis") obsahovala úplný přehled přirozené měny obyvatelstva podle krajů za všechny znaky obsažené v tabulkách zasílaných farními úřady v třídění, jak jsme je uvedli vpředu;

Tabulka B - hlavní tabulka ("Haupttabelle") obsahovala jen počet sňatků, narozených a zemřelých podle pohlaví v hlavních městech všech rakouských zemí, na ostatním území každé země, a zemský úhrn. Lze předpokládat, že alespoň tato tabulka byla odeslána do Vídně.

Nebudeme se na tomto místě zmiňovat o tom, že náplň tabulek se během let v detailech měnila, nebudeme hovořit o tom, že dnešní rekonstrukce přirozené měny obyvatelstva nerespektuje některé zvláštnosti tehdejšího zpravodajství (sestavy nejprve za kalendářní roky, pak období výkaznictví za vojenské, resp. sluneční roky od 1. XI. do 31. X. následujícího roku; od roku 1828 jednotně za kalendářní roky), původní nerozlišování vitality zemřelých a zahrnování mrtvě narozených mezi zemřelé ap. Podrobněji o tom psala L. Kárníková.

Klademe-li počátek statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích do roku 1785, musíme současně uvést, že první údaje o počtu sňatků, narozených a zemřelých známe za České země - díky J. A. Rieggerovi a F. Dvořáčkovi - již za rok 1762 a 1764 až 1768 (data za rok 1763 se ztratila). Data o přirozené měně obyvatelstva za uvedené roky byla získávána v souvislosti s požadavkem zpřesnit konskripce obyvatelstva: mělo se tak stát kontrolou stavů obyvatelstva na základě jeho

přirozeného pohybu; pramenem těchto dat byly církevní úřady. Doplnkem měla být data o migracích, získávána od politických úřadů. Data za léta 1769 až 1780, i když byla zřejmě zjišťována jak o přirozeném, tak o mechanickém pohybu obyvatelstva, nejsou známa. V roce 1780 přestala být zpravodajským místem pro konskripce církevní místa (nahradily je vojenské úřady) a tak se z výkazů ztratily i údaje o počtu sňatků, narozených, zemřelých i o migracích. V nové podobě se pak údaje o přirozené měně obyvatelstva objevily až v souvislosti s vydáním citovaného patentu z 20. února 1784 s účinností od 1. ledna 1785.

Zahájením pravidelné statistiky přirozené měny obyvatelstva rokem 1785 se staly České země a s nimi i ostatní země tehdejšího Rakouska oblastmi s nejstarší statistikou tohoto pohybu obyvatelstva.

Systém statistického zjišťování dat o přirozené měně obyvatelstva od počátku roku 1785 byl pochopitelně v průběhu doby zdokonalován, aby vyhovoval nejen administrativním a řídicím potřebám státních orgánů, ale postupem doby také nárokům na vědecké vyhodnocování získávaných dat. A tak se až do konce 19. století, kdy došlo k velmi závažné reorganizaci zpravodajství statistiky přirozené měny, setkáváme s řadou opatření zlepšujících a zpřesňujících existující systém hlášení i zpracování.

Z nejdůležitějších změn, kterými prošlo statistické zpravodajství v uvedené době (do roku 1895), uveďme nařízení z roku 1805, kterým bylo zavedeno rozlišování vitality narozených dětí, přičemž mrtvě narozené děti byly rozlišovány pouze podle pohlaví, živě narozené děti podle legitimacy a pohlaví. Druhou změnou byla zavedení nového způsobu ročního hlášení matriky podle dekretu dvorské kanceláře z 5. května 1828, č. 9424. Hlášení zpracovávaly státní účtárny a publikaci prováděla dvorská účtárna politických fondů v "Amtsblatt der Wiener Zeitung". Jako třetí změnu nutno uvést inovaci a doplnění statistických výkazů podle výnosu ministerstva

vnitřní z 6. března 1851, č. 4072, který zrušil výkazy podle předchozí úpravy z roku 1828. U snoubenců bylo uváděno kombinací třídění podle věku. Bylo zavedeno třídění podle měsíců sňatku, ale také u narozených došlo k tomuto obohacení. Největší změny nastaly u statistiky zemřelých: třídění bylo rozšířeno o úmrtnost podle měsíců, podle jednotek věku, a rozšířeno třídění kojenecké a dětské úmrtnosti. To byly hlavní úpravy až do roku 1895. Avšak k menším úpravám docházelo i v tomto mezidobí. Tak například výnos ministerstva vnitřní z 31. ledna 1876, č. 610, zavedl čtvrtletní předkládání výkazů, a výnos ministerstva vnitřní z 11. března 1886, č. 21131, zavedl výkaz o legitimaci nemanželských dětí napotomním sňatkem.

Z hlediska kvality statistického výkaznictví v oblasti příčin smrti nastala zvláštní situace po vydání říšského zdravotního zákona č. 68/1870 ř. z. Ten sice zajišťoval - společně se zemskými zdravotními zákony vydávanými postupně, např. na Moravě v roce 1884, v Čechách v roce 1888, ve Slezsku vydán nebyl - zkvalitnění nejen zdravotní péče, ale také výkaznictví; přitom však zavedl vedle státní statistiky navíc resortní statistiku zemřelých a příčin smrti, která pochopitelně byla ve výsledcích odlišná od statistiky státní (matriční). A právě to se stalo podnětem k zásadní reformě statistiky přirozené měny obyvatelstva z roku 1894 počínajíc rokem 1895, k níž dala podnět Ústřední statistická komise ve Vídni.

II. Devadesát let od první reformy statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích (1895)

Z podnětu státních statistických orgánů došlo od 1. ledna 1895 k reorganizaci statistiky přirozené měny obyvatelstva. Stalo se tak na základě výnosu ministerstva vnitřní z 8. února 1895 ex 1894, č. 18632/1895, který zrušil ustanovení ministerstva vnitřní podle výnosu z 6. března 1851 č. 4072/103 a dalších. Rušily se výkazy dosud existující a zaváděly se vý-

tahy z matrik ve formě sčítacích listů (Listenform) pro sňatky (vzor A), narozené (vzor B), legitimované děti (vzor C) a zemřelé (vzor D). Sčítací listy musely být vyplňovány za každou obec nebo za část obce, která patřila do příslušného matričního obvodu. Obal (vzor E) obsahující vyplněné sčítací listy se zasílal čtvrtletně politickému úřadu I. instance.

Výnos byl určen všem zemským úřadům. Jejich prostřednictvím byly informovány všechny podřízené instance a církevní ordinariáty, které je měly zveřejnit v diecézních novinách, oběžnicích ap. Evangeličtí matrikáři byli o nové úpravě hlášení informováni prostřednictvím vrchních duchovních rad.

Výnos obsahoval kromě úvodních ustanovení právní a formální povahy (§§ 1 - 2) jednak všeobecná ustanovení (§§ 3 až 12), jednak zvláštní ustanovení (§§ 13 - 26) a závěrečné ustanovení o vyplňování a zasílání obalu s vyplněnými sčítacími listy (§§ 27 - 32). Pokyny obsahovaly návod k správnému vyplňování rubrik, pokyn o okamžitém vyplnění příslušné řádky zápisu po provedení zápisu v matrice, pokyn k zabránění duplicitního hlášení v případě delegace sňatku, pokyn k zasílání záznamů o dodatečných zápisech v matrice ap. Zvláště se zdůrazňovala povinnost uvádět údaj o věku formou zápisu dne, měsíce, roku narození osoby, jíž se zápis týkal. Zvláštní pozornost se vyžadovala při zápisu o povolání resp. "postavení v povolání" (dnešní terminologií řečeno o "sociální příslušnosti"; jako příklad se uvádělo "Nestačí napsat krejčí, ale nutno připojit mistr, pomocník, nestačí napsat rolník, ale nutno připojit sedlák, zemědělský dělník, děvečka atd.") Je vidět, že neúplnost nebo nepřesnost zápisů o povolání - zaměstnání jsou tak staré jako demografická statistika sama.

Mrtvě narozené děti se zapisovaly do sčítacího listu o narozených, nikoli zemřelých. Toto ustanovení bylo nutné vzhledem k dřívějším nejasnostem a nesprávným výkladům, ve které knize měla být mrtvá narození registrována. U zemřelých dětí do 15 let se v rubrice povolání zapisovalo povolání otce,

u nemanželsky narozených povolání matky s označením, či je to povolání. Příčina smrti se zapisovala na základě ohledacího listu a zapisovalo se, zda byla ověřena lékařem, či nikoli. Rubrika 18 (Kód nemoci) se nevyplňovala, neboť ji zapisoval okresní lékař (§ 25). Okresní lékař - po obdržení sčítacích listů zasílaných úřadem I. stolice, t.j. okresním hejmanstvím nebo městem se zvláštním statutem - vyplnil nejen kódy příčin smrti u každého zemřelého, ale měl povinnost vypracovat sestavu o příčinách smrti za obvod, za nějž byly sčítací listy zaslány. Zasílací lhůty matričních orgánů byly do 15 dnů po uplynutí šetřeného čtvrtletí.

K výnosu č. 18632/1895 ex 1894 byly vydány prováděcí předpisy jak správními, tak zdravotnickými orgány. Týkaly se pracovních postupů politických úřadů, spolupráce se zdravotnickými orgány a podobně. Nová úprava hlášení o zemřelých a příčinách smrti učinila zbytečným duplicitní zpracování těchto dat zdravotními orgány, které napříště měly využívat zpracování statistiky. Pro úřední lékaře byl zaveden nový formulář "Sumář o zdravotních poměrech" zpracovaný podle soudních okresů. Lékaři byli odpovědní za správné vyplňování údajů o příčině smrti jak v ohledacích listech, tak ve sčítacích listech. Zpracování sčítacích listů úřady I. instance se zasílalo zemským úřadům, odkud šly výsledky Ústřední statistické komisi.

Nová etapa statistického zpravodajství o přirozené změně obyvatelstva se časově významně shodovala s poklesem úmrtnosti v našich zemích. Základem pro zlepšení zdravotní péče o obyvatelstvo byly předpisy tehdy značně pokrokového zdravotního zákona z roku 1870 č. 68, z něhož vycházely zemské zdravotní zákony, které upravovaly především obecní zdravotnictví. Zde je možno hledat podmínky resp. důvody poklesu úmrtnosti zaznamenané v našich zemích výrazněji již od poloviny devadesátých let (1895 až 1900).

V době významné reformy zpravodajství statistiky přirozené změny obyvatelstva v Českých zemích a v dalších částech tehdejšího Rakouska došlo k reformě této statistiky i v Uhrách

a tím i na Slovensku po vydání zákonného článku XXXIII: 1894, zpřesněného novelou v podobě zákonného článku XXXVI: 1904, a matriční úpravy č. 80.000/1906. Statistika přirozeného pohybu obyvatelstva upravená jak v Českých zemích, tak na Slovensku v polovině devadesátých let minulého století, trvala ve své podobě až do radikální novelizace v roce 1925.

III. Šedesát let od druhé reformy statistiky přirozené změny obyvatelstva v Českých zemích a jejího sjednocení v Československu (1925)

Reforma statistiky přirozené změny obyvatelstva vyhlášená oběžníkem ministerstva vnitra z 31.prosince 1924, č.82 985-8, s účinností od 1.ledna 1925, provedená v dohodě s ministerstvem veřejného zdravotnictví s Státním úřadem statistickým, má pro československou demografii historický význam:

- a) došlo k sjednocení systému v Českých zemích a systému platného na Slovensku,
- b) došlo k převodu této statistiky z hromadných sčítacích listů na individuální sčítací lístky vyplňované za každý individuální případ uzavření sňatku, narození dítěte, legitimaci nemanželského dítěte a úmrtí osoby,
- c) oznamovací povinnost se vrátila opět ke každoměsíčnímu zasílání sčítacích lístků místo čtvrtletního zpravodajství,
- d) centrální zpracovatelským orgánem se stal Státní úřad statistický bez jakýchkoli zprostředkovatelských orgánů nižšího řádu.

Zpravodajskými orgány zůstaly nadále duchovní správy (farní úřady) církví uznaných státem a civilní státní orgány (okresní úřady a jim na roven postavené orgány v statutárních městech) pro ostatní občany.

Novelizace předpisů vydaných citovaným oběžníkem ministerstva vnitra byla obsažena v Instrukci, připojené k oběžníku. Měla 14 paragrafů, upravujících oznamovací povinnosti zpravodajských úřadů a věcné i technické podrobnosti zpravo-

dajství. Byly zavedeny čtyři druhy sčítacích lístků: A. od-
davkový, B. rodný, C. legitimační, D. úmrtní. Jejich rozdělov-
níky na matriční orgány provedl poprvé okresní úřad, později
je prováděl přímo Státní úřad statistický. Dosavadní odměna
matrikářů zůstala zachována. Odměny proplácela státní správa
(ministerstvo vnitra).

Tzv. zrušující § 14 obsahoval ustanovení, že se zrušují
§§ 131 až 136 matriční úpravy č. 80.000/1906 pro Slovensko
a bývalou Podkarpatskou Rus a pro České země výnos minister-
stva vnitra z 8. února 1895 č. 18632 ex 1894, dále výnos ze
17. dubna 1895 ad 18632, jakož i výnos ze dne 26. března
1896 č. 8973. Československá statistika přirozené měny obyva-
telstva tak vstoupila do nové etapy svého dlouhodobého vývoje.

Převod podkladových údajů pro statistiku přirozené měny
obyvatelstva z hromadných výkazů na individuální sčítací líst-
ky umožnil, aby již čtvrtletní ruční zpracování bylo provádě-
no podle bydliště byvatelů a nikoli podle místa události resp.
místa matričního seznamu. Již v této fázi bylo možné kombi-
nační třídění podle několika demografických charakteristik.

Změna v zpravodajství umožnila také rozšíření počtu publi-
kačních tabulek a jejich hlubší prokombinování. Projevilo se
to mj. tím, že pramenná díla Československé statistiky, řada
XIV, věnovaná pohybu obyvatelstva v Československu, začala
být členěna do samostatných oddílů (A. Přehled pohybu obyvatel-
stva, B. Sňatky, C. Narození, D. Zemřelí a příčiny smrti,
E. legitímace nemanželských dětí), zahrnujících napříště proti
někdejší 14 - 15 základním tabulkám kolem 70 samostatných ta-
bulek. Data o počtu legitimací nemanželských dětí přestala být
publikována v roce 1940 a statistickými orgány zjišťována kon-
cem roku 1949 (dohoda mezi Státním úřadem statistickým a mini-
sterstvem vnitra dopisem SÚS čj. 340-1/9-49).

IV. Třicet pět let občanských matrik (1950)

Zákonem ze dne 7. prosince 1949 č. 268/1949 Sb., o matri-
kách, byla s účinností od 1. ledna 1950 nově upravena matriční

agenda, dosud odlišná v Českých zemích a na Slovensku. K zá-
konu vydalo ministerstvo vnitra prováděcí vyhlášku č. 1225
a v souvislosti s hlášením narozených dětí ministerstvo zdra-
votnictví svou vyhlášku č. 1239, o povinném hlášení naroze-
ných dětí.

Pro státní statistické orgány z toho vyplývala povinnost
nově upravit i zpravodajskou povinnost pro vedení statistiky
přirozené měny obyvatelstva. Stalo se tak výnosem Státního
úřadu statistického č. 340-28/12-49 otištěným pod poř. č. 47/
1950 ve Sbírce oběžníků pro krajské národní výbory. Dnem
1. ledna 1950 přešly matriky, vedené dosud duchovními správa-
mi církví uznaných státem pro příslušníky těchto církví a ná-
rodnými výbory pro ostatní osoby do agendy orgánů lidové sprá-
vy. Vedením matrik podle nového zákona bylo pověřeno v Čes-
kých zemích kolem 2600 místních (příp. ústředních, obvodních
resp. jednotných) národních výborů, na Slovensku kolem 1000
národních výborů. Tím bylo ukončeno zpravodajství přibližně
4000 duchovních správ v Českých zemích a kolem 1000 notariá-
tů na Slovensku. Převod agendy statistického zpravodajství
o přirozeně méně obyvatelstva byl dobře zajištěn a civilní
matrikáři se již od prvního roku své nové povinnosti stali vel-
mi dobrými statistickými zpravodaji. V roce 1984 činil k 1.
lednu počet zpravodajských míst (národních výborů) v České
socialistické republice 1 223 a v Slovenské socialistické re-
publice 949.

Další organizační změnou v oboru statistiky přirozené mě-
ny obyvatelstva byl přechod statistiky rozvodů z orgánů státní
statistiky na statistické oddělení ministerstva spravedlnosti
s účinností od 1. ledna 1950. Stalo se tak v souvislosti s vy-
dáním zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, který upravil
dosavadní způsob právního ukončení manželského svazku jednotně
formou rozvodu (dosud existoval rozvod jako pouhé zrušení
spolužití manželů bez možnosti uzavřít nový sňatek, kdežto
ukončení manželství nastávalo tzv. rozlukou manželství.)

Ačkoli statistika stěhování nepatří do oblasti přirozené měny obyvatelstva, je vhodné zmínit se o ní právě na tomto místě. Až do roku 1949 existovala v Československu pouze statistika zahraničního stěhování. Od roku 1922 byly výsledky jejího zpracování publikovány pouze ve Zprávách SÚS. Statistika vnitřního stěhování neexistovala. Její začátek souvisí s vydáním zákona č. 52/1949 Sb., o hlášení obyvatelstva a povolování pobytu cizinců, resp. s vydáním vyhlášky ministerstva vnitra č. 448(1949, Ú.L.I k tomuto zákonu. Ta zavedla, z podnětu Státního úřadu statistického, "Statistický záznam přihlášky trvalého pobytu občana", který začal být zpracováván od 1. května 1949, avšak za spolehlivá lze označit teprve data za rok 1950. Od té doby - po několika reorganizacích v síti zpravodajů jak zahraničního, tak vnitřního stěhování - má Československo jako jeden z mála států k dispozici oba druhy statistiky stěhování (mechanického pohybu) obyvatelstva. Za významné lze označit zjišťování a zpracovávání „důvodů stěhování“, jehož výsledky jsou publikovány v pramenných dílech od roku 1967.

Za součást statistiky přirozené měny obyvatelstva se právem považuje i statistika potratů. V Československu klademe její začátek do roku 1953, kdy ministerstvo zdravotnictví začalo zjišťovat počet umělých přerušení těhotenství a samovolných potratů v souvislosti s novou úpravou potratových předpisů trestním zákonem č. 86/1950 Sb. (§ 218 Usmrcení lidského plodu). Odstavec (4) cit. § 218 prvně u nás připouštěl "usmrcení lidského plodu lékařem ve zdravotním ústavu se souhlasem těhotné ženy ..., je-li jiným lékařem, a to úředním, zjištěno, že by donošení plodu nebo porod vážně ohrozily život ženy ..." atd. Avšak teprve vydání zákona č. 68/1957 Sb., o umělém přerušení těhotenství, se stalo podnětem ke zdokonalení této statistiky, kterou počínajíc rokem 1958 považujeme za relativně značně spolehlivou a jejíž výsledky zpracování jsou v zahraniční literatuře často uváděny jako vzorové. V pramenných dílech jsou data o potratech publikována v samostatném oddíle (od roku 1971), a to formou výběru z podrobnějšího zpracování, které provádí

Ústav pro zdravotnické informace a statistiku v Praze a v Bratislavě, a publikuje ho v edici Zdravotnická statistika.

Z á v ě r

Dvěšestletá tradice demografické statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích resp. v České socialistické republice je nejen důvodem k hrdosti nad touto tradicí, ale myslím i důvodem ke zhodnocení jejích podnětů pro politický a kulturní život našeho národa. Po té stránce plnila tato statistika, společně s analýzou výsledků sčítání lidu, v celé své dlouhé historii svůj významný úkol. Od F. Palackého a L. Riegera až po současnost poskytovala podklady pro tvorbu programů a plánů rozvoje naší společnosti.

Za zakladatele československé demografie se právem považuje A. Boháč. Vždyť od jeho Českého problému populačního a některých pozoruhodných zjevů v naší měně přirozené uplynulo již loni 70 let. Celý jeho život (1882 až 1950) lze charakterizovat jako úsilí o vědecké a etické zhodnocení informací o stavu a vývoji českého národa. Svým přínosem přispívali k tomuto úsilí i jeho spolupracovníci V. Sekera (1898 až 1982) a J. Korčák (1895). I když z jiných pozic, přece ve výsledcích své práce a životní filosofie mu byl blízký i F. Fajr (1892 až 1969). Každý z jmenovaných měl i tu šťastnou možnost, že ze své úřední funkce mohl rozšiřovat základnu pro další rozvíjení české a československé demografie. Všichni přispěli k tomu, že československá demografie a její statistika jsou ve světě uznávány jako disciplíny na vysoké úrovni. Vždyť k tomu přispívaly i další orgány jimi kdysi zamýšlené případně přímo realizované jako např. založení časopisu Demografie (1959), Československé demografické společnosti (1964), časopis Demosta (vydávaného od října 1968), vydávání pramenných děl o pohybu obyvatelstva v zevním, nyní sice neatraktivním vybavení, ale obsahově velmi bohatém atd. Přehled o obsahu naší bohaté edice pramenných děl Československé statistiky o pohybu obyvatel-

stva zpracovala vynikajícím způsobem A. Konečná v publikaci „Pramenná díla demografické statistiky v letech 1919 - 1978“ (1981), kde etapizovala šedesátileté období pramenných děl s podrobnými odkazy na legislativní i administrativní úpravy, které se staly podnětem změn v statistice přirozené měny obyvatelstva, k nimž v historii uvedených let došlo. Vracíme-li se proto k dvousetletému jubileu naší demografické statistiky i k jednotlivým časovým úsekům, můžeme to učinit s opravdovou hrdosťou nad vykonanou prací i jejími výsledky.

L i t e r a t u r a

- Bednář, F., Sbíрка zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních. Praha, 1929. Husova fakulta
- Boháč, A., Obyvatelstvo v Československé republice. Čs. vlastivěda, II. řada, Národopis I, Praha 1936
- Daimer, J., Geburten- und Sterblichkeitsverhältnisse in Österreich während der Jahre 1819-1899. V: Das österreichische Sanitätswesen, roč. 1902
- Dvořáček, P., Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754-1921. V: Československý statistický věstník, roč. V/1924 - VII/1926
- Horváth, P., Obyvatelstvo Slovenska a jeho menlivost v posledných sto rokov. V: Naša veda, 1956, č. 10
- Kárníková, L., Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 až 1914. Praha 1965. Nakladatelství ČSAV
- Konečná, A., Pramenná díla demografické statistiky v letech 1918-1978. Praha 1981. Vydal Výzkumný ústav sociálně ekonomických informací, studijní materiál č. 123

Seidl, C., Matrikenführung. Wien 1896

Sekera, V., Obyvatelstvo Českých zemí v letech 1754-1918. Praha 1978. Díl I. a II. Vydal Český statistický úřad

Srb, V. - Kučera, M., Vývoj obyvatelstva Českých zemí v XIX. století. V: Sborník ČSAV Statistika a demografie, sv. 1. Praha 1959

Při zajišťování prvotních materiálů a jejich reprodukcí mi s velkou laskavostí a ochotou pomohli RNDr Pavel Čtrnáct, ing. Alena Konečná, ing. Jaroslav Kraus, ing. Milan Kučera, prom. hist. Zdislava Novotná, PhDr Jaroslav Podzimek, Martin Srb a PhDr Alena Šubrtová, CSc. Všem za tuto pomoc srdečně děkuji.

P ř í l o h y

- I. Císařský patent z 20. února 1784 (s. 27-33)
- II. Vzory jednotlivých rejsříků matrik (knih sňatků, narozených a zemřelých předepsané císařským patentem z 20. února 1784 (s. 35)
- III. Výnos ministerstva vnitra z 8. února 1895 ex 1894, č. 18632/1895, k reorganizaci statistiky přirozené měny obyvatelstva (s. 37-47)
- IV. Vzory sčítacích listů a obalu k souboru sčítacích listů předepsané výnosem ministerstva vnitra č. 18632/1895 (s. 49-57)
- V. Instrukce pro matriční úřady o poskytování dat pro statistiku měny obyvatelstva vydaná podle oběžníku ministerstva vnitra z 31. prosince 1924, č. 82 985-8; platila i pro období od 1. ledna 1950 s výjimkou obsoletních ustanovení (například zrušení povinnosti zasílat sčítací listiny o legitimaci; s. 59-61)
- VI. Vzory sčítacích lístků pro statistiku přirozené měny obyvatelstva vydané k oběžníku ministerstva vnitra č. 82 985-8/1924 respektive k Instrukci vydané k jeho provedení (s. 63-69)
- VII. Oběžník Státního úřadu statistického z 28. prosince 1949, č.j. 340-28/12-49, Statistika přirozené měny obyvatelstva, k převodu zpravodajské povinnosti na národní výbory pověřené vedením matrik (s. 71)
- VIII. Vzory hlášení pro statistiku pohybu obyvatelstva platné od 1.1.1974 (s. 73-85)

Ky Josef Druhý, z Boží
milosti vymolený římský Císař,
po všech částech Rozmnožitel Říše, v Germánii,
tíž Bavorský, Český, Gallický a Ludoměřský Král,
Arcikníže Rakouské, Vévoda Burgundský a Lo-
tharinský at. at.

Na registracích neb zápisech oдавек, narození, a zemřemí ne-
genom veřejně správě země, nýbrž také samotným rodům
neb familiím velice záleží. Veřejná správa země nabývá
z nich vřitečnou známost o rozmnožení neb zmenšení manžel-
stva, o pěstování a zhotovení narozených, a o rozmnoženem
neb zmenšenem množství lidí. Samotným familiím slouživa-
jí v mnohých případech za předvědugický důkaz, a ne
zřídka bývají podstata právních rozsudků, jimžto stav
měšťana a celých příbuzenství podrobený jest. Z toho za-
kladu jsme povinni k dobrému našich poddaných tu péči pro-
vázati, a těm zápisům, jejich způsob a hodnověrnost až po-
savadě libosti jedineho člověka svědění byl, takový řád pře-
depšati, jenžby se negenom k tomu aumyslu potřebnější učinil,
nýbrž také s všeobecnou štegností spolu právní bezpečnost v
šobě obsahoval. Pročež

§. 1. Každý Císař na své ošadě tři rozdílné knihy po-
vede: jednu pro oдавек, druhou k zaznamenání narozených,
a třetí pro zápis zemřelých. Knihy oдавек musy podle pětio-
jedineho formuláře pod č. 1. následugický tubyky msti. M. r.

Rel,

Příloha č. I. Císařský patent z roku 1784

Kol, měsíce a den vykonaných obávek, Numero domu, gméno a přigmění ženicha, náboženství a státi gebo, zdalij on swobodný aneb wdowec gest : gméno a přigmění newěšty, gegi náboženství, wěk, swobodná neb wdowa. Gméno a přigmění swědků, a staw gegich.

§. 2. Rubryky ženicha a newěšty zapíše ten, genž ge odáwá. Swědkowé ale, řdyž psáti vměgi, magi se po každý wlastni rukau zapšati, pakliby nevměli, tehdy ge zapíše silolnij mjštr neb nědo giný, wšak musěgi oni ten mjštro nich wykonaný zapis s křížkem neb giným znamením gegich ruky na takowy spůsob, gakož se při posledních wúlech aneb wrownáných děge, dotwrditi.

§. 3. Ku koncy gedné každé strany toho registřku Sarac swé gméno wlastni rukau zapíše. Kdyby ale negate odawky sam Sarac newykonal, tehdy w každé takowé přispadnosti odawagijcy zwláště se podpíše, řadnj Kooperator toliko s rjmaro přidawkem Kooperator. Pakliby ale negaty přespolitij kněz odáwal, tedy musy se gebo podpisu přidati, že on od Saracé plnomocenštwi obdržel.

§. 4. Aby se negenom počet narozených wěšněš, nýbrž také počet děti každého pohlawn buď w manželštwu, neb mjmo manželštwu zplozených widěti mohl, magi zapisu neb knjze N. 1. narozeni dle formuláče pod VI. 2. následugijcy rubryky oddělené býti.

Kol, měsíce a den, numero domovní, dítěce gméno, gebo pohlawy, a zdalij w manželštwu, neb kromě manželštwu zplozené gest : gméno a přigmění rodičů, gegich náboženství : gméno, přigmění a staw smotrů.

Při dětech mjmo lože manželštwě zplozených nemá se wycegi gméno otce do křtěných kněh zaznamenati, poněwadž takowé genom we wýpowědi matere, neb w negistě powěšti, a nebo w důměnj duchownjho správce swúg základ magijcy zapšanj wždy welmi dwogmyslně zústawa, toho důmělnowé
bo

ho otce před světem zlehčuje, a w právních žádného učin-
ku ani na matku, ani na dítě nemá. Gedině tehdaž může
se gméno otce takoweho mimo manželstwa zplozeneho dítěte
zapsati, když on sám k tomu se přiznává.

Smotrowé muséjí se rovně jako swědkové swadební w
knize odawek, buďto wlastní rukau zapsati, a nebo kdyžby
někdo na jejich místě je zapsal, tu cizí ruku s swým příslže-
ným znamením potwrditi.

§. 5. Registři vmlčij magi při farach wssudy dle for-
mulače Tit. 3. s šestí rubrykami wedené byti, totiž: rok, m.
měsíc a den zemčeni, numero domu, gméno, náboženstwj, po-
blaw, a oznámení wčl vmlčeho. W místě ale, kde syce pře-
bližej vmlčých se neděje, wssak předce krasší lékař, neb
stusný ranličitel (Chirurgus) se wynachází, přisadí se k těm
předestřím ještě sedmá rubryka, totiž o nemocy a způsobu
smrti. Ku kteremuž cili a koncy krasší lékařowé, a po ze-
mi šdlicí ranličitelowé se powlazugi, nemoc každého zemče-
leho, ku kteremu oni powolani byli, Sarátowí písebně
oznámiti.

§. 6. Židé magi podobným způsobem k wedení těch tro-
gich zápisůw dle předepsaných rubryk s gedinau na gegich
náboženstwj případajcí změnau přidržáni, a takowý w onem
místě, kdeby se Rabijn wynacházel, od něho samého, při sa-
motných familiích ale od nejbližej bydlícího Rabjna we-
dené byti.

§. 7. Dowinnost Biskupowá gest, při prohlášení své
Dióceze knihy odawek, narození a zemčeni pořádky sobě
předložit nechati.

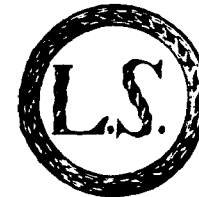
§. 8. Krasší auředlníci magi částěgi dohlídnauti, zda-
liž takowé knihy wssudy dle předepsaný se wedau?

§. 9. Ku koncy gednoho každého roku Sarátowé jakož
y Rabijnowé ze wssých těch registříků gednu s formulacím
w rubrykách se stownawagij roční tabelly do hromadnau
hnu,

hnau, a takowau neydsle w polowicy měsíce ledna gřak
obřěfku popisu (Conscripten) tak také kragflemu auřadu
odeřflau.

Dáno w našem hlawnjm a řydelnjm městě Wjdni dne
20. měsíce Dnořa w ředmnactřřym ofindeřřřřm řřřřřm,
panowanj našeho řřřřřřho we dwacřřřřm, a řřřřřřřř řřřřřř
mj w řřřřřřm roce.

Josef.

Leopoldus Comes à Kolowrat
Reg. Boh. Sup. & A. A. pr. Canc.

Jan Rudolf Hrabi Chotel.

Tobiáš Felz swobodný Pán
& Gebleru.

Ad Mandatum Sac. Cæs.
Regis Majestatis proprium.

Josef & Comenselsu.

Přřřřřř řř. I. Cřřřřřřřř řřřřřř z roku 1784 (dokonřřřřřř)

Nr. 1.
Trauungsbuch.

1783.		Bräutigam.				Braut				Beigänger.	
Jahr.	Datum.	Name.	Religion.		Alter.	Name.	Religion.		Alter.	Name.	Stand.
			Evangelisch.	Römisch-katholisch.			Evangelisch.	Römisch-katholisch.			
den 15ten	15	Karl Jakob Schuler	1	57	Anna Winterman	—	32	—	Matth. Kraus	Rechtler	
									Tobias Kuchner	Beigänger	

Nr. 2.

Geburtsbuch.

1783.		Datum.	Name.	Religion.	Geburtsort.	Mutter.	Vater.		Paten.	
Jahr.	Tag.						Name.	Stand.	Name.	Stand.
		den 23ten	23	Karl Jakob Schuler	1	—				

Nr. 3.

Sterberegister.

Wie es von dem Pfarrer zu halten ist.

Zeit des Sterbens.	Datum.	Name des Verstorbenen.	Religion.	Ort des Todes.		Alter.	Ursache des Todes.
				Wohnort.	Städtchen.		
den 15ten	15	Karl Jakob Schuler	1	—	—	57	—

Příloha č. II. Vzory rejstříků z roku 1784

Zur Reform der sanitäts-statistischen Berichterstattung.

I.

Anleitung für die Matrikenämter

zur

Lieferung statistischer Auszüge aus den Matrikenbüchern.

§ 1. Die durch den Erlass des k. k. Ministeriums des Innern vom 6. März 1851, Z. 4072/103, eingeführten und durch eine Reihe späterer Erlasse des Näheren regelten statistischen Nachweisungen über Eheschliessungen, Geburten, Sterbefälle und Legitimationen durch nachfolgende Eheschliessung werden vom 1. Jänner 1895 ab aufgehoben und treten an deren Stelle Auszüge aus den Matrikenbüchern in Listenform, für deren Anfertigung und Einsendung die nachstehenden Bestimmungen gelten. — Die Mustereintragungen in den nachstehend abgedruckten Formularen sind dazu bestimmt, das Verständniss und die richtige Ausfüllung derselben zu erleichtern, weshalb auf dieselben besonders aufmerksam gemacht wird.

§ 2. Die Eheschliessungen werden in der Liste Formular *A*, die Geborenen in der Liste Formular *B*, die durch nachfolgende Eheschliessung Legitimierten in der Liste Formular *C* und die Gestorbenen in der Liste Formular *D* verzeichnet. Für jede einzelne zum Sprengel der Matrikenstelle gehörige Ortsgemeinde, sowie für jeden zum Sprengel der Matrikenstelle gehörigen Theil solcher Ortsgemeinde, deren Gebiet mehreren Matrikenstellen desselben Bekenntnisses zugewiesen ist, sind gesonderte Listen anzulegen. Hievon sind blos die Nachweisungen solcher Matrikenstellen ausgenommen, welche die Matrikenbücher für in der Diaspora lebende Religionsangehörige führen; hinsichtlich dieser genügt es, die Nachweisung für jeden politischen Bezirk, welchen diese Matrikenfälle betreffen, im Ganzen zu liefern.

Die Einsendung der Listen an die zuständige politische Behörde I. Instanz erfolgt quartalsweise unter Benützung des Umschlagbogens Formular *E* (vergl. §§ 27—29).

Hinsichtlich der Ausfüllung der Listen und Umschlagbogen sind die nachstehenden Bestimmungen genau zu befolgen:

I. Allgemeine Bestimmungen.

§ 3. Auf jeder Liste sowie auf dem Umschlagbogen ist in der Ecke links oben der Name und kirchliche Charakter der Matrikenstelle, das Bekenntniss, welchem dieselbe angehört, die Ortsgemeinde, in welcher dieselbe ihren Sitz hat, sowie der politische Bezirk anzugeben, in welchem die Matrikenstelle gelegen ist; in der Ecke

Příloha č. III. Výnos z roku 1895

rechts oben die Ortsgemeinde, für welche die Nachweisung erfolgt, sowie der politische Bezirk, in welchem diese Ortsgemeinde gelegen ist.

§ 4. In die Listen sind, abgesehen von den Legitimationen durch nachfolgende Eheschliessung, nur jene, aber auch alle jene Eheschliessungen, Geborenen und Gestorbenen einzutragen, für welche in den betreffenden Matrikenbüchern die Eintragung mit einer laufenden Zahl (numerus currens) zu erfolgen hat.

Die im Wege der Delegation vorgenommenen Trauungen sind von jener Matrikenstelle in die Listen aufzunehmen, in deren Sprengel die Eheschliessung durch den delegirten Seelsorger stattgefunden hat.

In jenen Fällen jedoch, in welchen die Ehe vor der politischen Bezirksbehörde nach Art. II, § 9 des Gesetzes vom 25. Mai 1868, R. G. Bl. Nr. 47, geschlossen und diese Eheschliessung gemäss § 23 der Vollzugsverordnung vom 1. Juli 1868, R. G. Bl. Nr. 80, auch von den ordentlichen Seelsorgern beider Brautleute oder von einem derselben unter fortlaufender Zahl in das von ihnen geführte Trauungsbuch eingetragen wurde, ist zur Vermeidung von Doppelzählungen die geschlossene Ehe nur in die von der politischen Bezirksbehörde, welche die Eheschliessung vorgenommen hat, auszufertigende Liste (nach Formular A) aufzunehmen.

§ 5. Die Eintragungen sämtlicher Listen sind mit laufenden Nummern zweifacher Art zu versehen: In die erste Spalte jeder Liste ist die laufende Nummer der zu erstattenden Nachweisung einzutragen. Diese Nummern beginnen bei der ersten Eintragung jedes Jahres mit 1 und sind das ganze Jahr hindurch ununterbrochen fortzusetzen, so dass innerhalb der Nachweisungen für dasselbe Jahr die erste Nummer des nachfolgenden Quartales unmittelbar an die letzte des vorhergehenden sich anschliessen muss. Da, abgesehen von der im § 2 erwähnten Ausnahme, für jede zur Matrikenstelle gehörige Ortsgemeinde, beziehungsweise für jeden Theil solcher Ortsgemeinden, deren Gebiet mehreren Matrikenstellen desselben Bekenntnisses angehört, gesonderte Listen anzulegen sind, so müssen dieselben in Spalte 1 für jede dieser Gemeinden, beziehungsweise für jeden dieser Gemeindetheile auch eine eigene fortlaufende Numerirung erhalten.

§ 6. In die zweite Spalte der Liste ist die laufende Nummer einzutragen, unter welcher die betreffende Eintragung in das Matrikenbuch erfolgt ist, ohne Rücksicht darauf, ob dieselbe mit der laufenden Nummer in der ersten Spalte übereinstimmt oder nicht.

§ 7. Die Eintragung in die Listen hat von Fall für Fall sofort nach der Eintragung in die Matrikenbücher zu erfolgen. Dies ist schon aus dem Grunde unbedingt nothwendig, weil in die Listen mancherlei Nachweisungen aufzunehmen sind, welche nicht einen Gegenstand der Eintragung in die Matrikenbücher bilden, von dem Matrikenführer aber aus den in jedem Falle vorliegenden Documenten leicht entnommen oder doch durch Befragung der beteiligten Personen ohne Schwierigkeit ermittelt werden können. So wird z. B. der bei jeder Geburt nachzuweisende Zeitpunkt der Eheschliessung der Eltern aus dem beizubringenden Trauungsscheine derselben zu entnehmen sein etc.

§ 8. Die Absendung der Listen und des Umschlagbogens an die zuständige politische Behörde I. Instanz hat 14 Tage nach Ablauf eines jeden Quartales, also am 15. April, am 15. Juli, am 15. October und am 15. Jänner zu erfolgen. Diese Frist von 14 Tagen wird in der Regel genügen, um alle in das abgelaufene Quartal, welches am Kopfe jeder Liste zu bezeichnen ist, gehörigen Fälle in die Nachweisung für dasselbe aufnehmen zu können. Es dürfen demnach in jeder Liste blos solche Fälle angeführt werden, welche in dem am Kopfe derselben bezeichneten Quartale wirklich vorgekommen sind, wobei bemerkt wird, dass nicht etwa der Zeitpunkt der Taufe oder des Begräbnisses, sondern der Zeitpunkt der Geburt, beziehungsweise des

Příloha č. III. Výnos z roku 1895 (pokračování)

eingetretenen Todes für die Aufnahme in die Nachweisung massgebend ist. Sollten nach Absendung der Ausweise noch Fälle angemeldet werden, welche dem vergangenen Quartale angehören, so sind dieselben separat am Schlusse der Liste für das laufende Quartal unter Beifügung der laufenden Nummer anzuführen und ausdrücklich als Nachträge zu bezeichnen.

§ 9. Sämmtliche Eintragungen haben mit guter schwarzer Tinte, deutlich lesbar und zwar die Zahlenangaben durch Ziffern, alle anderen Angaben durch vollständig ausgeschriebene Worte zu erfolgen.

§ 10. Für jeden Standesfall ist die Ortschaft anzugeben, in welcher derselbe eingetreten ist (Spalte 5 der Formulare *A*, *B* und *D* und Spalte 9 des Formulars *C*). Gehört die Ortschaft zu der Ortsgemeinde, für welche die Nachweisung erfolgt und welche daher in der Ecke rechts oben der ersten Seite derselben angegeben ist, so bedarf es keines weiteren Zusatzes, im anderen Falle ist auch die Ortsgemeinde anzuführen, zu welcher dieselbe gehört, und der politische Bezirk, in welchem sie gelegen ist. Bei den Ortsangaben in anderen Spalten ist die Ortsgemeinde anzugeben und bei Gemeinden, welche in einem anderen politischen Bezirke gelegen sind als die Matrikenstelle, auch der politische Bezirk, bei eventuell im Auslande gelegenen Orten der Staat. Altersangaben erfolgen, so weit das irgend zu ermitteln ist, immer durch Anführung des Tages, Monats und Jahres der Geburt der betreffenden Personen, eben so genau sind die sonstigen Zeitangaben (z. B. der erfolgten Eheschliessung, Spalte 14 des Formulars *B* und Spalte 9 des Formulars *D*) zu machen.

§ 11. Besonders Sorgfalt ist auf die Berufsangaben zu verwenden, und ist bei jeder Eintragung des Berufes, d. i. jener Stellung oder Beschäftigung, aus welcher die betreffende Person ihren Lebensunterhalt bezieht, auch anzuführen, ob dieselbe selbstständig ist oder in irgend einer untergeordneten Weise dem Berufe angehört. Es genügt nicht einzutragen: »Schneider,« sondern ist beizufügen, ob »Meister« oder »Gehilfe«. Es genügt nicht einzutragen »Landmann«, sondern ist einzutragen entweder »Bauer« oder »Bauernknecht«, »Bauernmagd« u. dgl.

§ 12. Sollte die Ausfüllung der einen oder anderen Spalte unmöglich sein (z. B. bei verstorbenen, unbekanntem Personen), so ist die Ursache der unterlassenen Ausfüllung in der Anmerkungs-spalte anzugeben.

II. Besondere Bestimmungen.

a) bezüglich der Eheschliessungen.

§ 13. Die Confession ist stets ganz genau zu bezeichnen. Die Angabe »katholisch« würde z. B. nicht genügen, sondern es ist anzugeben, ob die betreffende Person römisch-katholisch, griechisch-katholisch, armenisch-katholisch oder altkatholisch ist. Ebenso ist bei Angehörigen der evangelischen Kirche genau anzugeben, ob evangelisch Augsburgischer Confession oder evangelisch Helvetischer Confession etc.

§ 14. Bei solchen Brautleuten, welche eine eigene Berufs- oder Erwerbthätigkeit nicht ausüben und auch nicht dem bisherigen Familienoberhaupte in seiner Berufthätigkeit regelmässig beistanden, ist dieser Umstand an Stelle der Berufsbenennung mit den Worten »ohne Beruf« besonders anzugeben.

b) bezüglich der Geborenen.

§ 15. In die Nachweisung, Formular *B*, über die Geborenen, sind sämmtliche Geborenen ohne Unterschied, ob lebend oder todt geboren, aufzunehmen, und mit einer

Příloha č. III. Výnos z roku 1895 (pokračování)

eigenen laufenden Nummer zu versehen. Bei Mehrgeburten ist demnach für jedes einzelne Kind eine eigene Zeile auszufüllen und sind die betreffenden Eintragungen in Spalte 1 durch eine Klammer mit einander zu verbinden, worauf zur deutlichen Ersichtlichmachung dieser Fälle besonders zu achten ist.

§ 16. Bei aufgefundenen neugeborenen Kindern ist in Spalte 3 und 4 anstatt des Zeitpunktes der Geburt jener der Auffindung und in Spalte 15 das Wort »Findling« einzutragen.

§ 17. Als todtegeboren sind nur jene, aber auch alle jene Kinder einzutragen, welche vor der Geburt gestorben sind.

§ 18. Die Spalten 12 und 14 sind bei unehelich Geborenen mit einem Querstrich zu versehen.

§ 19. Ist die Geburt in einer Gebärd- oder Findelanstalt, in einem Krankenhause oder aber auf einem Schiffe auf hoher See erfolgt, so ist dies in Spalte 15 besonders anzumerken.

c) bezüglich der Legitimationen.

§ 20. Das Formular C ist in jedem einzelnen Falle gelegentlich der Anmerkung der ertolgteten Legitimation in der Tauf-, beziehungsweise Geburtsmatrike auszufüllen und sind die erforderlichen Eintragungen zum Theile aus dem Inhalte dieser Matrike, zum Theile aus der Nachweisung über jene Eheschliessungen zu entnehmen, durch welche die Legitimation erfolgt ist.

d) bezüglich der Gestorbenen.

§ 21. Todtegeborene Kinder sind, da in der Liste Formular B enthalten, in die Nachweisung Formular D über die Gestorbenen nicht aufzunehmen.

§ 22. Bei Personen, die das 15. Lebensjahr noch nicht vollendet haben, ist anstatt des eigenen Berufes jener des Vaters, bei unehelich Geborenen jener der Mutter einzutragen und ist daher der Berufsangabe das Wort »Vater:«, beziehungsweise »Mutter:« mit einem Doppelpunkt vorzusetzen.

§ 23. Bei aufgefundenen Leichen ist in Spalte 3 und 4 anstatt des Zeitpunktes des eingetretenen Todes jener der Auffindung anzugeben und sind überdies in Spalte 19 die Worte »aufgefundene Leiche« einzutragen.

§ 24. Als ortsfremd sind in Spalte 15 diejenigen Personen zu bezeichnen, welche in der Ortsgemeinde, für welche die Nachweisung erfolgt, keine regelmässige Wohnung hatten, sondern sich in der Ortsgemeinde aus vorübergehendem Anlasse bloß zeitweilig aufgehalten haben.

§ 25. Die Todesursache ist nach Massgabe des Todtenbeschauzettels in die Liste einzutragen und ist in Spalte 17 beizufügen, ob dieselbe ärztlich beglaubigt ist oder nicht.

Die Rubrik 18 »Zugehörige Nummer des Mortalitätsschemas« ist unausgefüllt zu lassen, da die betreffende Nummer vom Bezirksarzte einzusetzen ist.

§ 26. Ist die betreffende Person in einem Kranken-, Irren- oder Gebärdhause, oder in einer ähnlichen Anstalt, oder aber auf einem Schiffe auf hoher See verstorben, so ist dies in Spalte 19 besonders anzumerken.

Příloha č. III. Výnos z roku 1895 (pokračování)

III. Ausfüllung des Umschlagbogens, Formular *E*, und Einsendung der Nachweisungen an die vorgesetzte politische Behörde.

§ 27. Auf Grund der Listen *A* bis *D* werden, nach erfolgtem Abschlusse derselben, die im Folgenden aufgeführten Eintragungen in den Umschlagbogen Formular *E* gemacht, dessen Kopf vorerst in der gleichen Weise wie jener der Listen auszufüllen ist (vergl. § 5). Matrikenstellen, deren Sprengel in das Gebiet mehrerer politischen Behörden I. Instanz (Bezirkshauptmannschaften und Städte mit eigenem Statut) übergreift, haben für jede einzelne derselben einen Umschlagbogen, Formular *E*, auszufüllen.

Der Bezirksarzt, welcher die Rubrik 18 der Liste der Gestorbenen ausfüllt, hat auch die Nachweisungen auf dem Umschlagbogen durch das Verzeichniss zu ergänzen, wie oft jede Nummer des Mortalitätschemas in den zuliegenden Listen der Verstorbenen (Formular *D*) vertreten ist. Die beizufügende Summe dieser Zahlenangaben muss mit jener der Gesamtzahl der Gestorbenen genau übereinstimmen.

§ 28. Mit Ausnahme der im § 2 erwähnten Ausweise über die in der Diaspora lebenden Confessionsangehörigen sind die zu jeder Matrikenstelle gehörigen Ortsgemeinden, beziehungsweise Gemeintheile, wofern sie in dem Gebiete jener politischen Behörde I. Instanz gelegen sind, für welche der Umschlagbogen Formular *E* angefertigt wird, in alphabetischer Reihenfolge in die zweite Spalte desselben einzutragen und in der ersten Spalte dieses Bogens mit laufenden Nummern zu bezeichnen, welche zugleich in der Ecke rechts oben der ersten Seite jedes der Formulare *A* bis *D* anzumerken sind. Die Gemeintheile solcher Gemeinden, die in dem Sprengel mehr als einer Matrikenstelle gleichen Bekenntnisses gelegen sind, sind nur mit dem Namen der Ortsgemeinde zu bezeichnen, zu welcher sie gehören, aber die Bezeichnung »Theil« dazuzufügen. Es empfiehlt sich, die Spalten 1 und 2 des Umschlagbogens in Voraus, und zwar auf einer grösseren Anzahl von Exemplaren auf einmal auszufüllen, beziehungsweise für solche Matrikenstellen, zu deren Sprengel eine grössere Anzahl von Gemeinden gehört, mit dem entsprechenden Vordruck zu versehen.

§ 29. Zu jeder einzelnen in Spalte 2 des Formulars *E* angeführten Gemeinde, beziehungsweise zu jedem Gemeintheile ist nach Massgabe der letzten laufenden Nummer der Formulare *A* bis *D* die Anzahl der im Quartale verzeichneten Eheschliessungen, Geborenen, Legitimationen und Gestorbenen einzutragen, wobei jedoch die Nachträge (Nr. 8, am Schlusse) demjenigen Quartale zuzuzählen sind, in welchem sie sich zugetragen haben; ausserdem ist in Spalte 5 die Zahl der Todtgeborenen anzugeben, welche aus dem Formular *A* und in Spalte 8 die Zahl der gestorbenen Ortsfremden, welche aus Formular *D* auszuführen sind. Sollte in einer Gemeinde, oder einem zur Matrikenstelle gehörigen Gemeintheile während des Quartales die eine oder andere Art von Standesfällen nicht vorgekommen sein, so entfällt die Einsendung der diesbezüglichen Liste und ist an Stelle der Zahl ein Querstrich in die betreffende Spalte des Formulars *E* einzutragen. Am Schlusse ist die Summe für die Spalten 3 bis 8 des Umschlagbogens Formular *E* zu ziehen. Sollte während des Quartals gar kein Standesfall vorgekommen sein, so ist ein Exemplar des Formulars *E*, welches in sämtlichen Spalten Querstriche enthält, als Fehlanzeige einzusenden.

§ 30. In jeden Umschlagbogen werden die Listen Formulare *A* bis *D* nach der durch die laufende Nummer der Gemeinden, beziehungsweise Gemeintheile gegebenen Reihenfolge in der Weise eingelegt, dass für jede Gemeinde, beziehungsweise jeden Gemeintheil, die Listen gleicher Art beisammen liegen.

Příloha č. III. Výnos z roku 1895 (pokračování)

§ 31. Die Absendung der so adjustirten Listen sammt Umschlagbogen an die zuständigen politischen Behörden I. Instanz hat pünktlich, und zwar:

für das I. Quartal am 15. April,
" " II. " " 15. Juli,
" " III. " " 15. October und
" " IV. " " 15. Jänner

zu erfolgen und sind die Matrikenstellen verpflichtet, etwaige Bemängelungen falsch oder lückenhaft ausgefüllter Nachweisungen postwendend zu erledigen.

§ 32. Bei der Vorlage der Nachweisungen ist nachzusehen, ob der Vorrath an Formularen für das nächste Quartal ausreicht. Sollte dies nicht der Fall sein, so ist der Bedarf auf einem separaten Blatte, welches in den Umschlagbogen obenauf eingelegt wird, rechtzeitig anzumelden.

Příloha č. III. Výnos z roku 1895 (dokončení)

Formular 1.

Name und Sitz der Matrikenstelle:
röm.-kath. Pfarramt in Goisern.
Politischer Bezirk: Gmunden.

Ortsgemeinde, für welche die Nachweisung
erfolgt: Goisern.
Politischer Bezirk: Gmunden.

Liste der Eheschliessungen
für das I. Quartal des Jahres 1885.

1	2	3		4	5	6	7	Der Bräutigam ist			11	Die Braut ist			17	18	
		Lauf-Nr. des Trauungsbuches	Tag					Zeit der Eheschliessung	Ortschaft, wo die Eheschliessung erfolgt ist	ledig, verwitwet		geboren am (Tag, Jahr)	geboren in (Geburts-gemeinde und politischer Bezirk)	dem Berufszweige			der Berufstellung
1	1	2. Jänner	1885	Goisern	ledig	5./6. 1860	ledig	1echl Gmunden	Gewerth	selbstständig	röm.-kath.	ledig	21./11. 1870	Goisern	Landwirthschaft	Magd	evang. A. C.
2	2	9. Jänner	1885	Goisern	Witwer	12./4. 1853	Witwer	Linz	Lehrer	röm.-kath.	ledig	27./8. 1858	Steinfeld St. Pölten	Näherin	selbstständig	röm.-kath.	
3	3	9. Jänner	1885	Goisern	ledig	14./7. 1869	ledig	Gosau, Gmunden	K. k. Forstwart	röm.-kath.	ledig	1./12. 1871	Goisern	ohne Beruf		röm.-kath.	
4	4	14. Jänner	1885	Goisern	ledig	2./8. 1864	ledig	Pressburg, Ungarn	Handwerker, gebilfe	röm.-kath.	ledig	4./8. 1866	Alland Baden	Keilnorin		röm.-kath.	
5	5	14. Jänner	1870	Goisern	ledig	18./4. 1870	ledig	Goisern	Landwirthknecht	evang. A. C.	Witwe	2./11. 1860	Goisern	Bäuerin		röm.-kath.	
6	6																

*) Die Trauung wurde über Delegation des Pfarrers zu Baden vollzogen.

Theresianer B.

Name und Sitz der Matrikenstelle: Erangel.
Pfarramt A.C. Golden.

Liste der Geborenen
für das I. Quartal des Jahres 1895.

Ortsgemeinde, für welche die Nachweisung
erfolgt: Ischl.
Politischer Bezirk: Gmunden.

Laufende Nr. des Geburt- buches der Nachweisung	Wann geboren Tag Monat Jahr	Ortschaft, wo die Geburt statt fand	Ob männlich oder weiblich		Ob ehelich oder un- ehelich		Ob lebt geboren	Berufs- stellung des Vaters, bei nach- lichen Kindern der Mutter	Ur geestärztlicher Bescheid von einem Arzte oder einer geprüften Hebamme gegeben wurde	Geburtsjahr und Tag des Vaters	Geburtsjahr und Tag der Mutter	Zeitpunkt der Be- schneidung des Kindes Tag, Monat und Jahr	Anmerkung
			Ob männlich oder weiblich	Ob ehelich oder un- ehelich									
1	2. Jänner	Ischl	männlich	ehelich	lebend	lebend	Gemisch- waruhändl.	Inhaber	ja	5./6. 1860	4./11. 1865	21./8. 1886	
2	26. Jänner	Kaltenbach	weiblich	un- ehelich	lebend	lebend	Dienstmagd	kein	nein	—	7./12. 1871	—	
3	3. Februar	Ischl	männlich	ehelich	tot	tot	Papierfabrik	Buchhalter	ja	14./3. 1850	27./8. 1856	2./4. 1880	
4	3. Februar	Ischl	weiblich	ehelich	lebend	lebend	Papierfabrik	Buchhalter	ja	14./8. 1850	27./8. 1856	2./4. 1880	
5	5. Februar	Gries	weiblich	ehelich	tot	tot	Landwirth- schaft	Pächter	nein	6./6. 1866	4./1. 1862	2./4. 1881	
6	5. Februar	Ischl	männlich	—	lebend	—	—	—	—	—	—	—	Findling.
N a c h t r a g:													
7	28. December	Ischl	männlich	ehelich	lebend	lebend	—	—	nein	6./8. 1854	21./4. 1864	20./7. 1886	

Příloha č. IV. Vsoxy sčítacích listů z roku 1895 (narození)

Formular C.

Name und Sitz der Matriken-
stelle: röm.-kath. Pfarramt Goisern.
Politischer Bezirk: Gmunden.

Liste der durch nachfolgende Eheschliessung **Legitimierten** Ortsgemeinde, in welcher die Geburt nach-
gewiesen wurde: Goisern.
für das I. Quartal des Jahres 1895. Politischer Bezirk: Gmunden.

Laufende Nr.	Zeit der Eheschliessung	Geburts-			Geschlecht ob männlich oder weiblich	Ortschaft, Gemeinde und politischer Bezirk, wobei der Vater des legitimierten Kindes wohnt		
		Tag	Monat	Jahr				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	43	5.	Januar	21.	October	1892	männlich	Goisern
2	57	6.	"	7.	Juni	1890	weiblich	Ischl
3	21	21.	"	4.	Februar	1888	männlich	Ebensee
4	48	21.	"	28.	August	1891	weiblich	
5	49	29.	"	1.	Mai	1889	männlich	Goisern

Berufsweig des Vaters zur Zeit der Eheschliessung	Berufsstellung	Berufsweig der Mutter zur Zeit der Geburt des legitimierten Kinde-	Berufsstellung	Anmerkung
10	11	12	13	14
Schuhmacher	Gehilfe	Wäscherin		—
k. k. Forstwart		ohne Beruf		—
Dampfschiffahrt	Steuermann	Tabaktrafikanin		—
Bauer		Landwirtschaft	Magd	—

Příloha č. IV. Vsoy sčítacích listů z roku 1895
(legitimované děti)

Formular D.

Name und Sitz der Matriken-
stelle: röm.-kath. Pfarramt Gaisern.
Politischer Bezirk Gmunden.

Ortsgemeinde, für welche die Nachweisung
erfolgt: Gaisern.
Politischer Bezirk: Gmunden.

Liste der Gestorbenen
für das I. Quartal des Jahres 1896.

Laufende Nr. der Nachweisung des Sterbebuches	Wann gestorben		Ortschaft wo der Sterbefall erfolgt ist	Ob männlich oder weiblich	Ob ledig, verheiratet, verwitwet oder geschieden	Bei Kindern unter 6 Jahren: ob ehelich oder unehelich	Bei Verheirateten: Zeitpunkt des Abschlusses der durch den Tod gelösten Ehe (Tag und Jahr)	
	Tag	Monat						
1	2	3	4	5	6	7	8	
1	1	2.	Januar	Gaisern	männlich	verheiratet	—	4. October 1865
2	2	5.	Januar	Rusebach	weiblich	ledig	unehelich	—
3	3	8.	Januar	Wildpfad	weiblich	Witwe	—	—
4	4	9.	Januar	Gaisern	männlich	?	—	?
5	5	9.	Januar	Gaisern	männlich	verheiratet	—	21. Sept. 1878

Berufs- zweig	Berufs- stellung	Geburts- tag und Jahr	Volle- ndetes Lebens- jahr	Geburts- gemeinde und politischer Bezirk	Ob der Verstorbene an dem Sterborte ortsfremd war	Todes- ursache	Ob diesebe kirchlich beglaubigt	Zugehörige Nummer des Moraltitelscheins (vom Bestiratsrat auszufüllen)	Anmerkung
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Civilingenieur		27. Nov. 1830	64	Chemnitz Sachsen	fremd	Lungen- entzündg.	ja		
Mutter: Dienstmagd		24. Oct. 1892	2	Gaisern	einb.	Gehirn- entzündg.	nein		
Pfändnerin		18. März 1841	53	Budweis Bez. Budweis	einb.	Typhus	ja		in Kran- kenhause aufgefunden
?	?	ungefähr 1853	41	?	?	Schuss- wunde	ja		Leiche
Bauer		17. Febr. 1860	43	St. Agatha Gmunden	einb.	Magen- geschwür	ja		

Příloha č. IV. Vzorů sčítacích listů z roku 1895 (zemřelí)

Formular E.

Name und Sitz der Matrikenstelle:
 röm.-kath. Pfarramt:
 Politischer Bezirk: Gmunden.

Politischer Bezirk, für welchen die Nach-
 weisung erfolgt: Gmunden.

Umschlagbogen für die Matrikenstelle.
 Bewegung der Bevölkerung im I. Quartale des Jahres 1895.

1	2	3	Zahl der					9
			Geborenen im Ganzen	darunter tot geboren	Legitimirt	Verstorbenen		
						im Ganzen	darunter Orts- fremde	
1	Mauthern	8	16	3	2	15	2	—
2	Rothleiten	7	12	2	—	8	—	—
3	Wuzbach (Theil)	4	8	—	1	3	—	—
	Zusammen	19	36	5	3	26	2	

Příloha č. IV. Vzor obalu na sčítací listy z roku 1895

Instrukce

pro matriční úřady o poskytování dat pro statistiku měny obyvatelstva.

Předpisy všeobecné.

§ 1.

Aby byla získána přesná statistická data o pohybu obyvatelstva, zavádějí se od 1. ledna 1925 čtyři sčítací listky, a to sčítací listek oddávkový (vzorec A), sčítací listek rodný (vzorec B), sčítací listek o legitimaci (vzorec C) a sčítací listek úmrtní (vzorec D).

§ 2.

O každém sňatku a narození, o legitimaci nemanželakého dítěte a o úmrtí vyplní matrikář zvláštní sčítací listek.

§ 3.

Dříve než matrikář zapíše sňatek, narození, legitimaci aneb úmrtí do matriky, jest povinen vyplnit příslušný sčítací listek, a to dle otázek v sčítacím listku obsažených. Jedná-li se při tom o data patrná z veřejných listin, které strana má po případě s sebou, nahledne do listin.

Nemůže-li osoba matriční případ označující dáti odpověď na všechny otázky nebo scháže-li v písemných oznámeních údaje, které se mají zapsati do sčítacího listku, nesmí se přes to zápis do sčítacího listku odložit. Tu si pak matrikář vyžádá bezodkladně od strany údaje a doplní podle nich sčítací listek dodatečně.

Jestliže matrikáři není možno získati odpověď na některou z otázek ve sčítacím listku obsažených (na př. u nalezených mrtvol, jejich totožnost se nepodařilo zjistiti a pod.), uvede na sčítacím listku v poznámce, proč ta neb ona otázka zůstala neodpověděna.

Sezná-li matrikář, že některý veřejný ústav svoji povinnost sdělovati potřebná statistická data opětovně zanedbává, podá o tom zprávu Státnímu úřadu statistickému, aby zjednal nápravu.

§ 4.

Všechny zápisy musí býti úplně čitelné a nesmí býti pořízeny tužkou. Číselné údaje buďtež zapsány číslicemi, vše ostatní se vypíše, a to beze zkratek.

§ 5.

Sčítací listky vyplňují se pouze o matričních případech, které se do matriky zapisují pod řadovým číslem.

Byl-li matriční zápis opět vymazán a přerušil-li se takto pořadí řadových čísel, vysvětlí se toto přerušení v poznámkové rubrice hned následujícího sčítacího listku.

§ 6.

Sčítací listky, které se nesmějí skládati ani na lístku ani na délku, zašle matrikář v nezávadné obálce bez průvodního dopisu nejpozději 5. každého měsíce přímě Státnímu úřadu statistickému v Praze. Do sádky se pojmom všechny sčítací listky, které se vztahují na zápisy z minulého měsíce.

V levém rohu na lici obálky poznamená matrikář nejníž a nejvyšší řadové číslo matričního zápisu a počet sčítacích listků dle jednotlivého druhu.

Nebylo-li některého zápisu, nepodává matrikář záporné zprávy, nýbrž opatří dotýčnou rubriku obálky nulou, a nebylo-li vůbec žádných zápisů, zašle prázdnou obálku opatřenou nulou.¹⁾

§ 7.

Potřebné tiiskopisy a obálky dodá matričnímu úřadu Státní úřad statistický v Praze. Dochází-li zásoba tiiskopisů, oznámí to matriční úřad současně při měsíčním předkládání výkazů statistickému úřadu.

Tiiskopisů a obálek nesmí býti použito k jiným účelům a s tiiskopisy nutno šetřiti. Poměradí opravy ve sčítacích listcích jsou dovoleny a vyaktnuvší se omyly a chyby mohou býti vymazány aneb opraveny, smí při pečlivé manipulaci s tiiskopisy pouze nepatrná jejich část přijiti na zmar.

Předpisy zvláštní.

§ 8.

Národnost.

Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk. Židé mohou přiznati též národnost židovskou. Nepřípustno jest označovati národnost příslušností k určitému území, na př. Hanák, Moravan std.

Národnost se zapisuje dle ústaje strany.

§ 9.

Náboženské vyznání.

Náboženské vyznání musí býti zapsáno přesně. Nestáčí tedy prostě „katolické“ nebo „evangelické“, nýbrž dlužno udati, je-li dotčená osoba vyznání římsko-katolického, řecko-katolického neb arménsko-katolického, po případě náležel-li evangelické církvi československé aneb k evangelické církvi august. vyznání std.

Rozhodujícím je jedině právní stav v době, kdy se zápis potizuje.

¹⁾ Výnosem Státního úřadu statistického č. 4860-II. ze dne 1. října 1927 byly pro negativní hlášení místo prázdných obálek zavedeny dopisnice

X

§ 10.

Povolání a postavení v povolání.

Zvláštní pozornost dlužno věnovati rubrice o povolání a postavení v povolání. Všeobecné názvy jako truhlář, disponent, kupec, aneb povoznictví, rolnictví, stavitelství, státní (zemská a obecní) služba, notářství atd. nestačí, nýbrž vedle toho dlužno udáti, jaké postavení dotyčná osoba v udaném povolání zaujímá. Tedy truhlářský mistr nebo pomocník, samostatný kupec neb kupecký mládenec, stavitel neb asistent stavitelský, notářský kandidát atd.

U veřejných úředníků aneb osob vojenských se zapíše služební hodnost.

Kdo v čas zápisu je přechodně bez zaměstnání, o toho se zapíše jeho dřívější povolání a postavení v něm.

§ 11.

O narozených.

Sčítací listky rodné (vzorec B) vyplňují se nejen pro všechny živé děti, ale také pro všechny mrtvé narozené děti. Kdy jest považovati dítě za mrtvé zrozené, viz poznámku u bodu 7 sčítacího listku rodného. Pro dítě, které přišlo živé na svět, vyplní se rodný listek sčítací, třebaže v době matričního zápisu bylo již mrtvé aneb zemřelo hned po narození. Při zápisu dvojčat aneb více dětí vyplní se pro každé dítě zvláštní sčítací listek, avšak na sčítacím listku se poznamená „dvojče“, „trojče“ atd.

U nalezenců dlužno místo rodného dne, měsíce a roku zapsati den, měsíc a rok nálezu dítěte a v poznámkové rubrice se poznamená, že dítě bylo nalezeno.

Narodilo-li se dítě v útulku, v porodnici, nemocnici aneb na lodi, musí to býti poznamenáno v rubrice poznámkové.

Nemanželský (přirozený) otec zapíše se do sčítacího listku jen tehdy, jestliže dle § 164 obč. zák. anebo § 41 zák. č. XXXIII z roku 1894 jméno jeho se poznamenává v rodné matrice.

§ 12.

O legitimovaných.

Při vyplňování sčítacích listků o legitimaci budou potřebná data patrna ponejvíce z legitimačního spisu aneb z listin k němu přiložených.

§ 13.

O zemřelých.

O dětech mrtvé narozených aneb při porodu zemřelých se sčítací listky úmrtí (vzorec D) nevyplňují, nýbrž pouze sčítací listky rodné.

U nalezených mrtvol dlužno místo dne, měsíce a roku úmrtí zapsati den, měsíc a rok nálezu mrtvoly a v poznámkové rubrice se pak zapíše „nalezená mrtvola“.

Údaje o základní nemoci a o besprostřední příčině smrti musí býti do sčítacích listků úmrtích zapisovány přesně dle ohledacích listů vystavených lékařem. Matriční úřady jsou povinny zaslati ohledací listy Státnímu úřadu statistickému k nahlédnutí, kdykoli o to požádá.

Závěrečné předpisy.

§ 14.

Dosavadní předpisy o statistických výkazech o pobytu obyvatelstva a příčinách smrti, a to §§ 131—136 matriční úpravy č. 80.000/1906 pro Slovensko a Podkarpatskou Rus a výnos bývalého rakouského ministerstva vnitra ze dne 8. února a 17. dubna 1896, č. 18.632 ex 1894, a ze dne 26. března 1896, č. 3973, pro ostatní území se tímto zrušují.

Příloha č. V. Instrukce z roku 1924 (dokončení)

Jméno a sídlo matričního úřadu

Rok

A. Sčítací lístek oddavkový.

1. Řad. čís. matrič. zápisu 2. Den, měsíc a rok uzavření sňatku
3. Přístí společné bydliště

4. Jméno a příjmení
5. Den, měsíc a rok narození
6. Rodinný stav
7. *U ovdovělých a rozloučených:*
 a) Kolikátý sňatek se uzavírá?

b) Kdy začalo vdovství nebo stav
rozloučenosti?

c) Kolik dětí z předcházej. manželství
jest na živu?

8. Rodiště: obec
- soudní okres
- země
9. Poslední bydliště: obec
- soudní okres
- země
10. Státní příslušnost
11. Národnost
12. Náboženské vyznání
13. Druh povolání¹⁾
14. Postavení v povolání¹⁾

15. Nemá-li nevěsta vlastního povolání, jaké jest povolání a postavení v povolání
jejího otce, resp. živitele

16. Byl mezi ženichem a nevěstou příbuzenský poměr a jaký?

Poznámka (viz § 3. a 5. instrukce)

V dne 193

(Podpis matrikářův.)

¹⁾ Povolání i postavení v povolání uveďte co nejpřesněji; všeobecné výrazy jako dělník, řemeslník, úředník atd. nestačí, třeba jest udati, z kterého druhu povolání má dotýčný svou hlavní výživu; je-li v povolání tom výdělečně činným, či je-li vydržován a jaké postavení v povolání tom zaujímá výdělečně činný (sdal jako samostatný podnikatel, úředník, učesavec, dělník nebo pomáhající člen rodiny).

Jméno a sídlo matričního (farního) úřadu

Rok

B. Sčítací lístek rodný.

1. Řad. číslo matrič. zápisu
2. Jméno a příjmení dítěte
3. Datum narození (den, měsíc, rok)
4. Rodiště: obec soudní okres země
5. Pohlaví (mužské či ženské)
6. Původ (manželský či nemanželský)
7. Vitalita (narodilo se živé či mrtvé)
(Mrtvé narozeným dítětem jest rozuměti dítě, které od porodu nejvíce žádných známek života (tep, dech); mezi mrtvé narozené děti nepočítají se plody porosené do konce 28. týdne těhotenství.)
8. Kdo pomáhal při porodu (lékař či porodní bába)?
9. Náboženské vyznání dítěte
10. Kdy rodiče uzavřeli sňatek (den, měsíc, rok)?

		Otec (manželský neb přirozený [§ 11 posl. odst. instrukce])	Matka
11. Den, měsíc a rok narození rodičů			
V době narození dítěte	12. Rodinný stav		
	13. Bydliště: obec soudní okres země		
	14. Státní příslušnost		
	15. Národnost		
	16. Náboženské vyznání		
	17. Druh povolání ¹⁾		
	18. Postavení v povolání ¹⁾		

19. Nemá-li nemanželská matka vlastního povolání, povolání a postavení v povolání jejího otce resp. živitele
 20. Kolikáté dítě se matce narodilo?
 21. Kolik z nich dosud zemřelo?
 22. Kolikáté se jí narodilo z nynějšího manželství (po uzavření sňatku)?
 23. Kdy se narodilo její poslední předcházející dítě (den, měsíc, rok)?
 24. Byl porod jednořadý, či narodilo se dítě jako dvojče, trojče atd.?
 25. Žije nemanželská matka s otcem nemanžel. dítěte ve společné domácnosti?
 26. Nastal porod doma, v léčebném ústavě a ve kterém, či jinde a kde?
- Poznámka* (viz. §§ 3., 5. a 11. instrukce)

V

dne

193

(Podpis matrikářův.)

¹⁾ Povolání i postavení v povolání uveďte co nejpřesněji; všeobecné výrazy jako dělník, řemeslník, úředník atd. nestáčí, nýbrž jest udati, z kterého druhu povolání má dotyčný svou hlavní výživu; jest-li v povolání tom výdělečně činným, či je-li vydržován a jaké postavení v povolání tom zaujímá výdělečně činný (sdal-li jako samostatný podnikatel, úředník, spí-zanec, dělník nebo pomáhající člen rodiny).

Jméno a sídlo matričního (farního) úřadu

Rok

C. Sčítací lístek o legitimaci.

1. Řadové číslo zápisu narození v rodné matrice
2. Datum záznamu legitimace (den, měsíc, rok)
3. Datum uzavření sňatku rodičů (den, měsíc, rok)
4. Jméno (křestní, rodné) a příjmení legitimovaného dítěte
5. Datum narození (den, měsíc, rok)
6. Rodiště: obec soudní okres země
7. Pohlaví (zda mužské či ženské)
8. Náboženské vyznání dítěte
9. Nynější bydliště dítěte: obec soudní okres země

O t c e	M a t k y

10. Datum narození (den, měsíc, rok)
11. Státní příslušnost
12. Národnost
13. Náboženské vyznání

14. Povolání a postavení v povolání otce v době legitimace dítěte¹⁾

15. Povolání a postavení v povolání matky v době narození dítěte

16. Neměla-li nemanželská matka vlastního povolání, tedy povolání a postavení v povolání jejího otce resp. živitele

Poznámka (viz § 3. instrukce).....

V

dne

193

Podpis matrikářův).

¹⁾ Povolání i postavení v povolání uveďte co nejpřesněji; všeobecné výrazy, jako dělník, řemeslník, úředník atd. nestačí, nýbrž jest udati, z kterého druhu povolání má dotčený svou hlavní výživu: je-li v povolání tom výdělečně činným či je-li vydržován a jaké postavení v povolání tom zaujímá výdělečně činný (sdal jako samostat. podnikatel, úředník, zřízenec, dělník nebo pomáhající člen rodiny).

Jméno a sídlo matričního (farního) úřadu

Rok

D. Sčítací lístek úmrtí.

1. Rad. čís. matr. zápisu	2. Jméno a příjmení zemřelého	
3. Datum úmrtí (den, měsíc, rok)		
4. Místo úmrtí: obec	soudní okres	země
5. Pohlaví (mužské či ženské)	6. Rodinný stav	
7. Datum narození (den, měsíc, rok)		
8. Rodiště: obec	soudní okres	země
9. Poslední bydliště: obec	soudní okres	země
10. Státní příslušnost	11. Národnost	
12. Náboženské vyznání		
13. Druh povolání ¹⁾		
14. Postavení v povolání ¹⁾		
15. Základní nemoc		
16. Komplikace, nemoci sdružené a pod.		
17. Bezprostřední příčina úmrtí		
18. Jednalo se o nakažlivou nemoc anebo nemoc z povolání?		
19. Druh smrti násilné (sebevražda, úraz, zločin)		
20. Který lékař léčil zemřelého?	21. Zjištěna příčina smrti lékařem?	
22. U dětí do 1 roku: bylo živeno jen pít. výž. (kojením) či jen umělou n. smíšenou?		
23. U dětí mladších 10 let: původ (manželský či nemanželský)		
24. U dětí a osob bez vlastního povolání: povolání a postavení v povolání jejich živitele		
25. U žen: a) počet všech dětí (živé i mrtvé narozených)		
b) z nich jest dosud na živu		
26. Nastalo úmrtí doma, v léčebném ústavě a kterém, či jinde a kde?		
- Poznámka* (viz §§ 3, 5 a 13 instrukce)

V

dne

193

(Podpis matrikářův.)

¹⁾ Povolání i postavení v povolání uveďte co nejpřesněji; všeobecné výrazy, jako dělník, řemeslník, úředník atd. nestačí, nýbrž jest udati, z kterého druhu povolání má dotyčný svou hlavní výživu; je-li v povolání tom výdělečně činným či je-li vydržován a jaké postavení v povolání tom zaujímá výdělečně činný (sdal jako samostat. podnikatel, úředník, zřízenec, dělník nebo pomáhající člen rodiny).

STÁTNÍ ÚRAD STATISTICKÝ.

č. j. 340 28/12-49.

(Zn. spis. pl. 508)

Dne 28. prosince 1949.

Věc: Statistika přirozené měny obyvatelstva.

Referent: Dr Srb, tel. 721 51, linka 203.

Sbírka oběžníků pro KNV	
Ročník II. (1950)	Číslo 3.
Určeno pro ref. KNV I.	
Poř. č. 47.	

**Krajské, ústřední, jednotné a okresní národní výbory v českých zemích.
Ústřední a obvodní národní výbory hlav. města Prahy.**

Podle výnosu ministerstva vnitra ze dne 13. prosince 1924, č. 82985-8, jsou matriční úřady povinny zasílat státnímu úřadu statistickému v Praze (na Slovensku slovenskému plánovacímu úřadu v Bratislavě) sčítací listky pro statistiku přirozené měny obyvatelstva.

Zavedením veřejných matrik podle zákona č. 268/1949 Sb., o matrikách, přenáší se počínajíc 1. lednem 1950 tato statistická povinnost na místní národní výbory, pověřené vedením matrik.

Státní úřad statistický proto posílá odděleně všem místním národním výborům pověřeným vedením matrik, tyto pomůcky:

1. Poučení matrikářům o statistice přirozené měny obyvatelstva a Instrukci o poskytování dat,

2. potřebný počet sčítacích listků oddavkových, rodných a úmrtních na rok 1950 podle odhadnuté roční potřeby,

3. 12 evidenčních listků o posílaných sčítacích listcích,

4. 12 zpátečních obálek na měsíční zasilání sčítacích listků státnímu úřadu statistickému,

5. negativní hlášení těm úřadům, u nichž lze očekávat, že jich vzhledem k velikosti svého obvodu budou potřebovat,

6. stvrzenku o tom, že poslaný materiál pro statistiku přirozené měny obyvatelstva místní národní výbor, pověřený vedením matrik, řádně dostal.

Všechny potřebné pokyny jsou obsaženy v Poučení matrikářům a v Instrukci o poskytování dat pro statistiku přirozené měny obyvatelstva.

President:
Dr Fajfr v. r.

Federální statistický úřad
 Český statistický úřad
 Slovenský statistický úřad
 Registrace F40 C. V. 21.02/71-43 s 13. 6. 1963
 MNV, veřejný evidenční matrik.
 sml. hlášení nupňadých úřad kalendářní den
 po splnění měsíce
 1 X ČSO v Praxi

HLÁŠENÍ O SňATKU

Identifikační kód formáře 4 9 1

Obvy 1 - 12

Poradové číslo

Město 108

MNV

Okres

Rodové číslo matriční

81

1-4

vypisuje ČSO

81

Datum sňatku (den, měsíc)

5-8

Zenok (=Z)

Nevěsta (=N)

Jméno a příjmení

Datum narození (den, měsíc, rok)

9-16

50-57

Rodné číslo

17-26

58-67

Rodinný stav¹⁾

27

68

Zaměstání (u důchodců Z

28

vypisuje ČSO

69

vypisuje ČSO

poslední) vlastní nebo N

živitele Zaměstnavatel (u důchodců poslední) vlastní nebo živitele²⁾

29

70

Zdroj obživy³⁾

30

71

Nevyšší vzdělání⁴⁾

31

72

Trvalé bydliště ženicha:

okres 32-35

vypisuje ČSO

obec 36-40

vypisuje ČSO

ulice čp.

Trvalé bydliště nevěsty:

73-76

vypisuje ČSO

okres

77-81

vypisuje ČSO

obec

ulice čp.

Kolikrát manželství se uzavírá

41

82

Kolik dětí z předešlých manželství žije

42

83

Národnost⁵⁾

43

84

U ovdovělých, rozvedených, rozloučených:

Datum úmrtí, rozvodu, rozloučení (den, měsíc, rok) 64-69

85-90

V dne 19

matrikář podpis

Číselné kódy:

1) Rodinný stav:
 1-svobodný(A)
 2-rozvedený(A)
 3-ovdovělý(A)

2) Zaměstnavatel:
 1-státní sektor
 2-JZO
 3-ostatní družstva
 4-jednotlivá hospodářství
 5-svobodná povolání

3) Zdroj obživy:
 1-rodičské řízení
 2-závisť na vydávacím členům (dítě, manželka v domácnosti)
 3-důchodec
 4-závisť na důchodci

4) Vzdělání:
 1-základní (i neukončené)
 2-sřední bez maturitní
 3-sřední s maturitou
 4-vysokostředná
 5-vysokostředná (zahrnuje se vždy podle dokončeného stupně vzdělání, podnikové instituce maj. znak 3)

5) Národnost:
 1-česká
 2-slovenská
 3-ukrajinská
 4-ruská
 5-polská
 6-maďarská
 7-německá
 8-jiná

POKYNY PRO VYPLŇOVÁNÍ: Vypíšte čísla všechna silně orámovaná okénka s výjimkou těch, která vyplňuje ČSO (tj. pořadové číslo, okres a obec). Vytečkovaná řádka vyplňte slovy. U roku úmrtí, rozvodu, rozloučení vyznačte poslední dvojčíslí.

SEVT - 22 106

VCT 35 93 - 134

Příloha č. VIII. Vzory hlášení platné od 1.1.1974

Registrováno FSO Č. Vn 138/83 a 30. 6. 1982
MNV, pověřený vedením matric,
sámě hlášením nepodléhá před kalendářní den
po uplynutí měsíce
1X ČSO v Prase

Měsíc _____ 19__ MNV _____

Okres _____
Rodové číslo matřiční _____ Místa narození (obec) _____

Jméno a příjmení dítěte _____

8 ¹					
Pořadové číslo	1-4			vyplňuje ČSO	SL
Datum narození (den, měsíc)	5-8				Rodné číslo 21-30
Pohlaví (1-chlapec, 2-děvče)	9				Vitalita (1-živé, 2-mrtvé) 31
Parod (1-dítě, 2-dvojče, 3-trojče, 4-čtyřče)	10				Datum sňatku (den, měsíc, rok) 32-37
Týden těhotenství	11-12				Kolikáté dítě se matce narodilo 38-39
Hmotnost dítěte v g	13-16				Kolik z nich zemřelo 40
Délka dítěte v cm	17-18				Kolik dětí se narodilo z nyníšního manželství 41-42
Kde nastal porod (1-v nemocnici, 2-lhde)	19				Datum narození předcházejícího dítěte (měsíc, rok) 43-46
Kdo pomáhal při porodu ¹⁾	20				Kolik měla matka potratů 47

MÁTKA		OTEC	
Datum narození (den, měsíc, rok)	48-53		79-84
Rodné číslo	54-63		
Rodinný stav ²⁾	64		
Trvalé bydliště:			
okres _____	65-68	vyplňuje ČSO	
obce _____	69-73	vyplňuje ČSO	
ulice _____ čp. _____			
Národnost ³⁾	74		85
Zaměstnání (vlastní nebo živitele)	75	vyplňuje ČSO	Zaměstnání (vlastní nebo živitele) 86
Zaměstnavatel (vlastní nebo živitele) ⁴⁾	76		87
Zdroj obživy ⁵⁾	77		88
Nejvyšší vzdělání ⁶⁾	78		89
V _____ dne _____ 19__			matřičtév podpis

- Číselné kódy:**
1) Kdo pomáhal při porodu:
1-lékař
2-porodní asistentka
3-lékař
4-nikdo | 2) Rodinný stav:
1-svobodná
2-vdaná
3-razvedená
4-ovdovělá | 3) Národnost:
1-česká
2-slovenská
3-ukráleinská
4-ruská
5-polská
6-maďarská
7-německá
8-jiná | 4) Zaměstnavatel:
1-státní sektor
2-JZD
3-ostatní družstva
4-jednotlivé hospodářství
5-svobodná povolání | 5) Zdroj obživy:
1-vřaditelné dítě
2-závislý na vřaditelném členům (dítě, manželka v domácnosti)
3-důchodec
4-závislý na důchodci | 6) Vzdělání:
1-skladní (i neukončené)
2-sifadní bez maturitní (včetně vyučení)
3-sifadní s maturitou
4-vysokoškolské
5-školené se vždy podle ustanoveného stupně vzdělání; podskupové kategorie mají znak 3 |
|---|--|--|---|---|--|

POKYNY PRO VYPLŇOVÁNÍ: Vyplňte čísla všech nařízených okének a výjimkou těch, které vyplňuje ČSO (1), pořadové číslo, okres, obec a zaměstnání. Vytečkované lůžky vyplňte slovy. U roku narození matky a otce, sňatku, vyznačte poslední dvojčíslí.

Příloha č. VIII. Vzory hlášení platné od 1.1.1974

Federální statistický úřad
 Český statistický úřad
 Slovenský štatistický úřad

Hlášení o úmrtí

Identifikační kód
 termínů **4 9 3**
Obyv 3-12

Registrováno PSČ Č. Vč. 1977/93 s 36. 6. 1982
 MNV pověřený vedoucí matriky,
 zasílá hlášení nejpozději třetí kalendářní den
 po celoroční matričce
 k ČSO v Praze

Měsíc _____ 198____ MNV _____
 Okres _____
 Řadové číslo matričny _____ Místo úmrtí (obec) _____

Jméno a příjmení zemřelého _____

Pořadové číslo	<input type="text" value="1-4"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> vyplňuje ČSO	<input type="text" value="31"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>
Datum narození (den, měsíc, rok)	<input type="text" value="5-12"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>	Rodné číslo <input type="text" value="37-46"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>
Pohlaví (1 - muž, 2 - žena)	<input type="text" value="13"/> <input type="text" value=""/>	Rodinný stav ¹⁾ <input type="text" value="47"/> <input type="text" value=""/>
Národnost ²⁾	<input type="text" value="14"/> <input type="text" value=""/>	Zaměstnání (s občanskou působností) vlastní nebo živitelé <input type="text" value="48"/> <input type="text" value=""/> vyplňuje ČSO
Nejvyšší vzdělání (od 15 let věku) ³⁾	<input type="text" value="15"/> <input type="text" value=""/>	
Trvalé bydliště:		
okres _____	<input type="text" value="16-19"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> vyplňuje ČSO	Zaměstnavatel ⁴⁾ (s občanskou působností) vlastní nebo živitelé <input type="text" value="49"/> <input type="text" value=""/>
obec _____	<input type="text" value="20-24"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> vyplňuje ČSO	Zdroj obživy ⁵⁾ <input type="text" value="50"/> <input type="text" value=""/>
ulice _____ čp. _____	<input type="text" value="25-32"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>	rodné číslo počet. manžela <input type="text" value="51-60"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>
Datum úmrtí (den, měsíc)	<input type="text" value="33-36"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>	Kde nastala úmrtí ⁶⁾ <input type="text" value="61"/> <input type="text" value=""/>

Příčina smrti podle pitvy (resp. podle nálezů lékaře):

- I. a) nemoc bezprostředně vedoucí k smrti _____
 b) byla způsobena předchozí příčinou _____
 c) prvotní příčina _____

II. jiné závažné chorobné stavy a změny _____

Šlo o náhodný úraz (jaký), vraždu, sebevraždu? _____

Byla provedena pitva? (1 - ano, 2 - ne) _____

U dětí zemřelých do 1 roku:

jde o úmrtí do 24 hodin po porodu? (1 - ano, 2 - ne) _____

hmotnost v g _____

délka v cm _____

U zemřelých do 15 let: byl otec manželem matky? (1 - ano, 2 - ne) _____

U zemřelých žen: počet živě narozených dětí _____

V _____ dne _____ 198____

<input type="text" value="62-67"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>	vyplňuje ČSO
<input type="text" value="68"/> <input type="text" value=""/>	
<input type="text" value="69"/> <input type="text" value=""/>	
<input type="text" value="70-73"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>	
<input type="text" value="74-75"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>	
<input type="text" value="76"/> <input type="text" value=""/>	
<input type="text" value="77-78"/> <input type="text" value=""/> <input type="text" value=""/>	

matrikářův podpis

Číselné kódy:

1) Rodinný stav:	2) Národnost:	3) Vzdělání:	4) Zaměstnavatel:	5) Zdroj obživy:	6) Kde nastala úmrtí:
1 - svobodní(a)	1 - česká	1 - základní (1 neukončená)	1 - státní sektor	1 - výdělečná činnost	1 - v léčebném ústavu
2 - ženitý (vstava)	2 - slovenská	2 - střední bez maturit	2 - JED	2 - závislý na výdělečné činnosti (dítě, manželka v domácnosti)	2 - jiná
3 - rozvedený(a)	3 - ukrajinská	3 - vysoké vyučení (včetně vyučení)	3 - ostatní držitelé	3 - občasná	
4 - ovdovělý(a)	4 - ruská	4 - střední s maturitou	4 - jednotlivě hospodařící	4 - občasná	
	5 - polská	5 - vysoká odborná	5 - svobodná povolání	5 - závislý na občasných	
	6 - maďarská	6 - ostatní	6 - ostatní		
	7 - německá				
	8 - jiná				

POKYNY PRO VYPLŇOVÁNÍ: Vypíráte čísla všechna místa ordonovaného okraje s výjimkou těch, která vyplňuje ČSO (tj. pořadové číslo, zaměstnání, okres, obec a příčina smrti). Vytkované ráčky vyplňte sloupy.

Příloha č. VIII. Vzory hlášení platné od 1.1.1974

Federální statistický úřad
Český statistický úřad
Slovenský statistický úřad
Registráční FSÚ C. Vlk 2122/84.85
z 13. 6. 1983

Identifikační
kód formuláře 4 9 4

Obvy 4 - 12

Hlášení o rozvodu

Příslušný soud zašle hlášení
nejpozději první kalendářní den
po uplynutí měsíce
1X krajskému soudu

Měsíc 198...

spisová značka

podpis soudce

Jméno a příjmení žadatele

datum narození

Návrh podán dne			Číslo soudu			Číslo sendru			Pořadové číslo hlášení			Měsíc odesláni			Rok odesláni			Druh návrhu			Počet jednání			Výsledek řízení				
den	měsíc	rok	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

K usmíření došlo součinnosti			Důvod zamítnutí			Odvolání podal			Výsledek odvolacího řízení			Datum první moci rozhodnutí			Poslední společné bydliště		
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	den	měsíc	rok	1	2	3
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	25	26	27	28	29	30

Datum uzavření manželství			Děti z manželství (žijící)			Příčina rozvratu manž. na straně			Vzdělání			Národnost			Rodinný stav před manželstvím			Počet předchoz. manželství		
den	měsíc	rok	1	2	3	muže	ženy	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	

Rodné číslo muže (ne-li žádné číslo, je nutno vyznačit prvních šest míst z data narození)			Zaměstnatel (v důchodě posledního vlastní nebo živitele)			Zaměstnavatel (v důchodě posledního vlastní nebo živitele)			Zdroj obživy			Rodné číslo ženy (ne-li žádné číslo, je nutno vyznačit prvních šest míst z data narození)		
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77

Příloha č. VIII. Vzory hlášení platné od 1.1.1974

Hlášení o stěhování

Pořadové číslo
 (vyplní ohlašovna)

Ohlašovna zašle hlášení
 nejpozději první kalendářní
 den po uplynutí měsíce
 1x OO ČSU

Měsíc _____ 19____

sl. 1-4

(vyplní OO ČSU)

Jméno a příjmení _____			
Datum narození (sl. 5-12) den..... měsíc..... rok _____		Rodné číslo (sl. 13-22)	
Pohlaví 1 - mužské (s. 23) 2 - ženské		Datum přihlášení k pobytu (u vystěhovalých do ciziny datum odhlášení) (sl. 24-31) den..... měsíc..... rok _____	
Zaměstnaná (u důchodců poslední) vlastní nebo živitele (sl. 32)			
Zaměstnavatel (u důchodců poslední) vlastní nebo živitele (s. 33) 1 - státní sektor 4 - jednotlivě 2 - člen JZD hospodářci 3 - ostatní družstva 5 - svob. povolání		Zdroj obživy (sl. 34) 1 - výdělečně činný 2 - závis. na výděl. činném (manž., děti) 3 - důchodce 4 - závislý na důchodci	
Rodový stav (sl. 35) 1 - svobodný (á) 2 - ženatý, vdaná 3 - rozvedený (á) 4 - vdovec, vdova	Nejvyšší vzdělání (od 15 let věku) (sl. 36) 1 - základní 2 - střední bez matura- rity (vč. vyučení) 3 - střed. s maturit. 4 - vysokoškolské	Národnost (sl. 37) 1 - česká 2 - slovenská 3 - ukrajinská 4 - ruská 5 - polská 6 - maďarská 7 - německá 8 - jiná	Důvod stěhování (sl. 38) (uveďte jen hlavní) 1 - změna pracoviště 2 - přiblížení k pracovišti 3 - učení, studium 4 - zdravotní důvody 5 - sňatek 6 - rozvod 7 - bytové důvody 8 - jiné důvody
Státní příslušnost (sl. 39)			
Předchozí trvalé bydliště (sl. 40- 51)	kraj _____ okres _____ obec _____ ulice _____ čp. sl. 40-48		
	u přistěhovalých z ciziny uveďte stát _____ sl. 49-51		
Nové trvalé bydliště (sl. 52- 63)	kraj _____ okres _____ obec _____ ulice _____ čp. sl. 52-60		
	u vystěhovalých do ciziny uveďte stát _____ sl. 61-63		

Pokyny pro vyplnění: Vytečkované údaje vyplňte slovy, datum narození a rodné číslo číslicemi, u ostatních zakroužkujte, vždy jednu z vyhovujících možností podle vzoru: Pohlaví ① - mužské ② - ženské

Příloha č. VIII. Vzory hlášení platné od 1.1.1974

Negativní hlášení pro statistiku mechanického pohybu obyvatelstva I.

Okresnímu oddělení Českého statistického úřadu

V

Podepsaný národní výbor oznamuje, že v obci
nedošlo v měsíci 19 ke změně trvalého
pobytu čs. státních občanů v žádném z níže uvedených případů:

Žádný čs. státní občan (muž, žena, dítě) se

- a) nepřistěhoval z jiné obce ČSSR,
- b) nepřistěhoval z ciziny.

V dne 19

SEVT - 55 128 1

.....
podpis

Negativní hlášení pro statistiku mechanického pohybu obyvatelstva II.

Podpsané okresní (krajské) oddělení pasů a víz oznamuje, že
v okrese nedošlo v měsíci 19
ke změně trvalého pobytu občanů v žádném z níže uvedených případů:

- I. Žádný čs. státní občan (muž, žena, dítě) se nevystěhoval do ciziny.
- II. Žádný cizinec ani bezdomovec (muž, žena, dítě) se
 - a) nepřestěhoval z obce do obce uvnitř okresu,
 - b) nepřistěhoval z jiného okresu ČSSR,
 - c) nepřistěhoval z ciziny,
 - d) nevystěhoval do ciziny.

V dne 19

.....
podpis

Příloha č. VIII. Vsoxy hlášení platné od 1.1.1974

Českému statistickému úřadu

v Praze

Podepsaný národní výbor oznamuje, že v jeho matrikách nebyl
v měsíci 1977 zapsán žádný matriční případ
pod číslem řadovým.

V dne 1977

Okres:

podpis matrikářův

R e з ю м е

В. Срб, Двухсотлетие статистики естественного движения населения в чешских землях (1785-1985 гг.)

1985 год является для чехословацких демографов прежде всего годом 200-летней годовщины возникновения статистики естественного движения населения. По стечению обстоятельств в этом году будет отмечаться и целый ряд годовщины отдельных этапов развития этой отрасли статистики. Прежде всего это 90-летие проведения первой крупной реформы в указанной выше статистике (1895 г.), на основе которой современным способом было приведено в порядок предоставление информации метрикулярными органами. Кроме того, и 60-летие проведения второй реформы (1925 г.), в результате которой применявшиеся до этого статистические листы были заменены индивидуальными переписными листками, содержащими данные о браках, рождениях, умерших и оформлении внебрачных детей, что позволило углубить и особенно расширить возможности комбинационной обработки данных о движении населения. И наконец, это 35-летняя годовщина проведения передачи метрикулярного делопроизводства от церковных органов органам гражданским (1950 г.).

V. Srb, Two centenaries of the statistics on natural movement of population in Czech countries (1785-1985)

For the Czechoslovak demographers the 1985 is not only the year of two centenaries' anniversary of the rise of the statistics on natural movement of population but by coincidence the year of completion of several anniversaries of individual stages of this statistics' development. It passed, above all, 90 years since the first large reform of this kind of statistics (1895) meaning a modern adaptation of reporting system of register bodies, 60 years passed since the second reform (1925) when previous statistical schedules have been

substituted by individual census schedules on marriages, on births, deaths and legitimations, which enabled deepening, improving and especially enlarging of combination processing of data on population movement. Finally, 35 years passed since the passage of register agenda from parish registers to civilian authorities (1950).

Historická demografie, 9/1985, s. 89-121
Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1985

Ludmila F i a l o v á :

PŘÍSPĚVEK K MOŽNOSTEM STUDIA SŇATEČNOSTI V ČESKÝCH ZEMÍCH ZA
DEMOGRAFICKÉ REVOLUCE

1. Úvod

Pro poznání charakteru reprodukce obyvatelstva má prvořadou úlohu studium řádu rození a vymírání. Úroveň plodnosti a úmrtnosti, jejímž bezprostředním důsledkem je úroveň relativního a absolutního růstu sledované populace, je zároveň obrazem reprodukčních poměrů, vztahu obyvatelstva k vlastní reprodukci. Proto při sledování změn v reprodukci obyvatelstva bývá hlavní důraz kladen na studium plodnosti a úmrtnosti. Sňatečnost, která je spíše odrazem poměrů v socioekonomické a morálnězvykové sféře, svůj demografický význam získala vzhledem ke kulturním tradicím lidstva, neboť zejména v minulosti jak evropské, tak i ostatní kulturní oblasti rigidně vtěsňovaly plodnost do rámce rodiny; vyšší úroveň mimomanželské plodnosti byla a je také spíše výjimkou.¹⁾ Založení rodiny je přitom obecně podmíněno uzavřením sňatku se všemi průvodními ceremoniemi a právními náležitostmi. Z toho důvodu se sňatečnost obdobně jako plodnost a úmrtnost stala součástí studia vývoje obyvatelstva, zpočátku především jako jev, v jehož okamžikové úrovni respektive v krátkodobých změnách se bezprostředně odráží souhrn socioekonomických vlivů na sledovanou populaci. Vycházelo se přitom z předpokladu, že celkové zhoršení životních podmínek obyvatelstva vcelku či některých jeho vrstev způsobuje obtížnější získávání toho minima, které společnost (a tím i jednotlivci) považují za nezbytné pro založení

rodiny. To se obecně projeví poklesem počtu uzavíraných manželství. Naopak při zlepšení životních podmínek se možnost založení rodiny usnadňuje a počet sňatků vzroste.

Úroveň sňatečnosti bezprostředně ovlivňuje strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu, zejména ve věku, kdy není ještě výrazněji modifikován úmrtnostními poměry. Tím má rovněž vliv na úroveň plodnosti, hlavně u populací, kde není rozšířeno vědomé omezování počtu dětí v rodině, neboť pak počet dětí narozených vdané ženě je v podstatě závislý na počtu let, který žena prožije v manželství. Vliv společenských a kulturních tradic a hospodářských poměrů se však nejbezprostředněji projevuje ve věku, v němž muži i ženy poprvé vstupují do manželství, neboť ten se většinou nekryje s věkem, v němž pohlavně dospívají.

Vzhledem k tomu, že úroveň lidské fekundity je významně závislá na věku, závisí úroveň realizované plodnosti na počtu let, které prožijí muži i ženy v manželství v plodném věku. Přitom větší význam má tato skutečnost pro ženy, jejichž plodné období je kratší (omezeno zpravidla 15-49 lety věku; za období nejvyšší plodnosti se většinou ve shodě se závěry fyziologů považuje věk zhruba 20 až 29 let, případně ještě do 40 let, pak poměrně prudce klesá²⁾). Ve společnostech, které přistoupily k vědomému omezování plodnosti ztrácí tato skutečnost na významu.

2. Sňatečnost

Úroveň sňatečnosti v českých zemích můžeme v hrubých ukazatelích sledovat od konce 18. století (tab č. 1). Zjistíme přitom, že hrubá míra sňatečnosti je ukazatel velmi stálý: v letech 1785-1940 se počet uzavřených sňatků na 1 000 obyvatel pohyboval v průměru mezi 7,5 až 9,5. Jestliže nebereme zřetel na krátkodobé výkyvy, klesl výrazněji pod tuto úroveň jen za první světové války a vysoko ji převýšil pouze v letech těsně po ní. Poklesl tedy za abnormálních podmínek, kdy většina mužů byla dlouhodobě vzdálena na frontách, a stoupl v době realizace

Tab. 1 Přírozená měna obyvatelstva českých zemí v letech 1762 - 1939 (na 1000 obyvatel středního stavu)

Období	Sňatky	Narození ²⁾	Zemřelí
1762-68 ¹⁾	7,65	38,34	29,86
1785-89	8,55	42,65	30,32
1790-99	8,11	43,36	32,89
1800-09	8,38	42,34	36,41
1810-19	8,27	43,40	34,71
1820-29	8,24	41,41	28,66
1830-39	8,13	39,19	31,34
1840-49	8,37	38,77	30,07
1850-59	8,23	39,78	30,42
1860-69	8,73	38,22	29,84
1870-79	8,69	39,24	29,14
1880-89	7,82	37,51	28,86
1890-99	7,96	36,02	26,46
1900-09	7,84	33,02	22,75
1910-19	6,71	22,12	19,48
1920-29	10,28	22,20	14,97
1930-39	8,90	16,37	13,07

1) Čechy. 2) Do roku 1809 narození celkem, od roku 1910 živě narození.

Framen: Období 1762-1918: V. Sekera, Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754-1918. Praha 1978. Období 1919-1939: Demografická příručka. Praha 1982.

mnoha za války odložených sňatků.

Tato dlouhodobá stabilita vynikne zejména při srovnání s vývojem plodnosti a úmrtnosti, v nichž je patrná výrazná kvantitativní a kvalitativní změna od poloviny 19. století. Jenže toto zjištění je založeno pouze na hrubé míře: o skutečné úrovni sňatečnosti informují lépe specifické sňatečnosti podle věku nebo údaje založené na frekvenční křivce sňatků snoubenců podle věku, zejména údaje o průměrném věku, věkovém modu a mediánu. Rozlišení sňatku na první a opakované má rovněž značný význam.

Zjištění věku, v němž byly sňatky uzavírány, naráží však v podmínkách českých zemí na obtíže. I když se v matričních

knihách oddaných rodinný stav snoubenců a věk musely zapisovat od roku 1785, statisticky se začaly zpracovávat až od roku 1828, přitom se vzájemně nekombinovaly. Kombinaci rodinný stav a věk snoubenců publikovala až československá statistika po roce 1919. Rovněž původní třídění podle věku není z hlediska dnešních požadavků nejvhodnější, neboť pro hranici tříd byl u obyvatelstva mladšího věku rozhodující věk 24 let, kdy se nabývalo podle občanského zákoníku z roku 1811 plnoletosti, a věkové rozpětí bylo zhruba desetileté.

Na průměrný věk snoubenců při prvním sňatku na konci 18. a na počátku 19. století lze zatím pouze usuzovat z výsledků lokálních sond založených na metodě excerpce matrik. První takové sondy zahrnující i údaje o sňatečnosti byly již zpracovány a jejich výsledky publikovány ve sborníku Dlouhodobé populační trendy na území ČSR³⁾, případně v jiných studiích⁴⁾. Podle výsledku uvedených šetření se na přelomu 18. a 19. století pohyboval sňatkový věk u mužů mezi 25 až 30 lety a u žen mezi 22 až 25 lety; ve městech byl vyšší než na venkově. Vzhledem k tomu, že v této době žilo nejméně 80 % obyvatelstva na venkově⁵⁾, byl by průměrný věk za české země pravděpodobně bližší nižšímu údaji, zhruba asi 26-27 let u mužů a 23-24 roky u žen. Jde však jen o velmi hrubý odhad, podložený zatím jen sporadickými údaji, které bude třeba doplnit dalšími sondami.

Od roku 1828 byly však publikovány každoročně údaje o sňatcích podle věkových skupin snoubenců. Nelze z nich sice rozlišit první a opakované sňatky, ale hrubou informací o věkové skladbě snoubenců podávají. V tabulce č. 2 je vypočten vážený aritmetický průměr sňatkového věku pro vybrané roky. Zároveň je v ní uveden průměrný věk při prvním sňatku vypočtený metodou J. Hajnala, která vychází z věkového složení svobodného obyvatelstva zjištěného při sčítání lidu.⁶⁾

Tab. č. 2 Průměrný věk při sňatku v českých zemích

Rok	M u ž i		Ž e n y	
	celkem	první sňatky	celkem	první sňatky
1828	30,3	.	26,0	.
1840	30,8	.	26,6	.
1850	31,9	.	27,2	.
1857	32,4	.	27,5	.
1869	31,2	.	27,5	.
1880	30,1	27,7	26,5	25,2
1890	30,8	27,9	26,8	25,4
1900	30,0	27,8	26,2	25,4
1910	30,0	27,8	26,0	25,1
1921	30,1	28,6	25,9	25,9
1930	29,8	27,6	24,9	25,3

Průměrný věk při sňatku se v 19. století pohyboval v českých zemích kolem 30-32 let u mužů a 26-27 let u žen. Přitom byl ve třicátých letech nižší než později; maximálních hodnot dosáhl v polovině 19. století, pak opět zvolna klesal. Hodnota průměrného věku při sňatku je zkrácena opakovanými sňatky, nejprve ovdovělých a od počátku 20. století i rozvedených osob, ale zřejmě rovnoměrně po větší část období. Od druhé poloviny 19. století by na údaje mohlo mít vliv i zlepšování úmrtnostních poměrů, především u osob středního věku, a tím se snižující podíl dalších sňatků ovdovělých. Podíl sňatků ovdovělých se také stále snižoval: v letech 1866-67 byl podíl svobodných ženichů ze všech 79 % a nevěst 90 %, v letech 1909-11 činil již 89 % respektive 94 %. Ve srovnání s daty získanými ze sčítání lidu je patrné, že opakované sňatky zvyšovaly průměrný věk zhruba o dva roky u mužů; u žen se rozdíl z maxima 1,4 roku v roce 1880 stále snižoval. Paradoxní poměr v roce 1921 a zejména v roce 1930 je dán metodou výpočtu průměrného věku z dat sčítání lidu, protože ta je založena na předpokladu, že sňatkové poměry se v populaci v předcházejících zhruba třiceti letech příliš nemění, jenže právě v první třetině 20. století se vý-

znamně zvýšil podíl mladších nevěst, jak vyplývá z tab. č. 3. Pro toto období však již československá statistika umožňuje výpočet váženého aritmetického průměru věku při prvním sňatku, který v roce 1930 činil u žen 24,7 roku.

Tab. č. 3 Sňatky podle věku snoubenců v českých zemích (v %)

Období	Snoubenci ve věku							
	-20	20-24	25-30	30-35	35-40	40-50	50-60	60+
1829-30	24,9		37,5	25,4		7,3	3,4	1,5
1839-41	27,3		36,5	22,6		8,6	3,6	1,4
1849-51	19,8		35,7	28,3		10,0	4,6	1,6
1856-58	17,2		35,0	32,8		9,0	4,3	1,7
1868-70	16,0		46,0	25,1		7,4	2,7	1,8
1879-81	24,0		46,8	18,1		5,9	3,4	1,8
1889-91	15,8		51,9	20,8		6,4	3,2	1,9
1899-1901	0,0	14,3	57,6	13,3	5,5	5,3	2,6	1,4
1909-11	0,0	13,5	56,9	15,0	5,7	5,1	2,5	1,3
1920-22	0,9	23,9	37,3	18,8	8,1	6,9		
1929-31	0,7	30,8	41,1	14,1	5,1	4,6	4,1	3,6

Období	Snoubenky ve věku							
	-16	16-20	20-24	24-30	30-35	35-40	40-50	50+
1829-30	18,4		29,3	31,0		16,4	4,1	0,8
1839-41	16,9		31,2	30,9		15,0	4,9	1,1
1849-51	13,9		27,1	33,5		18,6	5,4	1,5
1856-58	11,0		26,0	34,4		21,7	5,4	1,5
1868-70	11,7		28,7	34,5		18,2	5,5	1,4
1879-81	12,9		35,7	31,9		13,5	4,5	1,5
1889-91	11,2		35,4	33,4		13,9	4,4	1,7
1899-1901	0,0	11,1	36,4	35,4	8,3	3,7	3,6	1,5
1909-11	0,1	10,4	39,2	34,3	7,9	3,4	3,3	1,4
1920-22	0,2	14,0	36,5	29,4	10,8	4,5	3,4	1,2
1929-31	0,4	19,9	39,3	24,5	8,4	3,7	2,8	1,0

V tab. 3 jsou sňatky podle věku snoubenců (svobodných i ovdovělých dohromady). V první polovině 19. století stále klesal podíl sňatků, které uzavírali muži mladší třiceti let. Jestliže v letech 1828-32 připadalo na sto ženichů 62,4 mladších třiceti let, o třicet a čtyřicet let později to bylo již

jen 52. V šedesátých letech však došlo k obratu, neboť ženichů mladších třiceti let bylo v následujících letech stále zhruba kolem 70 %. K největším změnám došlo u věkové skupiny do 24 let, na kterou před rokem 1830 připadala zhruba čtvrtina ženichů, ale kolem roku 1870 jen 16 %. Tento podíl se do první světové války dále snižoval, aby byl v poválečném období rychle zvýšen až na 30 %.

Obdobný vývoj můžeme sledovat i u žen; podíl nevěst mladších třiceti let klesl ze 78 % kolem roku 1830 na 71 % v letech 1856-8, poté stoupl a od osmdesátých let se udržoval zhruba vyšší než 80 %. Mnohem výraznější však byly změny v mladších věkových ročnících: jestliže na počátku připadalo na nevěsty mladší dvaceti let více než 18 % všech nevěst, od let 1856-8 až do první světové války tento podíl příliš nepřevýšil 11 %, ale v letech 1929-31 byl vyšší než 20 %. I ženy se tedy vdávaly nejčastěji mezi dvacátým a třicátým rokem věku, přičemž od padesátých let stoupal podíl žen ve věku 20-24 roky.

Protože z dat ústřední statistiky podrobnější údaje o věku, v němž byly uzavírány v průběhu 19. století první sňatky, nezáskáme, nezbyvá, než využít podstatně více než tomu bývá zatím při studiu demografického vývoje v 19. století zvykem výsledků místních šetření. Zatím publikovaná zpracování⁷⁾ jsou však zaměřena převážně na starší období, zhruba do roku 1840; pouze průzkum L. Dokoupila pro západní část ostravské průmyslové aglomerace obsahuje o sňatečnosti i údaje mladší. Výsledky šetření jsou shrnuty v tab. 4, v níž je doplněn i výsledek vlastního průzkumu ze třech lokalit středních Čech za delší časové období⁸⁾. Je z ní patrné, že průměrný sňatkový věk mužů i žen se na konci 18. a v prvních dvou desetiletích 19. století udržoval na relativně stále, poměrně nízké úrovni; poté začal stoupat a tato tendence se udržela až do zhruba šedesátých - sedmdesátých let, od té doby klesal. I když tyto údaje nelze přeceňovat, v podstatě potvrzují celkový trend a zároveň naznačují rozdíly v úrovni sňatečnosti mezi městskými a venkovskými oblastmi⁹⁾.

Tab. 4 Průměrný věk při prvním sňatku ve vybraných obcích v letech 1784 - 1899

Období	Ústí nad Labem 1	Oslavany 2	Králíky 3	Třeboně 4	Jablonec 5	Starý Plzeňec 6	Poruba 7	Západ. Ostrava 8	Domažlice 9	KPiv-soudov	Chlumín	Mladá Boleslav
M u ž i												
1784-9	26,8	26,3	27,6	28,8	26,4	26,6	28,2	25,6 ^a	30,6	26,3	28,6	28,8
1790-9	28,8			27,6				27,6	25,6 ^b	30,2	25,1	26,7
1800-9				30,4				29,8	27,7	25,6	29,0	
1810-9				30,2				29,4	26,9	27,3	29,4	
1820-9				30,2				28,6	27,7	26,6	29,2	
1830-9								27,0	26,3	28,4	29,9	
1840-9								28,6 ^b	28,2	28,2	30,2	
1850-9								26,9	27,8	28,9	32,3	
1860-9								29,1 ^c	28,4	28,9	28,5	29,9
1870-9								26,9 ^d	27,0	29,0	28,4	27,9
1880-9								27,3			27,0	27,3
1890-9								27,2			27,2	27,8
Ž e n y												
1784-9	24,4	23,6	25,1	22,3	24,1	23,6	25,8	22,2 ^a	25,1	23,2	23,6	24,6
1790-9	23,2			22,5				22,9	23,4	22,9	24,6	24,8
1800-9				24,7				23,8	23,0	21,8	25,5	
1810-9				25,3				23,8	22,8	23,7	25,8	
1820-9				25,2				24,1	24,9	25,6	26,3	
1830-9								25,1	24,6	25,7	27,4	
1840-9								25,3 ^b	26,6	25,5	27,5	28,3
1850-9								25,6	26,0	26,3	29,6	
1860-9								25,5 ^c	25,6	26,0	26,5	26,3
1870-9								23,8 ^d	25,5	26,3	26,3	26,8
1880-9								26,1			24,8	25,7
1890-9								24,2			24,5	25,8

Poznámky:

1. L. Dušek, Obyvatelstvo města Ústí nad Labem do 19. století. Ústí nad Labem 1974, s. 57-59
2. V. Voldán, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu městečka Oslavan. Acta demographica IV, 1961, s. 176
3. V. Sekotová, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Králík. Tamtéž, s. 153
4. M. Repásová, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Třeboně. Tamtéž, s. 223
5. M. Ševková, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Jablonce nad Nisou. Tamtéž, s. 133
6. M. Bělohávek, Příspěvek k poznání populačních a bytových poměrů v 1. polovině 19. století ve Starém Plzenci. Historická demografie 4, 1970, s. 65
7. L. Čimelová, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu Poruby. Acta demographica IV, 1961, s. 202
8. L. Dokoupil, Demografický vývoj ostravské aglomerace. Spisy pedagogické fakulty v Ostravě 6, 1977, s. 29
9. 1784-1829: P. Mužik, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Domažlic. Acta demographica IV, 1961, s. 108; 1830-1896: rukopisné materiály P. Mužika, které mi byly laskavostí autora zapůjčeny (v letech 1830 až 1849 všechny sňatky za město Domažlice, v letech 1850-1896 sňatky za celou domažlickou farnost - pouze sudé roky)

a) 1780-1789; b) 1840-1847; c) 1860-1866; d) 1873-1879

3. Rodinný stav

Změny v úrovni sňatečnosti by se měly bezprostředně projevit ve struktuře obyvatelstva podle rodinného stavu. Pro české země však validní údaje o rodinném stavu obyvatelstva podle věku až do roku 1880 neznáme. S výjimkou prvních soupisů, které podávají rovněž poněkud podrobnější data o biologické skladbě populace, ale z nichž se zachovala jen neúplná data, jsou v dalších letech tyto informace značně omezené. O rodinném stavu obyvatelstva podle věku si lze udělat jen hrubou představu podle prvních konskripcí, konaných před rokem 1769, z nichž se zachovaly údaje pro Čechy (vdané ženy a ženatí muži ve třech věkových skupinách: 20-40, 40-50 a nad 50 let, ostatní obyvatelstvo bylo uvedeno jako svobodné, t.j. bez rozlišení svobodných a ovdovělých osob). V letech 1780-1827 se při vojenských konskripcích zjišťoval pouze úhrn ženatých mužů bez zřetele k věku a v následujících třiceti letech data o rodinném stavu obyvatelstva chybějí docela. Objevují se až ze sčítání lidu v letech 1857 a 1869, kdy známe úhrnný počet svobodných, ženatých (vdaných) a ovdovělých podle pohlaví, ale nikoli jejich věkovou skladbu.

Teprve při sčítání v roce 1880 zjišťujeme výrazný odklon od dosavadních zvyklostí, plně poplatných původním ryze vojenským účelům rakouských konskripcí. Biologické a sociální skladbě obyvatelstva byla tentokrát věnována velká pozornost: od roku 1880 je pravidelně publikována ve výsledcích censů základní tabulka o věkové struktuře obyvatelstva podle pohlaví v kombinaci s rodinným stavem. Kromě těchto podrobných zemských sumářů jsou rovněž publikovány tabulky rozdělení obyvatelstva do tzv. charakteristických věkových skupin, které obsahují rovněž údaje o rodinném stavu, i za politické okresy (v roce 1880 bylo za okresy publikováno podrobné členění jako za země).

Oficiální statistické prameny tedy poskytují o rodinném stavu obyvatelstva koncem 18. a po větší část 19. století in-

formace jen hrubé a navíc torzovitě, především pokud jde o rodinný stav žen. Vyplývá z nich však, že na konci 18. století žila zřejmě v manželství větší část, především ženského obyvatelstva, než bylo zjištěno prvními moderními censy v polovině 19. století.

Tab. 4. Obyvatelstvo v českých zemích podle rodinného stavu v letech 1764-1768, 1880 a 1980 (v procentech)

Období	Muži			Ženy		
	20-40	40-50	50 +	20-40	40-50	50 +
	na 100 osob dané věkové skupiny připadá					
	ženatých			vdaných		
1764-68 ¹⁾	67,9	82,7	78,9	65,2	74,5	62,4
1880 ²⁾	54,2	90,3	79,9	60,4	76,4	51,4
1980 ³⁾	69,3	86,3	80,6	81,9	83,3	50,6
	ovdovělých a rozvedených					
1880 ²⁾	0,8	2,7	15,2	2,6	11,9	38,2
1980 ³⁾	4,3	7,5	14,6	6,8	13,5	44,3
	svobodných					
1880 ²⁾	45,0	7,0	4,9	37,0	11,7	10,4
1980 ³⁾	26,4	6,2	4,8	11,3	3,2	5,1

1) Čechy; 2) České země; 3) ČSR

Podíl vdaných žen starších dvaceti let činil v Čechách v letech 1764-1768 55,1 %, v roce 1869 bylo žen starších 15 let vdaných 51,6 % (za úhrn českých zemí to bylo 51,5 % v roce 1869, za předchozí období údaj chybí). Přitom na všechno obyvatelstvo mladší dvaceti let bylo v konskripcích z let 1764-1768 pohlíženo jako na svobodné, ačkoli je z jiných pramenů známo, že lidé mladší dvaceti let v té době běžně snatky uzavírali¹⁰⁾.

Velmi zajímavé je porovnání podílu osob žijících v manželství v letech 1746-1768 s tímto podílem v letech 1880 a 1980

ve srovnatelných věkových skupinách. Mírný vzestup hodnot ve věku středním (40-50 let) a vyšším (50 +) lze do značné míry přičíst snížení úmrtnosti (pokles podílu ženatých 40-50 letých mužů v roce 1980 proti roku 1880 je způsoben vzrůstem rozvedených na téměř 7 %; v roce 1880 byly vdovců jen 2,7 %, počet rozvedených nepatrný). Zda je snížením úmrtnosti (především žen) vysvětlitelný nižší podíl vdaných žen starších 50 let v letech 1880 a 1980 než v letech 1764-1768 je otázkou: v roce 1880 bylo totiž ze 100 žen starších 50 let vdov 38,1, rozvedených 0,1 a svobodných 10,4; v roce 1980 bylo ve stejné věkové skupině vdov 38 %, rozvedených 6 % a svobodných 5 % - podíl vdaných tedy zůstal stejný, ale v roce 1980 se zvýšil úhrn vdov a rozvedených, tj. žen, které alespoň jednou v životě do manželství vstoupily.

A srovnatelné zastoupení osob žijících v manželství ve věku 20-40 let ukazuje již zřetelně, že situace v roce 1880 se výrazně lišila jak od stavu v letech 1764-1768, tak v roce 1980. Zatímco v druhé polovině 18. a 20. století byly přibližně dvě třetiny mužů ženaty, v druhé polovině 19. století to bylo jen o málo více než polovina. U žen není rozdíl tak výrazný, ale i tady je patrné nižší procento vdaných žen v 19. století. Porovnání není pochopitelně úplně bez doplnění podílu osob žijících v manželství ve věku do dvaceti let: pro 18. století údaj chybí; v roce 1880 to bylo 2,2 % žen a zanedbatelný počet mužů (0,03 %); v roce 1980 8,3 % žen a 1,2 % mužů. Kdybychom porovnali dostupné údaje za celé stoleté období 1880-1980, zjistili bychom, že k zásadnímu zlomu došlo za druhé světové války¹¹⁾. Velmi nízký podíl vdaných žen mladších dvaceti let se nezměnil až do čtyřicátých let 20. století, kdy došlo k prudkému vzestupu na novou úroveň, která se v následujících letech zhruba udržela.

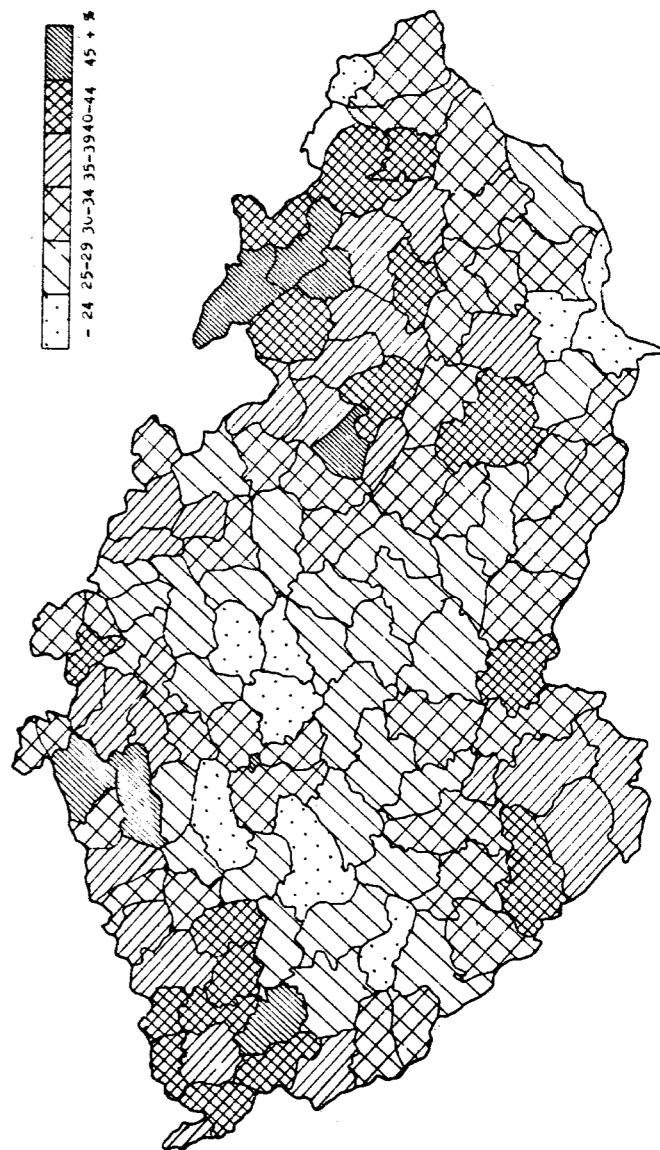
K obdobnému závěru, že skladba obyvatelstva podle věku a rodinného stavu v českých zemích za feudalismu (v polovině 17. století) byla u mladších věkových ročníků bližší situaci v polovině 20. století než v roce 1880, dospěl před časem i

E. Maur, když studoval strukturu obyvatelstva podle soupisu poddaných z roku 1651 12).

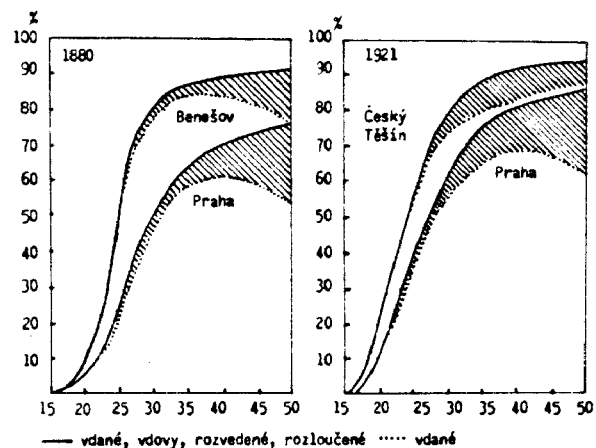
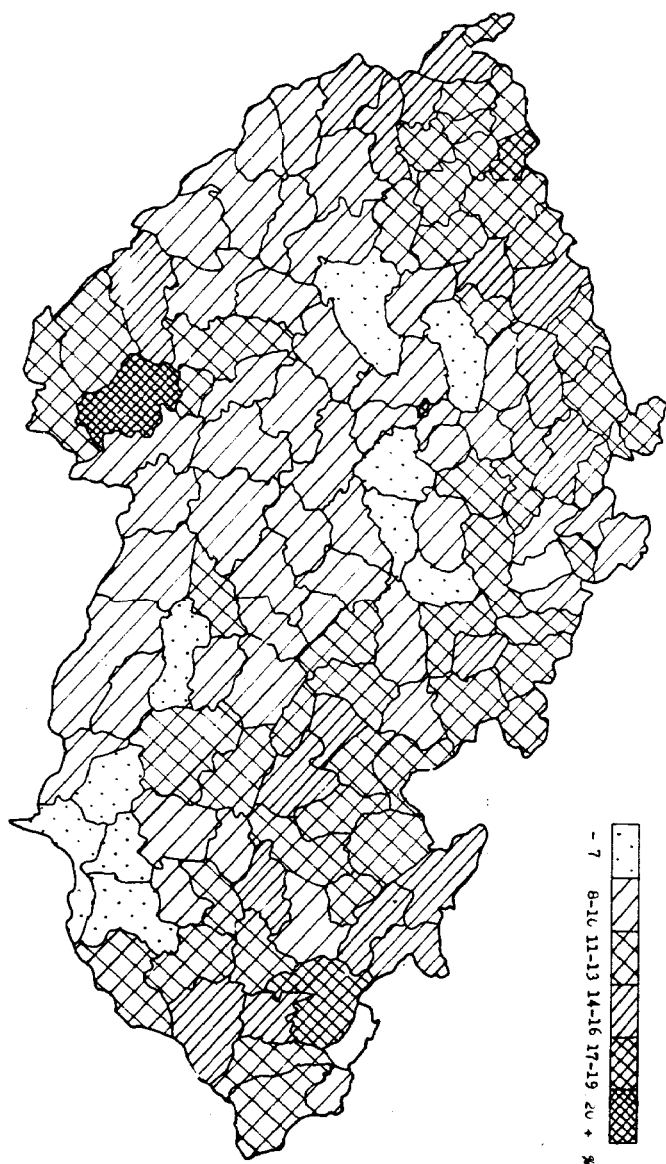
I z těchto velmi hrubých údajů vyplývá, že v 19. století a na počátku 20. století došlo k významným změnám ve sňatečnosti, které se projeví ve věku, v němž jsou uzavírány první sňatky, a které měly nejprve za následek pokles podílu osob žijících v manželství a v druhém období opět jeho vzestup.

Tento zjev není specifickým českých zemí, ale setkáváme se s ním téměř ve všech evropských zemích v 19. století a na počátku 20. století; přitom tendence k odkládání sňatků se nejzřetelněji projeví zejména na západě a na severu Evropy, takže J. Hajnal, který se vývojem sňatečnosti podrobně zabýval v celosvětovém měřítku, nazval tuto tendenci "evropským typem sňatečnosti" 13). J. Hajnal zjistil, že na přelomu 19. a 20. století zůstávala v některých západoevropských zemích v padesáti letech věku až pětina žen neprovdaných, zatímco v ostatních částech světa to bylo a je jen zanedbatelné procento. Rovněž dnešní situace v Evropě je již poněkud jiná a podíl vdaných žen ve všech zemích stoupl.

V českých zemích nedosáhl stupeň odkládání sňatků, případně zřeknutí se manželství vůbec, míry, s kterou se setkáváme v západní Evropě, ale v některých oblastech byl podíl svobodných žen ve věku nejvyšší plodnosti rovněž vysoký. Na obr. 1 a 2 je podíl svobodných žen ve věkových skupinách 25-29 a 45 až 49 let v r. 1880. Je na nich patrná výrazná regionální diferenciace i v rámci poměrně malého území českých zemí. Vysoký podíl svobodných žen je patrný zejména v pohraničních oblastech a souvisí zřejmě do určité míry i se zvyklostmi, které se projevily u obyvatelstva německého původu v jeho reprodukčním chování, kde obzvláště v 19. století byly časté předmanželské porody 14). Přitom tento vysoký podíl svobodných žen je nejen v oblastech, kde převládala zaměstnanost v řemeslech či v průmyslu, ale i v oblastech spíše zemědělských. Nejnižší podíl svobodných žen byl v okresech středních Čech a jihovýchodní Moravy (Český Brod 21 %, Kolín 23 %, Poděbrady 22 %, Hodonín 19 %, Kroměříž

Obr. 2 Podíl svobodných a 25-29 letých žen v roce 1880

Obr. 3 Ženy podle věku a rodinného stavu v r.1880 (Praha, okr.Benešov) a 1921 (Praha, župa Č.Těšín)

bez města Kroměříže 16 % svobodných žen ve věku 25-29 let); nižší podíl byl i u okresů se značným podílem hornického obyvatelstva (Slaný 22 %, Karviná 18 %), což však bylo asi dáno tím, že Kladensko i Ostravsko bylo imigrační oblastí s vysokými nároky na mužskou pracovní sílu. Nejvyšší podíl svobodných 25-29 letých žen byl v roce 1880 v okrese Děčín (58 %) a v Praze (60 %). V Praze tato situace souvisí bezprostředně s vysokým podílem ženského služebnictva a svou roli hrálo zajištění i častější odkládání sňatků u měšťanského obyvatelstva¹⁵⁾. Na obr. 3 je zachycena věková struktura ženského obyvatelstva podle věku a rodinného stavu; křivka zobrazující podíl žen, které se do svých padesáti let alespoň jednou vdaly, ukazuje, že v Praze panovaly v roce 1880 poměry typické pro společnost, kde je odkládání sňatků velmi rozšířeno. Na Benešovsku jde naopak proti tomu o obyvatelstvo, kde se pozdější sňatky projevují v menší míře. Srovnání s rokem 1921 ukazuje na mírný vzestup zastoupení vdancích žen v Praze, ale na stále patrný rozdíl od struktury v těšínské župě, kde byl v té době podíl svobodných žen nejmenší¹⁶⁾.

Situace v roce 1880 naznačuje, že změna v chování obyvatelstva pokud jde o vstup do manželství, nastala nejpozději v polovině 19. století: jestliže bylo např. v okrese České Budějovice ve věku 45 až 49 let svobodných 21 žen ze sta, muselo jich být kolem roku 1860 podstatně více ve věku 25-29 let (pravděpodobnost uzavření sňatku s věkem rychle klesá, zejména u žen)¹⁷⁾; v roce 1980 bylo v ČSR v této věkové skupině svobodných méně než 9 % žen. To potvrzuje nepřímou výše uvedené zjištění o změnách ve sňatkovém věku, které nastaly ve dvacátých a třicátých letech 19. století.

4. Vliv sociálních a ekonomických podmínek na sňatečnost

Jak feudální tak kapitalistická společnost v podstatě povolovaly založení rodiny jen těm osobám, které měly prostředky k jejímu zabezpečení, a to jak na venkově, tak ve městech. Přitom se uplatňovalo ještě v 18. století i v první polovině 19. století významně vědomí přímé souvislosti úrovně plodnosti se sňatečností - jedním z dogmat katolické církve bylo učení o posvěcení manželství, jakožto instituci, jejímž jediným odůvodnitelným účelem je plození dětí. Jestliže se feudální vrchnost svým způsobem o úroveň reprodukce poddaných zajímala, a to do té míry, že byla ochotna poddané ke sňatku nutit nebo naopak sňatkům svévolně bránit¹⁸⁾, nastupující kapitalistické vztahy reprodukci populační a reprodukci pracovních sil navzájem striktně oddělují. Přitom je pro situaci v českých zemích typické, že se zde po dlouhou dobu uplatňují retardační vlivy vyplývající z přežívající feudální nadstavby rakouské monarchie. Dekretem o zrušení nevolnictví byl sice zrušen vrchnostenský souhlas k sňatku, ale povolení se na farách většinou dále běžně vyžadovalo až do zrušení poddanství v roce 1848 a pak až do roku 1868 se uplatňoval tzv. politický konsens k manželství, tj. souhlas příslušných politických orgánů (v letech 1849 až 1855 právo udělovat povolení k sňatku náleželo do kompetence

obecní samosprávy, v letech 1856-1868 okresního úřadu)¹⁹⁾.

Možnost uzavření sňatku byla v podstatě omezována i dalšími právními předpisy. Občanským zákoníkem z roku 1811 byla stanovena věková hranice plnoletosti a tím svobodná možnost uzavřít manželství na 24 let u mužů i u žen. Hranice plnoletosti byla snížena na dokonání 21. rok u obojího pohlaví až právní úpravou v roce 1919²⁰⁾ a na dokonání 18. rok v roce 1950.²¹⁾

Vojenské předpisy rovněž významně zasahovaly do soukromí obyvatelstva. Od 18. století začala rakouská armáda podle zahraničních vzorů přecházet od nepravidelného najímání (verbování) k pravidelnému doplňování vojska a od počátku 19. století se vojenská služba postupně stávala povinnou pro stále širší okruh mužů, i když se její délka neustále zkracovala. Ženich, který ještě nebyl u odvodu a nebylo jisto, zda nebude povolán k výkonu služby, povolení k sňatku většinou neobdržel. Po roce 1858 se nesměl ženit nikdo, kdo nepřekročil věk 22 let, pokud nezískal mimořádné povolení od místodržitelství.²²⁾ V roce 1868 byla uzákoněna všeobecná branná povinnost, která trvala obvykle tři, výjimečně dva roky, pro náhradní záložníky, učitele a vlastníky selských usedlostí apod. 8 neděl. Po vzniku Československé republiky byla délka přesnění služby podstatně zkrácena a trvala 18 nebo 24 měsíce.²³⁾

Zcela specifické byly i předpisy týkající se možnosti uzavřít sňatek pro některé státní zaměstnance, především úředníky. Finančním dekretem z 29. července 1800 bylo například státním, městským a fundovním úředníkům zakázáno ženit se bez svolení představeného pokud jejich plat nedosáhl pevně stanoveného limitu a tento předpis trval až do zániku monarchie.²⁴⁾ Na počátku 19. století vykonával stát nátlak i na další kategorie osob (učitelstvo, finanční stráž, četnictvo, policie), kde povolení ke vstupu do manželství bylo vesměs vázáno na dosažení určitého služebního postavení.²⁵⁾ Pro židovské obyvatelstvo platil numerus clausus židovských manželství v podstatě až do roku 1848, kdy zanikl.²⁶⁾ Ryze fiskální účely měla

omezení volného prodeje či dělení poddanských usedlostí, výměra jejichž pozemků neměla až do roku 1868 klesnout pod 40 měric (7,67 ha)²⁷⁾; byl jimi však vlastně omezen i počet rodin, které na těchto usedlostech hospodařily.

Již z uvedeného hrubého přehledu je patrné, že jestliže josefínské reformy byly vedeny částečně zájmy na posílení populační základny státu, reakční kruhy, které nastoupily po smrti Josefa II. a jejichž vliv zesílil zejména během Velké francouzské revoluce, se naopak snažily všemožně zabránovat početnímu růstu především chudších vrstev obyvatelstva. Používaly k tomu nevybíravých metod typických pro feudalismus - administrativních zákazů a různých mimoekonomických forem nátlaku. Tento postup měl pak za následek mimo jiné i vzrůst počtu faktických spolužití a tím i růst počtu nemanželských dětí. J. Klabouch uvádí na základě rozboru agendy okresních úřadů v období před rokem 1868 dostatek případů, kdy z nejrůznějších důvodů nebyl povolen sňatek nemajetným občanům, někdy již rodičům.²⁸⁾

Podstatně významnější vliv, který však rovněž nelze přesněji vyčíslit, měl na úroveň sňatečnosti obyvatelstva soudobý ekonomický vývoj. Samotné josefínské reformy byly vyvolány potřebami oživit hospodářství země, která v předchozích letech byla vystavena opakovanému válečnému zrušení a hladomoru vedoucím k revoltám nevolníků. Tohoto účelu bylo přes všechny pozdější ústupky v podstatě dosaženo; byla oživena zemědělská výroba, a i když její modernizace postupovala obzvláště na poddanských hospodářstvích pomalu, měla dalekosáhlý význam z dlouhodobého hlediska, neboť umožnila pronikání tržního hospodářství do zemědělství a tím přechod ke kapitalismu. Na přelomu 18. a 19. století, za dlouhotrvajících válek, kdy značně vzrostly ceny obilí, došlo k vzestupu zemědělské výroby, zejména v nejúrodnějších oblastech. Od roku 1818 však ceny obilí klesaly a v následujících třiceti letech se udržovaly na podstatně nižší úrovni. To se projevilo zhoršením hospodářské situace širokých venkovských vrstev, zatímco pro nezemědělské obyvatelstvo znamenaly snížení nákladů na obživu - v první polovině 19.

století bylo však venkovského obyvatelstva stále více než 80 %. Přibližně od 30. let 19. století s rozvojem průmyslové revoluce,²⁹⁾ se podstatně komplikují vztahy mezi ekonomickým vzestupem a možnostmi obživy, dále se hluboce diferencuje vývoj jednotlivých oblastí, a to jak ekonomicky tak i populační.³⁰⁾ Kapitalistický výrobní způsob vedl k pravidelně se opakujícím obdobím konjunktury a krize, z nichž největší v letech 1873-1879 ukončila v podstatě období kapitalismu volné soutěže. Tyto změny nemohly zůstat bez vlivu ani na reprodukční chování obyvatelstva, i když se projevil zprostředkovaně a se značnými regionálními rozdíly, pokud jde o dobu jejich uplatnění.

Mimoekonomické i ekonomické faktory se vzájemně složitě doplňovaly a podmiňovaly a jejich výsledkem pravděpodobně byl od první třetiny 19. století se prosazující nový typ sňatečnosti, kdy sňatek uzavírali snoubenci ve věku vyšším, než to bylo dříve běžné, a stále větší počet osob nevstupoval do manželství vůbec z toho důvodu, že mu chyběl kapitál požadovaný pro založení rodiny. Odklady sňatků se projevil zejména ve střední vrstvě drobných obchodníků, řemeslníků, úředníků, inteligence, ve městech i na venkově. Původně nutné odklady sňatků formou dlouholetého zasnoubení se u této vrstvy dokonce změnil v obligátní formu "dobrých mravů". Maloburžoazie za cenu udržení zdání vyšší životní úrovně v podstatě odsuzovala k celibátu značnou část mužů i žen. Že za takovýchto podmínek musely jít stranou city, tak proklamované soudobým romantismem, je nasnadě. Z krásné literatury 19. století jsou několik let trvající zasnoubení dostatečně známa. Jestliže se později, na sklonku 19. století rozšířily možnosti výdělečné činnosti pro ženy i mimo rodinu i pro příslušnice této vrstvy, automaticky se předpokládalo, že budou svobodné a provdáním také své zaměstnání okamžitě ztratily.³¹⁾

Jestliže situace u proletarizovaných vrstev byla příznivější, pak z toho hlediska, že tyto umělé zábrany manželství v cestě nestály, neboť snoubenci neměli většinou žádný majetek.

Životní úroveň početných dělnických rodin ve městech i venkovské chudiny byla přímo úměrná momentální situaci na pracovním trhu a ceně základních potravin.

Ekonomický vývoj druhé poloviny 19. století charakteristický cyklickým střídáním krizí a konjunktur se projevoval v úrovni sňatečnosti jen zprostředkovaně a krátkodobě v okamžikovém poklesu či naopak vzestupu počtu sňatků. Změněný vztah k vlastní reprodukci, který se začal i v českých zemích prosazovat od konce 19. století a pro který je charakteristické omezování počtu dětí narozených v manželství na ten počet, který si rodiče nepřejí již překročit, vedl ve svých důsledcích k dalším změnám ve sňatečnosti obyvatelstva. V podmínkách, kdy bezprostředním důsledkem uzavření manželství v mladším věku již nemusí být početná rodina, snižují se zároveň ekonomické požadavky na nově vzniklá manželství a tím je umožněno, aby se opět zvyšoval podíl osob do manželství vstupujících. Tento trend se všeobecně prosadil a od poloviny 20. století zůstává v reprodukčním věku svobodnou jen malá část žen a mužů z důvodů převážně jiných než ekonomických.

Vzhledem k tomu, že pravděpodobnost uzavření sňatku u žen s věkem prudce klesá, znamenalo to však, že starší svobodné ženy se většinou již neprovdaly. Proto i přes zvýšení podílu mladších nevěst zůstával v první polovině 20. století ve vyšších věkových skupinách vyšší podíl svobodných žen (tab. 6 až 11 na str. 115 - 120).

5. Závěr

Také ve sňatečnosti tedy došlo v průběhu demografické revoluce k závažným změnám, které svými důsledky ovlivnily i charakter reprodukce obyvatelstva. Zvyšování sňatkového věku na počátku 19. století snížilo podíl mužů i žen žijících v manželství v reprodukčním věku. Vzhledem k tomu, že šlo zejména o ženy ve věku nejvyšší plodnosti, projevila se tato skutečnost v podmínkách, kdy obyvatelstvo vědomě neomezovalo úroveň plod-

nosti, mírným poklesem počtu dětí narozených v manželství. I když zároveň rapidně stoupl podíl dětí narozený mimo legální manželství (v Čechách z méně než 5 % na konci 18. století na 10 % ve druhém desetiletí 19. století a 15 % ve 40. letech, na které úrovni se pak udržoval až do počátku 20. století s tendencí k mírnému poklesu)³²⁾, nebyl tím celkový úbytek narozených vyrovnán, takže od dvacátých let 19. století skutečně mírně klesla hrubá míra porodnosti.

Jestliže ještě v letech 1820-1824 přesahovala hrubá míra porodnosti 43 ‰, od let 1825 - 1829 až do konce 50. let 19. století mírně oscilovala kolem 40 ‰, pouze následkem epidemií či neúrod poklesla i v této době krátkodobě až téměř na 30 ‰. Tento mírný pokles, který se projevil v Čechách více než na Moravě a Slezku, lze vysvětlit spíše uvedenými změnami ve sňatečnosti a tím struktuře obyvatelstva podle rodinného stavu než počátkem uvědoměného omezování plodnosti, jak soudil ještě J. Korčák³³⁾ a později V. Srb a M. Kučera³⁴⁾. Pokud část šlechty a městského patriciátu již v této době vědomě omezování plodnosti praktikovaly, bylo to z úhrnu obyvatelstva zanedbatelné procento. Ke skutečnému omezování počtu dětí v rodině dochází ve větší míře teprve na sklonku 19. století a zpětně se projevuje poklesem sňatkového věku a zvyšováním podílu obyvatelstva žijícího v manželství.

Tento obecný trend neprobíhal však na celém území českých zemí stejně. Z významných rozdílů například v úrovni sňatkového věku či úrovně plodnosti, jak se jeví od konce 19. století,³⁵⁾ je patrné, že se fáze odkladu sňatků prosazovala v českých zemích postupně a s různou intenzitou v závislosti na sociálním složení obyvatelstva. Z toho důvodu bude třeba při studiu reprodukce obyvatelstva věnovat poněkud hlubší pozornost i vývoji sňatečnosti.

P o z n á m k y

- 1) Vývojem mimomanželské plodnosti v 19. století se v poslední době zabývala v podmínkách českých zemí P. Horská, K otázce vlivu mimomanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie. Demografie 22, 1980, s. 343-350. V evropském měřítku pak E. Shorter, J. Knodel, E. van den Walle, The decline of non-marital fertility in Europe, 1880-1940. Population Studies 25, 1971, s. 357-393.
- 2) L. Henry, Some data on natural fertility. Eugenics Quarterly 8, 1961, s. 81-91.
- 3) Dlouhodobé populační trendy na území ČSR, Acta demographica IV, Praha 1981. M. Mužik, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Domažlic z let 1632-1781; W. Wowková, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Jablonce nad Nisou z let 1730-1849; V. Sekotová, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Králík 1760-1809; V. Voldán, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu městečka Oslavan z let 1785-1799; L. Címalová, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu Poruby z let 1800-1849; M. Répásová, Výsledek průzkumu matrik farního obvodu města Třeboně z let 1750-1829.
- 4) M. Bělohávek, Příspěvek k poznání populačních a bytových poměrů v první polovině 19. století na Starém Plzenci. Historická demografie 4, 1970, s. 64-67; L. Dušek, Obyvatelstvo města Ústí nad Labem do 19. století. Ústí nad Labem 1974, s. 57-59; L. Dokoupil, Demografický vývoj ostravské aglomerace. Spisy pedagogické fakulty v Ostravě, 6, 1967, s. 26-29; L. Čermáková, vývoj reprodukce šumperského jádra a předměstí v období kapitalistické industrializace. Acta pedagogické fakulty v Ostravě, série C-13, 1978, s. 46 (pozn. 16); L. Čermáková, Srovnání dynamiky vývoje reprodukce obyvatel šumperské a ostravské průmyslové oblasti v letech 1860-1930. Acta pedagogické fakulty v Ostravě, série C-11, 1976, s. 54.

- 5) V roce 1843 bylo v obcích menších než 2 000 obyvatel 81,7 % obyvatel; L. Kárníková, Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1814, Praha 1965, s. 354.
- 6) J. Hajnal, Age at Marriage and Proportion Marrying. Population Studies 7, 1953, s. 111-136. J. Hajnal vypracoval metodu výpočtu průměrného věku při sňatku z výsledků sčítání lidu (ze struktury obyvatelstva podle pohlaví, věku a rodinného stavu). Výpočet je obdobný výpočtu naděje dožití z tabulek úmrtnosti s tím rozdílem, že se uvažuje, že v padesáti letech věku (průměrný věk při sňatku se počítá u osob mladších 50 let) nemusí být všichni lidé ženatí nebo vdané. Průměrný věk při prvním sňatku se počítá podle vzorce:

$$S = \frac{\sum_0^v a \cdot S_{x, x+a} - v \cdot s_v}{1 - s_v}$$

kde a = věkové rozpětí

v = mezní věk, pro který počítáme průměrný věk (obvykle 50 let),

$S_{x, x+a}$ = podíl svobodných ve věkové skupině $x, x+a$,

s_v = podíl svobodných v přesném věku v

$$s_{50} = \frac{S_{45-49} + S_{50-54}}{2}$$

Při použití této metody se tedy abstrahuje od případných rozdílů v úmrtnosti a stěhování osob svobodných a žijících v manželství a předpokládá se stálý podíl svobodných v určitém věku (stálá pravděpodobnost uzavření sňatku).

Průměrný věk při prvním sňatku v českých zemích v roce 1880 vypočtený tímto způsobem pro ženy je 25,2 roku:

věková skupina	podíl svobodných ($S_{x,x+5}$)
0 - 4	1 000
5 - 5	1 000
10 - 14	1 000
15 - 19	978
20 - 24	711
25 - 29	340
30 - 34	190
35 - 39	136
40 - 44	122
45 - 49	111

$$\sum_0^{50} 5 \cdot S_{x, x+5} = 5 \cdot 5 588 = 27 940$$

$$50 - 54 \quad 110$$

$$s_{50} = \frac{S_{45-49} + S_{50-54}}{2} = \frac{111 + 110}{2} = 110,5$$

(na 1000 obyvatel)

V 50 letech 110,5 svobodných prožije $110,5 \times 50 = 5 525$ let. Počet žen, které se v příslušné kohortě do 50 let věku provdaly, je $1000 - 110,5 = 889,5$.

Průměrný věk při sňatku činí: $\frac{27 940 - 5 525}{889,5} = 25,2$ let.

7) Pozn. 3 a 4.

8) Bylo využito matrik uložených ve sbírce Státního oblastního archivu v Praze, sign: Chlumín: M-11-6/5, M-11-6/8, M-11-6/9, M-11-6/10, M-11-6/11, Chlumín 13, Chlumín 14, Chlumín 15, Chlumín 16, Chlumín 17; Křivsoudov: M-27-4/9, Křivsoudov 20; Mladá Boleslav: M-12-1/26, M-12-1/27, M-12-1/28, M-12-1/29, Mladá Boleslav 64, Mladá Boleslav 65.

- 9) Domnívám se, že uvedené sondy potvrzují předpoklad o potřebnosti podobných výzkumů nejen pro protostatické období, ale i v mladší době; zároveň navozují otázku, pro jak dlouhé časové intervaly je možno používat průměrná data. Pro dobu, v níž dochází k evidentním změnám v úrovni sledovaných jevů, bude zřejmě vhodnější používat kratší časové rozpětí (desetileté) a úměrně tomu přizpůsobit velikost studovaného souboru (příklad farností Křivsoudova i Chlumína naznačuje, že jedna venkovská farnost nestačí).
- 10) Údaje o sňatcích získané excerpcech matrik svědčí o časnějších sňatcích. Například ve farnosti Oslavany bylo v letech 1785 až 1799 16,4 % nevěst mladších 20 let (Acta demographica IV, s. 176).
- 11) Podíl vdaných žen a ženatých mužů ve věku 15 - 19 let v %:

Rok	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980
Muži	0,03	0,00	-	-	0,08	0,03	0,80	0,76	1,12	1,20
Ženy	2,20	1,91	1,98	2,10	2,03	2,79	8,84	8,39	8,47	8,30
- 12) E. Maur, Problémy demografické struktury Čechy v polovině 17. století. ČsČH 19, 1971, s. 854-856.
- 13) J. Hajnal, European marriage patterns in perspective, Population in History, London 1965. Některá data publikována v tabulce v Acta demographica IV, s. 245.
- 14) K. Knodel, The Decline of Fertility in Germany, 1871-1939. Princeton 1974, 306 s.
- 15) J. Havránek, Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století. Pražský sborník historický 1969/1970, Praha 1970, s. 80n.
- 16) Při sčítání lidu 1921 bylo však v Praze zachyceno již i obyvatelstvo příměstských obcí připojených ku Praze v roce 1919, z nichž mnohé měly venkovský ráz.

- 17) J. Zbořilová, Metody konstrukce tabulek života a jejich použití při analýze sňatečnosti. Statistická revue 5, Praha 1977, s. 23-41. A. J. Coale, Age Patterns of Marriage. Population Studies 25, 1971, s. 193-214.
- 18) E. Maur, K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví. Historická demografie 8, 1983, s. 7-43.
- 19) Podrobně rozebírá otázky spojené s politickým konsensem k sňatku J. Klabouch, Politický konsens v manželství v Čechách, Praha NČSAV 1960, 90 s.
- 20) Zákon č. 447 z roku 1919
- 21) Zákon č. 141 z roku 1950
- 22) J. Klabouch, Politický konsens..., s. 57
- 23) OSN - dodatky, V, 1, s. 114.
- 24) J. Klabouch, Politický konsens..., s. 16
- 25) Tamtéž, s. 16
- 26) Tamtéž, s. 44. Definitivně byl odstraněn až v r. 1859 § 124 o.z.o J. Klabouch, Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962, s. 183.
- 27) OSN VIII, s. 30-31.
- 28) J. Klabouch, Politický konsens..., s. 33-35, 45-46, 51 n.
- 29) J. Purš, Průmyslová revoluce v českých zemích, Praha 1960, s. 14.
- 30) L. Kárníková, Vývoj obyvatelstva ... s. 65 n.
- 31) P. Horská, K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století (Příklad českých zemí). ČsČH 31, 1983, s. 711-743; P. Horská, Vliv počátků samostatné výdělečné činnosti žen na vývoj rodiny. Český lid 70, 1983, s. 223-228.
- 32) P. Horská, K otázce vlivu nemanželských..., s. 347 n.
- 33) J. Korčák, Současný vzestup plodnosti v českých zemích. Statistický obzor 27, 1947, s. 122-124.
- 34) V. Srb - M. Kučera, Vývoj obyvatelstva českých zemí v 19. stol. Statistika a demografie I, Praha 1959, s. 115-116.

Tab. 6 Obyvatelstvo českých zemí podle rodinného stavu a pětiletých věkových skupin v roce 1880

Věková skupina	Celkem	Rodinný stav				Z 1000 osob			
		svobodní svobodné	ženatí vdané	ovdovíli ovdovělé	rozvedeni rozvedené	svob. bod.	ženatí vdané	ovdov. věl.	rozved.
Muži									
0 - 14	1 421 448	1 421 448	-	-	-	1000	-	-	-
15 - 19	360 886	360 786	100	2	-	907	92	1	-
20 - 24	329 060	298 610	30 256	203	11	450	245	5	0
25 - 29	233 800	132 231	159 997	1 505	67	198	791	11	0
30 - 34	264 600	52 433	209 238	2 802	127	109	875	15	1
35 - 39	244 250	26 559	213 821	3 690	171	78	900	21	1
40 - 44	223 298	17 355	200 355	4 763	205	62	906	31	1
45 - 49	190 351	11 824	172 367	5 981	179	57	892	50	1
50 - 54	170 702	9 716	152 211	8 605	170	50	867	62	1
55 - 59	151 213	7 509	131 111	12 456	137	46	616	137	1
60 - 64	133 745	6 210	109 157	18 272	106	45	739	215	1
65 - 69	91 071	4 054	67 350	19 607	66	48	642	303	1
70 - 74	54 130	2 586	34 773	16 732	39	43	522	434	1
75 - 79	30 361	1 317	15 841	13 178	25	39	409	552	0
80 - 84	11 552	444	4 729	6 373	6	36	317	645	2
85 - 89	3 223	116	1 021	2 077	7	35	257	705	3
90 +	814	25	199	858	2	13	187	600	-
nezj.	16	1	8	6	1	x	x	x	x
Úhrnem ¹⁾	3 374 548	2 353 224	1 503 144	116 861	1 319	365	588	46	1
Ženy									
0 - 14	1 439 386	1 439 364	21	1	-	978	22	0	-
15 - 19	388 173	379 547	8 548	74	4	712	285	3	0
20 - 24	366 115	260 466	104 322	1 274	53	340	644	15	1
25 - 29	318 555	108 428	205 274	4 700	153	190	776	33	1
30 - 34	289 458	54 964	224 728	9 547	219	137	803	59	1
35 - 39	269 777	36 821	216 701	16 015	240	122	781	96	1
40 - 44	253 556	31 072	197 967	24 253	264	111	742	146	1
45 - 49	221 895	24 668	164 597	32 446	184	110	670	219	1
50 - 54	210 467	23 069	141 011	46 211	176	104	599	296	1
55 - 59	180 495	18 738	108 157	53 462	138	103	497	339	1
60 - 64	153 981	15 921	76 481	61 482	97	100	388	511	1
65 - 69	101 626	10 147	39 448	51 974	59	101	275	623	1
70 - 74	60 898	6 151	16 762	37 960	25	95	178	726	1
75 - 79	32 326	3 075	5 753	23 482	16	95	108	797	0
80 - 84	13 051	1 236	1 412	10 398	5	80	56	363	1
85 - 89	4 076	325	229	3 518	4	80	42	877	1
90 +	1 264	110	49	1 104	1	115	27	658	0
nezj.	52	3	4	45	-	x	x	x	x
Úhrnem ¹⁾	4 305 153	2 414 105	1 511 464	377 946	1 638	340	527	132	1

1) Podíl z úhrnu osob starších 15 let

Tab. 7 Obyvatelstvo českých zemí podle rodinného stavu a pětiletých věkových skupin v roce 1890

Věková skupina	Celkem	Rodinný stav			Z 1000 osob		
		svobodní svobodné	ženatí vdané	ovdovělí (š) rozvedení (š)	svob. bod.	ženatí vdané	ovdov. rozv.
M u ž i							
0 - 14	1 477 636	1 477 636	-	-	1000	-	-
15 - 19	408 594	408 588	4	2	1000	0	0
20 - 24	340 131	315 818	23 976	337	929	70	1
25 - 29	306 049	143 894	160 309	1 846	470	524	6
30 - 34	293 824	61 958	228 366	3 500	211	777	12
35 - 39	260 042	31 314	224 261	4 467	120	863	17
40 - 44	230 722	20 576	204 249	5 897	89	885	26
45 - 49	209 457	14 679	187 106	7 672	70	693	37
50 - 54	183 698	11 382	162 205	10 111	62	863	55
55 - 59	146 512	8 362	125 688	12 462	57	858	85
60 - 64	123 150	6 925	99 653	16 572	56	809	135
65 - 69	95 666	4 976	71 040	19 650	52	743	205
70 - 74	70 092	3 730	44 953	21 409	53	641	306
75 - 79	35 100	1 841	18 581	14 678	53	529	418
80 - 84	12 771	757	5 309	6 705	59	416	525
85 - 89	3 954	227	1 165	2 542	57	300	643
90 +	838	114	173	551	136	206	658
Úhrnem ¹⁾	4 198 237	2 512 778	1 557 058	128 401	381	572	47
ž e n y							
0 - 14	1 486 417	1 486 417	-	-	1000	-	-
15 - 19	433 571	425 174	8 283	114	981	19	0
20 - 24	377 004	269 672	105 618	1 714	715	280	5
25 - 29	329 163	118 676	205 779	4 708	361	625	14
30 - 34	315 401	63 441	241 616	10 344	201	766	33
35 - 39	278 918	38 315	223 755	16 848	138	802	60
40 - 44	255 273	29 866	199 891	25 516	117	783	100
45 - 49	237 196	25 005	176 522	35 669	105	744	151
50 - 54	217 251	23 699	145 427	48 125	109	668	223
55 - 59	178 116	19 038	104 788	54 290	107	588	305
60 - 64	156 372	17 425	75 616	63 331	111	484	405
65 - 69	118 686	12 939	45 441	60 306	109	383	508
70 - 74	81 878	9 202	22 715	49 961	112	278	610
75 - 79	40 431	4 425	7 343	28 663	109	182	709
80 - 84	15 330	1 648	1 649	12 033	108	108	784
85 - 89	5 131	526	363	4 242	102	71	827
90 +	1 238	201	67	970	162	54	784
Úhrnem ¹⁾	4 527 376	2 545 669	1 564 873	416 834	348	515	137

1) Podíl z úhrnu osob starších 15 let

Tab. 8 Obyvatelstvo českých zemí podle rodinného stavu a pětiletých věkových skupin v roce 1900

Věková skupina	Celkem	Rodinný stav			Z 1000 osob		
		svobodní svobodné	ženatí vdané	ovdovělí (š) rozvedení (š)	svob. bod.	ženatí vdané	ovdov. rozv.
M u ž i							
0 - 14	1 601 787	-	-	-	1000	-	-
15 - 19	432 455	432 455	-	-	1000	-	-
20 - 24	384 060	357 353	26 256	451	331	68	1
25 - 29	359 270	165 647	191 539	2 084	461	533	6
30 - 34	315 497	62 079	249 956	3 462	197	792	11
35 - 39	277 176	31 824	240 852	4 500	115	869	16
40 - 44	259 203	21 736	231 142	6 325	84	892	24
45 - 49	223 920	14 675	201 160	8 085	66	898	36
50 - 54	193 885	11 941	171 230	10 714	62	883	55
55 - 59	167 045	8 906	143 923	14 216	53	862	85
60 - 64	135 710	6 729	110 437	18 544	50	814	136
65 - 69	96 953	4 675	71 779	20 499	48	741	211
70 - 74	67 167	3 274	43 210	20 683	49	643	308
75 - 79	38 896	1 941	20 723	16 232	50	533	417
80 - 84	18 699	972	7 524	10 203	52	402	546
85 - 89	4 840	243	1 564	3 087	50	320	630
90 +	1 032	88	250	684	85	242	673
Úhrnem ¹⁾	4 577 645	2 726 325	1 711 545	139 775	378	575	47
ž e n y							
0 - 14	1 599 078	1 598 504	534	40	399	1	0
15 - 19	457 381	447 984	9 037	360	979	20	1
20 - 24	406 020	269 325	134 548	2 147	663	332	5
25 - 29	372 375	135 102	232 080	5 193	363	623	14
30 - 34	326 012	66 023	249 490	10 499	203	765	32
35 - 39	290 999	40 358	235 562	15 079	139	809	52
40 - 44	277 488	31 909	218 429	27 150	115	787	38
45 - 49	247 012	23 868	188 125	35 019	96	762	142
50 - 54	223 370	22 010	151 948	49 412	99	680	221
55 - 59	196 877	18 101	121 010	57 766	92	615	293
60 - 64	163 834	16 521	80 502	66 811	101	491	408
65 - 69	126 160	12 720	50 009	63 431	101	396	503
70 - 74	85 277	9 184	23 617	52 476	108	277	615
75 - 79	53 482	5 695	9 784	38 003	106	183	711
80 - 84	23 415	2 484	2 824	18 107	106	121	773
85 - 89	8 073	777	534	6 762	96	66	836
90 +	2 324	267	142	1 915	115	61	824
Úhrnem ¹⁾	4 859 180	2 700 835	1 708 475	450 170	338	524	138

1) Podíl z úhrnu osob starších 15 let

Tab. 9 Obyvatelstvo Českých zemí podle rodinného stavu a pětiletých věkových skupin v roce 1980

Věková skupina	Celkem	Rodinný stav			Z 1000 osob		
		svobodní svobodné	ženatí vdané	ovdovělí (č) rozvedení (č)	svob. bod.	ženatí vdané	ovdov. rozved.
M u ž i							
0 - 14	1 724 977	1 724 977	-	-	1000	-	-
15 - 19	478 618	478 618	-	-	1000	-	-
20 - 24	390 803	364 468	25 351	384	933	66	1
25 - 29	369 593	174 650	192 688	2 255	473	521	6
30 - 34	340 116	70 753	265 267	4 096	208	780	12
35 - 39	321 650	38 324	277 371	5 955	119	862	19
40 - 44	281 220	42 034	249 747	7 439	86	888	26
45 - 49	242 687	17 536	215 709	9 442	72	889	39
50 - 54	220 540	14 256	193 332	12 952	65	876	59
55 - 59	181 564	10 228	155 235	16 101	56	855	89
60 - 64	144 413	7 837	116 536	20 040	54	807	139
65 - 69	110 760	5 539	81 788	23 433	50	738	212
70 - 74	75 087	3 670	48 110	23 307	49	641	310
75 - 79	39 870	1 921	20 840	17 109	48	523	429
80 - 84	18 174	823	7 253	10 098	45	399	556
85 - 89	5 352	248	1 521	3 583	46	284	670
90 +	1 285	72	270	943	56	210	734
Úhrnem ¹⁾	4 946 709	2 937 354	1 651 618	157 137	376	575	49
Ž e n y							
0 - 14	1 715 520	1 715 167	296	57	999	1	0
15 - 19	491 319	480 597	10 365	357	978	21	1
20 - 24	418 887	230 308	126 808	1 771	693	303	4
25 - 29	381 796	121 521	255 156	5 337	318	668	14
30 - 34	352 433	63 578	278 094	10 761	180	789	31
35 - 39	328 861	43 394	267 863	17 604	132	814	54
40 - 44	294 967	33 939	234 500	26 528	115	795	90
45 - 49	256 515	26 393	194 533	35 589	103	758	133
50 - 54	248 324	23 941	172 940	51 443	96	697	207
55 - 59	208 514	18 521	128 845	61 148	89	618	293
60 - 64	176 436	15 904	90 932	69 600	90	515	395
65 - 69	137 813	12 421	54 892	70 500	90	338	512
70 - 74	98 376	3 460	27 176	61 740	96	276	628
75 - 79	55 100	5 488	9 641	39 971	100	175	725
80 - 84	26 303	2 571	2 631	21 101	98	100	802
85 - 89	8 378	760	418	7 200	91	50	859
90 +	2 210	220	82	1 906	100	37	863
Úhrnem ¹⁾	5 201 701	2 864 129	1 854 957	482 615	330	532	138

1) Podíl z úhrnu osob starších 15 let

Tab. 10 Obyvatelstvo Českých zemí podle rodinného stavu a pětiletých věkových skupin v roce 1921

Věková skupina	Celkem	Rodinný stav					Z 1000 osob se zjištěným rodinným stavem			
		svobodní svobodné	ženatí vdané	ovdovělí ovdovělé	rozvedení rozvedené	nezj.	svob. bod.	ženatí vdané	ovdov. vél.	rozved.
M u ž i										
0 - 14	1 401 506	1 401 506	-	-	-	-	1000	-	-	-
15 - 19	538 366	537 899	448	7	3	9	999	1	0	0
20 - 24	455 196	406 676	47 856	381	246	36	893	105	1	1
25 - 29	363 231	198 358	162 015	1 470	1 342	46	546	446	4	4
30 - 34	322 062	86 049	229 445	3 384	3 163	21	267	712	11	10
35 - 39	304 160	41 351	254 117	4 999	3 672	21	136	836	16	12
40 - 44	286 701	25 955	250 393	6 931	3 405	17	91	873	24	12
45 - 49	268 269	19 138	235 930	10 069	3 103	29	71	879	38	12
50 - 54	237 431	14 470	206 803	13 734	2 405	19	61	871	58	10
55 - 59	195 800	11 265	164 863	17 863	1 602	7	58	842	91	9
60 - 64	164 381	8 356	131 314	23 427	1 266	18	51	799	142	8
65 - 69	118 583	5 088	86 360	26 379	745	11	43	729	222	6
70 - 74	77 538	3 174	48 922	25 066	364	12	41	631	323	5
75 - 79	42 791	1 559	22 026	19 054	144	8	36	515	446	3
80 - 84	17 522	540	6 927	10 001	49	5	31	395	571	3
85 - 89	4 287	153	1 242	2 880	7	1	36	290	672	2
90 +	1 031	185	219	624	3	-	179	213	605	3
nezj.	2 919	1 880	684	161	19	24	x	x	x	x
Úhrnem ¹⁾	4 801 623	2 763 604	1 849 564	166 430	21 739	286	400	545	49	6
Ž e n y										
0 - 14	1 379 979	1 379 979	-	-	-	-	1000	-	-	-
15 - 19	538 765	527 549	10 926	196	59	35	979	20	1	0
20 - 24	500 972	371 844	126 002	2 113	965	48	742	252	4	2
25 - 29	429 716	176 431	239 396	10 721	3 127	41	411	357	25	7
30 - 34	377 469	83 657	264 411	25 485	3 878	38	222	700	68	10
35 - 39	346 871	49 486	260 640	33 035	3 685	25	143	751	95	11
40 - 44	318 610	37 277	239 684	38 162	3 460	27	117	752	120	11
45 - 49	294 406	29 789	215 933	45 668	2 986	32	101	734	155	10
50 - 54	259 389	24 973	177 264	54 853	2 278	21	96	684	211	9
55 - 59	217 162	19 885	132 294	63 283	1 872	25	92	609	291	8
60 - 64	196 043	17 046	100 123	77 719	1 136	19	87	511	396	6
65 - 69	146 357	11 568	57 792	76 364	605	28	79	395	522	4
70 - 74	102 851	7 894	28 446	66 219	262	30	77	277	644	2
75 - 79	57 498	4 099	9 947	43 350	85	17	71	173	754	2
80 - 84	25 389	1 721	2 465	21 164	29	10	68	97	834	1
85 - 89	7 358	498	407	6 446	7	-	68	55	876	1
90 +	1 913	252	87	1 573	1	-	132	45	822	1
nezj.	3 361	1 576	1 070	672	18	25	x	x	x	x
Úhrnem ¹⁾	5 204 111	2 745 524	1 866 890	567 023	24 253	421	357	488	149	6

1) Podíl z úhrnu osob starších 15 let

Tab. 11 Obyvatelstvo českých zemí podle rodinného stavu a pátiletých věkových skupin v roce 1930

R e z u m ě

Věková skupina	Celkem	Rodinný stav					Z 1000 osob se zjištěným rodinným stavem			
		svobodní svobodné	ženatí vdané	ovdovělí ovdovělé	rozvedení rozvedené	nezj.	svobod.	ženatí vdané	ovdovělí.	rozved.
M u ž i										
0 - 14	1 265 222	1 265 222	-	-	-	-	1000	-	-	-
15 - 19	493 450	493 287	142	-	3	18	1000	0	-	0
20 - 24	535 734	481 089	54 106	212	218	109	899	101	0	0
25 - 29	503 335	230 507	269 116	1 508	2 687	117	458	534	3	5
30 - 34	427 398	81 703	337 119	2 794	5 687	95	191	789	7	13
35 - 39	340 799	35 745	296 439	3 030	5 491	94	105	870	9	16
40 - 44	300 474	22 946	268 207	4 082	5 146	93	76	893	14	17
45 - 49	279 369	17 547	250 900	6 238	4 610	74	63	898	22	17
50 - 54	257 506	14 636	228 805	10 012	3 962	91	57	889	39	15
55 - 59	230 189	12 357	198 901	15 951	2 925	55	54	864	69	13
60 - 64	189 359	9 417	155 231	22 623	2 028	60	50	820	119	11
65 - 69	140 452	6 770	104 984	27 526	1 130	42	48	748	196	8
70 - 74	99 505	4 186	64 669	29 388	605	57	42	650	302	6
75 - 79	54 922	1 899	28 787	23 989	213	24	35	524	437	4
80 - 84	22 918	739	9 036	13 046	72	25	32	395	570	3
85 - 89	6 693	166	1 977	4 524	21	5	25	296	676	3
90 +	1 222	44	256	919	2	1	36	210	753	1
nezj.	4 927	3 094	1 386	270	64	113	x	x	x	x
úhrnem ¹⁾	5 174 074	2 701 354	2 270 061	166 722	34 864	1 073	364	584	43	9
Ž e n y										
0 - 14	1 255 323	1 255 320	3	-	-	-	1000	0	-	-
15 - 19	484 822	471 187	13 518	36	63	18	972	28	0	0
20 - 24	532 269	353 010	176 494	1 034	1 655	76	663	332	2	3
25 - 29	503 420	165 638	328 056	4 276	5 382	68	329	652	8	11
30 - 34	463 858	94 947	351 434	9 493	7 888	96	205	758	20	17
35 - 39	399 585	65 456	308 053	18 464	7 563	49	164	771	46	19
40 - 44	350 968	46 419	262 474	35 126	6 884	55	132	748	100	20
45 - 49	320 821	34 825	231 358	48 981	5 603	54	109	721	153	17
50 - 54	291 690	28 869	197 541	60 940	4 297	43	99	677	209	15
55 - 59	260 208	24 112	160 638	72 281	3 124	53	93	617	278	12
60 - 64	217 122	19 574	115 070	80 524	1 894	60	90	530	371	9
65 - 69	165 968	14 517	69 805	80 668	339	43	87	421	466	6
70 - 74	126 514	10 696	38 024	77 295	449	50	84	301	611	4
75 - 79	73 951	5 578	13 973	54 194	176	30	76	189	733	2
80 - 84	34 221	2 459	3 521	28 176	41	24	72	109	824	1
85 - 89	10 830	710	539	9 563	12	6	66	50	883	1
90 +	2 400	167	169	70	2 157	2	4	70	29	1
nezj.	6 342	2 707	2 447	1 071	59	58	x	x	x	x
úhrnem ¹⁾	5 500 312	2 596 191	2 273 018	584 275	46 031	797	316	536	138	10

1) podíl z úhrnu osob starších 15 let

Л. Фялова, К вопросу возможностей изучения брачности в чешских землях в период демографической революции

Статья посвящена возможностям изучения изменений уровня брачности в чешских землях 19 века. Учитывая то обстоятельство, что опубликованные государственной статистикой того времени данные не могут стать основой более подробного анализа, например возраста новобрачных при первом бракосочетании, обсуждаются возможности его установления с помощью изучения церковных метрических книг или возрастной структуры населения по семейному состоянию, исходя из метода Я. Гайнала.

L. Fialová, Contribution to the possibilities of studying the marriage rate in the Czech lands during the demographic revolution

The article considers the possibility of carrying out research into changes in the marriage rate in the Czech lands in the 19th century. Since official figures published for that period do not include, for instance, a detailed analysis of age at first marriage, a discussion is undertaken of the possibility of ascertaining this by means of excerption from church registers or using the age structure of the population according to family state by Hajnal's method.

Alena Š u b r t o v á :

NÁZOR NA POPULACI V PRVNÍCH STATISTICKO DEMOGRAFICKÝCH
PRACÍCH V NAŠICH ZEMÍCH A VZTAH K MALTHUSOVĚ DOKTRINĚ

Ve státovědecké a hospodářské koncepci období osvěcenského absolutismu měla důležité a nezastupitelné místo nejen snaha o spolehlivou evidenci obyvatelstva, ale i celkový názor na význam populace. Zájem o zjištění počtu solventních poplatníků a bojeschopných branců stál v pozadí všech sociálně politických a ekonomických projektů tohoto období. Populační statistika nebyla ještě konstituovanou disciplinou a úkoly statistiky chápali tehdejší osvěcenští vzdělanci dosti velkoryse.¹⁾ Představu o charakteru a dobové metodice statistické práce si můžeme udělat na základě směrnic a formulářů pro popis měst, krajů, panství, manufaktur atd. Rozsah těchto prvních šetření byl dán přesvědčením, že z mozaiky co nejpodrobnějších částí lze sestavit celek.

Snahu o získání podrobnějších dat než těch, jaká mohly poskytnout údaje censů, dokumentuje např. 188 otázek dotazníku, rozeslaného v době vlády Josefa II. krajským úřadům s výzvou k přímému šetření v krajích i pokyny k sepisování topografií.²⁾

První práce, které můžeme nazvat statisticko-demografickými, jsou zaměřeny na zjištění příčin a důsledků vysoké mortality, především v nejnižších věkových skupinách. K nim přibývá snaha rozšířit okruh vědomostí a informací především ekonomicko-sociálního charakteru jako podkladu pro prosazování účelné politiky se strany státních orgánů. V první polovině 19. století přibírá statistika i historizující aspekt - sle-

duje jako další cíl i rozšíření znalostí o zemi, jejích dějinách a slouží k propagaci země v cizině: v tomto širokém rámci se populační statistiky stávají součástí široce pojímané vlastivědy (Vaterlandskunde). Zatímco příkladem počátečního pojetí mohou být výzkumy našeho prvního populačního statistika Jana Meliče a práce celé řady osvícenských lékařů konce 18. století, druhá tendence se jasně odráží již v koncepci Rieggerových Materialien a Archivu, je patrna v pracích Rieggerových pokračovatelů Rohrera, Czoerniga a dalších. Od skromných počátků populační statistiky je patrné, jak velice brzy odhadli její autoři nutnost detailnějšího šetření, třebaže jeho metodika nebyla zdaleka jasná a propracovaná. Charakteristická je zároveň velká obeznamenost s dosavadními výsledky statistických prací ve světě i snaha kriticky se s nimi vyrovnat (Stelzigova kritika Süssmilchových úmrtnostních tabulek, citace literatury, především anglické, francouzské a německé). Autoři prvních příspěvků k poznání demografického vývoje se museli nutně vyrovnat i se soudobým populačním myšlením: chápáním role populace ve vývoji země, museli reagovat na Malthusovu teorii populace, která tak striktně dělila i první populační statistiky na její přívržence a odpůrce. Zároveň se zamýšleli i nad hodnotou pramenů, na jejichž podkladě se pokoušeli sestavit dlouhodobější přehledy populačního vývoje. Pokusila jsem se sledovat okruh otázek, které zajímaly alespoň některé z nich a které jsou pro svou dobu charakteristické. Zařazeny do širšího kontextu populačního myšlení potvrzují oprávněnost názoru, že na našem území souběžně existovaly tři základní linie, přetrvávající i v době, kdy se v ekonomickém vývoji obyvatelstva již zřetelně projevují důsledky nových rozporných tendencí kapitalistického rozvoje.³⁾

Zpočátku výrazně převažuje populační optimismus, navazující na myšlenky J. Sonnenfelse a jeho žáků: obavy z nadměrného růstu obyvatel jsou pokládány za zbytečné. V roce 1789 je vyvrácí článek z pera osvíceného pražského abbé a ředitele kameralních staveb Tobiáše Grubera (1744-1806), publikovaný

v časopise určeném ke vzdělávání měšťanů a sedláků.⁴⁾ Je přesvědčený o tom, že zemědělství může vyživit jednou tolik lidí než mají české země nyní a proto je „velmi nepodložená obava, že by náš blahobyt mohl být zmenšen rozmnožením obyvatelstva“. Vlastní populacionismus se rozšířil zejména v pracích žáků pražské školy prof. Ignáce Bučka, především ve formulacích Ignáce Světeckého z Černčic v jeho souboru zásad osvícenské agrární a populační politiky. Byl výrazně orientován na rozvoj zemědělství a ovlivněn zásadami francouzského fysiokratismu. I. Buček a jeho škola a řada osvícenských ekonomů, často správců rozsáhlých panství v Čechách a na Moravě, přenáší Justiho a Sonnenfelsovy zásady populační politiky na domácí poměry a shodně dospívají k závěrům o neudržitelnosti robotně-nevolnického systému a nutnosti jeho odstranění. Můžeme zde jmenovat například Josefa Trnku, Friedricha sv. pána Trenka, Jana Lexu z Ehrenthalu, právníka T. A. Putzlachera a další, kteří podmiňují populační růst ekonomickými, sociálními a politickými reformami a přelidnění považují za nemožné, bude-li stát řádně spravován. Mnohým, které bychom mohli zařadit do tohoto myšlenkového okruhu, je společné to, že jim nejde o pouhé početní rozmnožení obyvatelstva, ale o hodnotu populace, její fyzickou zdatnost a duševní schopnosti. Jejich zájem se koncentruje na rodinu jako základní reprodukční jednotku: volají především po její hospodářské stabilitě, péči o zdravotní stav obyvatel a usnadnění vstupu do manželství; připomínají státu povinnost pečovat o budoucí dorost, vyškolit dostatečný počet kvalifikovaných lékařů a porodních bab, výstavbu nemocnic. Představa o této zdravotně-sociální péči, teoreticky chápáné v její úplnosti, se ovšem zdaleka neuskutečňuje v praxi: v jejím pojetí ale nabývá jedinec a rodina na ceně.

Tyto myšlenky prostupují celou tvorbou i praktickým reformátorským úsilím Jana Meliče (1763-1837), který jako první podnikl u nás důkaz o vysoké kojenecké úmrtnosti na základě roboru matrik a narysoval plán zkoumání úmrtnosti obyvatel v souvislosti s povoláním, věkem a sociálním prostředím.⁵⁾ Meličův

názor o tom, že stát dosud chybnou cestou usiloval o zvýšení počtu obyvatel z cizích zdrojů, dokumentuje zároveň typický rys, který se dostává do popředí populační politiky. Není to nový prvek v populačním myšlení: můžeme jej sledovat v celém proudu reformační homiletiky v době o tři sta let vzdálenější, v pracích Komenského i u části pobělohorských autorů, navazujících na tyto tradice. V době osvícenského absolutismu je povýšen na jeden ze základních prvků populační politiky, zaměřené na kvantitativní stejně jako kvalitativní přírůstek.

Úvahy řady lékařů té doby jako byli Antonín Hain, J. J. Nehr, J. D. John, F. A. Stelzig, směřovaly ke zkoumání příčin klesající sňatečnosti, markantního vzestupu počtu nemanželských porodů a vysoké úmrtnosti zejména v Praze jako tehdejší velkoměstě, které přes značnou porodnost vykazovalo pasivní populační přírůstek díky vysoké úmrtnosti. J. D. John uvažoval v této souvislosti o vlivu manželství na všeobecné zdraví a rozvoj populace, přináší úvahy o kvalitě potomstva, v nichž jsou moralistní názory zcela potlačeny realistickým nazíráním lékaře na zdravotní a sociální situaci matek, špatně živěných a rodičů za nedostatečných hygienických opatření. Hovoří o pokusech o vyhnání plodu jako běžné praxi zejména v mimomanželské reprodukci, všímá si častější mrtvorozenosti, potratů a úmrtí v kojeneckém věku u dětí, které tyto pokusy přežijí.⁶⁾ Kojenecké úmrtnosti věnoval speciální studii J. J. Nehr.⁷⁾

Na příčinnou souvislost mezi ekonomicko-sociálním a populačním vývojem upozorňuje i statistik J. A. Riegger (1743-1795), jehož práce dochovaly poměrně přesné údaje o počtu obyvatel v Čechách v různých časových obdobích, pro něž se jiné písemné doklady nezachovaly.⁸⁾ Riegger se rovněž jeví jako přesvědčený populacionista, zdůvodňující názor, že zemědělství výrobci jako nejpočetnější vrstva obyvatelstva živí ostatní. Za nezbytné pokládá sestavení tabel o sňatečnosti a ostatních demografických ukazatelích v co nejdřívejších časových řadách, podrobnější statistiky morálních deliktů, sebevraždění atd. Opět mu nejde

o prosté resumé dat, ale o podklad ke zjištění příčin, proč tyto ukazatele stoupají či klesají, zda je oprávněné hledat příčiny v nedostatku ekonomických příležitostí či jinde.⁹⁾

O totéž jde F. A. Stelzigovi, jak jasně vyplývá z pasáží jeho komparativní studie o poměrech mezi úmrtností a porodností.¹⁰⁾ Stelzigovy práce náležejí do širokého okruhu tzv. medicinských topografií, které představují zejména pro první polovinu 19. století cenný a dosud jen zčásti soustředěný a probádaný materiál.¹¹⁾ Vznikaly jako popis měst, krajů nebo jednotlivých územních celků habsburské monarchie, metodicky se liší v závislosti na cíli šetření, byly vypracovány i zvláštní návody pro jejich psaní. Často byli jejich autory i vojensští lékaři, kteří je psali na přímou objednávku vojenských úřadů. Demografická problematika je v nich zahrnuta do problematiky hygienicko-zdravotnické, řešené cestou přímého výzkumu v terénu. Mnoho z nich bylo zveřejněno časopisecky, jiné byly vydány jako samostatné práce. K těm náleží jako první systematická vědecká topografie práce F. A. Stelziga, kriticky hodnotící dosavadní výsledky tzv. politické aritmetiky, autora, který sestavil první úmrtnostní tabulky pro Čechy za léta 1800-1828. Své tabulky srovnává se Süssmilchovými a poukazuje na změny, k nimž došlo od poloviny 18. století v populačním vývoji ve světovém měřítku. Hledá příčiny vysoké kojenecké úmrtnosti, zamýšlí se stejně jako Melič a další nad jejími příčinami a pokouší se o výpočty naděje na dožití pro jednotlivé věkové kategorie. V úvodu své studie pokládá za nutné citovat výroky Süssmilcha na účet obav z možného přelidnění (doslova "Überfüllung"): špatně činí ti, kdo vyvozují ze současného růstu obyvatelstva závěry pro potřebnost válek a epidemií jako nutného zla a prostředku k regulaci nadbytečného počtu obyvatel. V úvaze o poklesu plodnosti cestou zvyšování sňatkového věku poukazuje na jev, o mnoho let později nazvaný J. Hajnalem "evropským typem" sňatečnosti: soudí, že je na postupu ve srovnání se situací "před několika desetiletími" a zároveň že je schopný pronikavě změnit úroveň plodnosti. Dalším úkazem, kte-

rý pozoruje, je celková tendence k poklesu sňatečnosti, kterým je též "nastolena rovnováha" a dříve či později vyvolá úbytek porodů. Ten je v jeho očích ovšem mnohem méně žádoucí: zpětně působí na zvýšení počtu nemanželských porodů, všeobecně spojovaného s vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností. K tomu přistupuje jiný nežádoucí faktor - nepříznivý vliv nahromadění velkého počtu lidí na malém prostoru města: při dosavadní úrovni bydlení a hygieny zvyšuje i celkovou úmrtnost všech věkových skupin. Způsobuje, že např. v Praze stoupá počet obyvatel nepatrně či dokonce populace roste jen přílivem zvenčí, poněvadž sama je v klidovém stadiu ("im Stillstande"). To podle něj nemůže zanechat lhostejným žádného státníka, kterému skutečně leží na srdci "trvalé zdraví občanů", populace silná početně, fyzicky i duševně: "zlatým pravidlem", kterým se musí moudrý státník řídit, je tudíž podpora rodiny jako základu pro vývoj zdravé populace, tak, aby děti, které se rodí, nebyly "břemenem, kterého se snaží (žena) zbavit všemožnými cestami".¹²⁾

Jako další příklad pro poznání, jakým směrem se ubíraly představy těchto prvních autorů demograficko-statistických prací, může posloužit zejména důkladná a zajímavá studie K.J. Czoerniga. Karel Josef Czoernig, sv. pán z Czoernhausenu (1804-1889) si získal trvalou zásluhu především svojí prací na "Tafeln".¹³⁾ Hlavním účelem jeho statisticko-topografického popisu Liberce a okolí, vydaném v r. 1829, bylo nejen představit světové veřejnosti rozmach průmyslového podnikání v jednom z nejprůmyslovějších měst "nejbohatší a nejkrásnější z rakouských zemí", ale zjistit příčiny, proč zprůmyslovění nepokračuje takovým tempem jako v bohatých západních státech, především v Anglii.¹⁴⁾ Smyslem jeho statisticko-demografické sondy je nejen shromáždění dat o stavu a pohybu obyvatelstva v Liberci za desetiletí 1818-1827, ale především jejich kritické zhodnocení a závěry z nich. Podobné výzkumy o populaci pokládá za zvlášť významné pro všechny, kdo se zabývají "vývojem duševního a fyzického bytí v naší době a studují zákonitosti, na nichž spočívá." Protože urbanizaci pokládá za měřítko hospodářského a kulturního vzestupu země a zároveň za jev, který podstatně

zasahuje do jejího populačního obrazu, volá po podnikání obdobných sond nejprve v nejlidnatějších městech, "aby se mohla učinit porovnání, jak ovlivňuje různý způsob zaměstnání lidskou existenci". Demografická sonda má být v jeho představě podkladem pro poznání zákonitostí, jimiž se populační vývoj řídí: teprve to umožní realizovat účinný zásah. Czoernig, důkladně seznámený se současnou statistickou produkcí své doby, zároveň resumuje dosavadní práce toho druhu, podniknuté v Čechách. Za nejzávažnější z nich pokládá práce Stelzigovy, ze zahraničních pak studie Benolstona de Chateauneuf a Quètele-tovy. Starší práce Neckera, Moheau, Price, Süßmilcha a Wargentina má za překonané v tom směru, že díky rozšíření civilizace a vývoje společnosti se velmi změnila poměry od doby, v níž dospěli k určitým závěrům o podmínkách, ovlivňujících "epocha fyzického života." I když konkrétní výsledky, které tato důkladná sonda přinesla, jsou zajímavé, jde nám především o metodický postup autora a jeho reakci na projevy relativního přelidnění.

Czoernig sleduje přirozený přírůstek Liberce za uvedené desetiletí, vyplývající z vysoké porodnosti, poměr mezi počtem přistěhovalců a vystěhovalců a počet cizinců, nezahrnutých do censů. Zajímá jej porovnání počtu školní mládeže v Liberci se stavem v obdobných průmyslových oblastech (t.j. především podíl zapojení dětí do výrobního procesu, který často brání v povinné školní docházce (ke školní mládeži počítá děti od 6 do ukončeného 12 roku věku). Konkrétní stav 1591 školáků ku 1629 dětem školou povinným pokládá za příznivý v porovnání se situací jinde a chápe jej jako důkaz postupující civilizace a zároveň zvyšování kvality populace. Dále se zabývá věkovou strukturou obyvatel, feminitou městské populace, která je opět příznivější ve srovnání s evropskými městy. Příčinu poměrně nízkého přebytku žen nad muži hledá v charakteru zaměstnání, které převážně vyžaduje mužské pracovní síly i v tom, že je zde nepoměrně nižší příležitost pro profesi služebných, výrazně zvyšující feminitu, např. u pražské populace. U sňatečnosti jej za-

jímá nejen počet uzavíraných sňatků, ale střední délka trvání manželství, ovlivňující délku reprodukčního období, poměr počtu svobodných k počtu ženatých a provdaných, obvykle mnohem vyšší v průmyslových oblastech než v Liberci, sňatkový věk. Za neméně důležité pokládá studium úmrtnosti; porovnává frekvenci úmrtí v jednotlivých věkových skupinách, sleduje bytové poměry a profesní skladbu populace, jejíž zkoumání pokládá za velmi důležité. Jeho pozorování obsahují mnoho dokladů o úsilovné snaze odpovědět na otázku, jak působí "zákon úmrtnosti", t.j. jaké vlivy ji zvyšují v jednotlivých věkových kategoriích. Na tomto místě prvně polemizuje s pozorováním Chateaufeufa a Malthuse o vztahu mezi porodností, sňatečností a úmrtností právě proto, že nehledá jen salda těchto ukazatelů, ale zamýšlí se nad "jednotlivými momenty".

Czoernig jako přesvědčený populacionista nedává populační tlak do přímé souvztáhnosti s prostředky k obživě. Čechy podle něj vynikají nejen úrodností půdy, ale i čilou podnikavostí svých obyvatel, pílí a čínorodostí, která je schopná změnit i neúrodné pohraniční oblasti, nevhodné pro hospodaření, v oblasti příhodné pro "nově vznikající početné obyvatelstvo". Již nyní zejména severní pohraniční oblasti od bavorských po slezské hranice živí podle něj poměrně větší počet lidí než úrodné zemědělské kraje západní Evropy při stejné rozloze. Budoucnost vidí v ještě intenzivnějším zprůmyslnění oblastí, nevhodných pro zemědělství, rozšíření odbytíšť pro výrobky továren a manufaktur: některé z těchto průmyslových podniků, jejich výrobu a současný stav si předsevzal představit zahraničním čtenářům v tomto spisku.¹⁵⁾

S nelibostí konstatuje, že příliš mnoho dětí (více než polovina) padne za oběť smrti dříve, než dospějí k mužnému věku: poměrně značná plodnost v manželství - 5 až 6 dětí v rodině - přichází tak nazmar. Směr, ve kterém je nutno napřít veškeré úsilí, je ve snížení kojenecké a dětské úmrtnosti: jen to může zajistit příznivou populační bilanci i bez dosavadního značně vysokého přebytku porodů nad úmrtími. "Stát není zalidňován jen

děti, které se rodí, ale těmi, které zachová; mnoho porodů je jen znamením mnoha smrtí a tam, kde je velká likvidace (ničení), je nutné mnoho zplodit."¹⁶⁾ Jen při prvním pohledu se jeví podle něj vysoká úmrtnost v nevyhnutelném přímém vztahu k velkému počtu porodů: zarážející výše úmrtnosti je ale v nezbytném vztahu k tomu, co Czoernig stejně jako mnoho jeho předchůdců označují jako "vedlejší okolnosti" či "nepřirozené věci" (nicht natürliche Dinge). V první řadě je to pro něj způsob zaměstnání ženy, bytové a sociální poměry, zakořeněné předsudky, dostupnost lékařské péče, což vše lze zahrnout pojem sociální a zdravotní stav obyvatelstva. V této partii se Czoernig zamýšlí nad poměry žen, zaměstnaných výdělečnou činností, konstatuje u nich častější potraty a ještě větší výskyt "slabých" dětí, kterým tyto matky ani nemohou věnovat dostatek péče a času. Stejně jako před ním Melič, Nehr, Hain a John obviňuje především systém s jeho nerovným rozdělením majetku, vynucenou bytovou tíseň ve vznikajících městských centrech a nedostatečnou pozornost, věnovanou rozvoji všeobecného vzdělání jako kvalitativního předpokladu pro přijetí nového systému zdravotní péče. Zlepšení bytových poměrů a zkvalitnění této péče pokládá v průmyslovém městě za jeden z podstatných předpokladů, schopných ovlivnit výši úmrtnosti.

Czoernig čerpal své údaje ke zjištění stavu a pohybu obyvatelstva z konskripčních sumářů matrik, které byly, podle jeho soudu, vedeny v Liberci zvláště pečlivě, nicméně měly závažné vady. S politováním konstatuje, že do statistik nelze zahrnout přesné počty mrtvě narozených, ač reprezentují nezanedbatelné množství. Napravení tohoto nedostatku pokládá za nutné. Od počátků svých demograficko-statistických studií prosazoval požadavek pozvednutí statistiky na vědecký základ nejen v metodice sběru dat a jejich kontroly, ale v jeho představě se měla stát statistika základem k neprodlenému vyvození důsledků z ní pro praktickou potřebu a podkladem pro populační politiku. Důraz na utilitární stránku podnikaných výzkumů, s nímž se setkáváme u prvních amatérských statistiků z řad lékařů, výrazně dominuje

u statistiků z povolání, kterými byli J. Mader, J. Rohrer a Czoernig, který se od roku 1841 stal ředitelem správní statistiky.¹⁷⁾

Populační optimismus, jaký se odráží v pracích prvních populačních statistiků, nebyl bezvýhradně jednotnou linií. Dosti autorů konce 18. století a první poloviny 19. století uvažovalo i o negativních důsledcích populačního růstu. Obavy s pauperismu a z populačního tlaku na prostředky obživy doprovázely i u nás převažující pronatalitní ráz populačního myšlení ode dávna. Tendence sociálně diferencovat sňatečnost ustupovala do pozadí vždy, když se markantně projevily příliš silné početní ztráty obyvatelstva v důsledku válek nebo epidemií a znovu se tato myšlenka vynořuje jakmile jsou tyto ztráty kompenzovány. Na sklonku 18. století s přibývajícím počtem bezzemků těchto hlasů přibývá a v první polovině následujícího století poukazují mnozí na velmi příbuzný problém přebytků "průmyslové" chudiny. Pražský malostranský lékař Antonín Hain, autor cenných přehledů o zdravotním stavu pražského obyvatelstva, dává do příčinné souvislosti sociální situaci jednotlivých vrstev společnosti se zvýšením kvality a velikosti populačního přírůstku. Jako chudinský lékař posuzuje situaci z vlastní zkušenosti, nepostrádá sociální citění, ale doporučuje sociální regulaci sňatečnosti u nemajetných vrstev. V odkládání sňatků, zejména řemeslnických tovaryšů, nádeníků, sezonních dělníků a všech, kdo nemají stálý předpoklad k obživě rodiny, vidí rychlé východisko ze situace. Ani jeho však nelze přiřadit k početně méně významné linii populačního myšlení, která nehledá řešení problému obživy cestou dalšího ekonomického růstu nebo změn sociální struktury a v této regulaci sňatečnosti direktivní cestou vidí jedinou cestu.

Za typického mluvčího skupiny těch, u nichž obavy z pauperismu zatlačují do pozadí populační optimismus, lze považovat Josefa Nepomuka Müllnera (Muellner), který věnoval mnoho místa nejen statisticko-topografickému popisu Čech ale i úvahám o "populačním principu".¹⁸⁾ Doslova jej formuluje takto: "Obyva-

telstvo přirozeného státu... roste v poměru ke klimatu a k produkci - to je populační princip". Tomuto růstu se staví do cesty překážky jako jsou bída, drahota, války, hladomor, omezování sňatečnosti a velká zalidněnost měst, v nichž panuje zvláštní způsob života. Müllner, který odkazuje na množství dosavadních prací politické aritmetiky, necituje nikde Malthuse, i když jeho výčet překážek, které se podle něj nutně musí postavit do cesty populačnímu růstu, aby nepřekročil prostředky obživy, je velmi podobný Malthusovým "checks". Překážky považuje Müllner za nevyhnutelné, zákonité, protože v přírodním systému roste také všechno v proporcích a pod jistým omezením. Domnívá se, že ani Čechy vzhledem k rozloze půdy a k možnostem obživy nemohou rozmnožit své obyvatelstvo tak, aby jednou nebyla nutná regulace počtu nebo emigrace. Příroda a rozum se musí postarat o to, aby byl nastolen pořádek v souvislosti s celkem (a tím je pro něj svět), aby se udržely jisté meze. Pokládá za samozřejmé, že mnoho závisí na svobodném jednání a tudíž na vědomém omezování plodnosti: má-li se početní stav zvyšovat, je vždy nutný přebytek výživy. Ve světovém měřítku předpokládá, že i Čína přes rozlohu svého území bude jednou expanzivně zaplavovat Asii jako východisko z přelidnění.

Úvahy početné skupiny ekonomicko-statistických prací z první poloviny 19. století formulují vztah mezi populačním růstem a materiálními podmínkami jako pozorovatelné situace, za níž dochází spolu s rozšiřující se průmyslovou výrobou k určitému přeskupování populační struktury, k nerovnoměrnému rozvoji jednotlivých oblastí monarchie a vytváření sociálních skupin, žijících ve značné bídě. Pozorovatelem a kritikem tohoto stavu je např. Johann Springer (1789-1867), který ve svém statistickém popisu monarchie věnoval pasáže i vývoji českých zemí. Ani on však nepovažuje přelidnění za absolutní, ale závislé na možnostech rozšíření způsobu obživy. Polemizuje s Malthusovou tezí o růstu obyvatelstva geometrickou řadou. Zkoumáním, kdy může obyvatelstvo dosáhnout dvojnásobného počtu, se podle něj může dospět k velmi nejistým dohadům a pozorování z minulosti nejsou

zárukou analogií v budoucnosti. V jednotlivých oblastech monarchie sám odhaduje tuto "zdvojnásobovací" periodu na 62-83 let i více.¹⁸⁾

Take Springer, stejně jako Czoernig, bere v úvahu stupeň urbanizace, který pokládá za měřítko "vyvinutosti" a kulturního vzestupu. Rozvoj manufaktur a továren, který tento proces urychluje, považuje za nejvyšší nutný a hledá příčiny, které jej zpomalují. Čechy řadí do skupiny vysoce vyvinutých oblastí monarchie, s vysokým stupněm poměštní. Shodně s dalším statistikem, profesorem oblastní geografie a dějin na vídeňské polytechnice Siegfriedem Becherem (1806-1873) proklamuje rozšíření počtu sňatků jako reakci na upadající sňatečnost a zamezení početního růstu nemanželských porodů, protože v obou jevech spatřuje symptomy úpadku státu a nedostatečné váhy populační politiky.¹⁹⁾

Žádají právo pro bohaté i chudé na uzavírání manželství a získání zaměstnání, neboť "právo žít a život dát je nejpřirozenější, nejstarší a nejposvátnější ze všech lidských práv."²⁰⁾

Rovněž úvahy Theophila Pislinga (1834- ?), který zevrubně vylíčil hospodářsko-sociální poměry v severních Čechách, se nevykají z rámce podobných názorů a rozhodně nevyznívají pesimisticky pokud jde o osudy relativního přelidnění u nás.²¹⁾ Severní Čechy s hornatými oblastmi, neúrodnou půdou a velkou koncentrací obyvatelstva, zaměstnaného převážně domácí textilní výrobou, byly oblastí, která díky pokračující industrializaci procházela v 19. století i značně odlišným populačním vývojem. Pisling, i když označuje relativní přelidnění za jednu z příčin bídy, hledá možnosti nápravy v rozšíření pracovních příležitostí a nevolá po nutnosti nějakého uvědomělého zabrzdění populačního růstu.

Mnohem radikálnější vyznívají úvahy skupiny vzdělanců kolem významného českého sociálního myslitele, matematika a logika Bernarda Bolzano (1781-1848), který se svou prací "O nejlepší státě" řadí mezi utopické socialisty.²²⁾ Také on nepovažuje chudobu za překážku sňatku a je přesvědčeným populacio-

nistou, požaduje však od státu, aby z výtěžku daní hradil všechny výlohy spojené s péčí o děti a mládež, bez ohledu na to, z jaké sociální vrstvy a lože se děti zrodily (manželské staví na roveň nemanželským).

Přímou kritiku Malthusovy teorie nalezneme ve třicátých letech 19. století u pokrokového moravského publicisty a novináře Jana Ohérala (1810-1868), který pochopil význam průmyslové revoluce.²³⁾ Ohéral, seznámený s myšlením anglické národohospodářské školy v dílech A. Smitha, D. Ricarda, A. Ure, z francouzské produkce hluboce ovlivněný dílem Saint Simona a F. Bastiata, byl pronikavým kritikem sociálně ekonomických poměrů; jeho zprávy o životních podmínkách dělníků ve městech v mnohém připomínají obrazy, vylíčené v Engelsoně "Postavení dělnické třídy v Anglii" a Markově "Kapitálu". Vystihl, v čem jsou "ideje Malthusovy" praktičtější pro továrníky než myšlenky o humanitním vztahu k dělnictvu v díle Saint Simonově. Malthusovými idejemi rozumí "bezohledný názor, že člověk, který se zrodil do světa již zabraného majiteli a pro něhož rodina již nemá prostředky k obživě, je přespočetný, nemá právo na existenci." Již v r. 1833 pranýřoval Malthusovo stanovisko jako hledisko chladného rozumového uvažování bez účasti srdce, nelidské zejména v tvrzení o vývoji bohatství a rozdělování hmotných statků jako přirozeného a zákonitého procesu, jehož důsledkem je sociální nerovnost. Jeden z českých kulturních časopisů, vydávaných od r. 1834 - Česká včela - si všímá v článku "Orba a Manufaktury v Angličanech a působení jejich na lidnatost" obětí, kterými je doprovázeno zprůmyslovění Anglie za posledních 50 let, přináší statistiku poměru rodin, zaměstnaných v průmyslu a zemědělství v letech 1811-1831 v souvislosti s porovnáním střední délky života a počtem obyvatel.²⁴⁾ Shledává větší hustotu zalidnění průmyslových oblastí při současném zkrácení naděje na dožití a kritizuje neblahý vliv zejména dětské práce na úmrtnost a chorobnost. Noticka v témže časopisu, týkající se problému přelidnění, napadá Malthusovu tézi o přirozeném populačním zákonu a obavy z přelidnění po-

važuje za bezdůvodné.

Nad "barbarským" zapojením dětí do výrobního procesu a nad úmrtností jako krutou daní za postup industrializace se pozastavuje i Kašpar ze Šternberku v řeči ve všeobecném shromáždění společnosti Českého muzea v r. 1837.²⁵⁾ Po všeobecném zhodnocení významu, jaký má statistika pro stát, se dotýká i vad populačních statistik, které považuje za málo detailní, a o spolehlivosti úmrtních matrik hovoří ve stejném smyslu jako Czoernig. Nepomíjí ani obtíže, s jakými je dosud spojeno každé statistické šetření mezi lidmi.

Společné pro všechny, kteří o populaci uvažovali, bez rozdílu jejich profese a zaměření, bylo chápání statistiky jako prostředku, nikoliv cíle výzkumu, ať už byl prováděn amatérsky od sklonku 18. století nebo se řídil směrnicemi a pokyny, dávanými centralizovaným, byrokratickým státem. V myšlenkovém ovzduší zemí, které stály na samém počátku demografického přechodu, bylo jen málo místa pro přitakání podobným populačním principům, jaké vyslovil Malthus ve své světově proslulé eseji. Pokud se vůbec uvažovalo o přelidnění, konstatovaly tyto úvahy přelidnění částečné, relativní. Vina za tento stav nebyla dávana samotnému populačnímu tlaku, ale špatnému systému národního hospodářství a státní správy a populační myšlení ve valné většině cílilo k odstranění těchto brzd společenského pokroku.

Z bohaté tvorby konce 18. a první poloviny 19. století jsem se dotkla několika málo jmen. Dost příspěvků, roztroušených i časopisecky, čeká na své zhodnocení, aby podaly úplnější a přesnější obraz o tom, jakými směry se ubíraly představy o populačním vývoji a jeho místu ve vývoji společnosti.

P o z n á m k y

- 1) Bělina, P. (1977): K počátkům statistiky v českých zemích, ČSČH 25, s. 63-86
- 2) Část dotazníku, týkající se populačních poměrů, reprodukuje Rohrer, J. (1804): Versuch über die slawische Bewohner der Österreichischen Monarchie, Wien, předmluva, s. V. Dotazy se týkaly zjištění, nakolik jsou matriky vedeny přesně, zda je všude provedeno číslování domů, v jakém zdravotním i mentálním stavu je obyvatelstvo, zda je lid pracovitý nebo netečný, k jakému zaměstnání jeví největší schopnosti, zda projevuje racionální myšlení či je zatížen předsudky a jakého druhu, kde hledat jejich zdroje; další dotazy směřovaly ke zjištění momentální sociálně-ekonomické situace.
- 3) K tomu Maur, E. (1974): Merkantilistický populacionismus a kritika feudalismu, ČSČH 22, č. 6, s. 848-870
- 4) Gruber, T. (1789): Ueber die Vorzüglichkeit des Bauernstandes, in: Monatliche Beyträge zur Bildung u. Unterhaltung des Bürgers u. Landmanns, Prag, II. sv. V. odd., s. 385 n. Ke Gruberovi srvn. Kutnar, F. (1977): Proměny zemědělského myšlení v 19. století, in: Vědecké práce Zemědělského muzea, 17, s. 149
- 5) K osobnosti J. Meliče srvn. Šubrtová, A. - Červený, J. (1983): About the history of caesarean section and its first performance in Pargue 1792, AUC Medica, Vol. 29, No 5/6, s. 373-393. Na účet dosavadní populační politiky napsal: „Dosud se zvětšoval počet obyvatel různými opatřeními jako usnadňováním sňatků a kolonizací zvenčí. Nesrovnatelně účinnější způsob je vychovat řádné občany z dětí, které se podaří udržet naživu." In: Abhandlung v. den Nutzen der genauen u. gründlichen Kenntnisse der Geburtshülfe für die Heb-Weiber u. Kinderärzte. Als Einladungsschrift zu der

akademischen Feyerlichkeit seiner Einführung zu diesen neuerrichteten praktischen Lehrkanzel, Prag 1793

- 6) John, J.D. (1797): Über den Einfluss der Ehe auf die allgemeine Gesundheit der Bevölkerung. Prag, s. 20-25. Týž: Ein Beispiel der Sterblichkeit zu Prag. In: Arzneywissenschaftliche Aufsätze böhmischen Gelehrten. Prag u. Dresden 1798. Relací o příčinách vysoké úmrtnosti, zejména kojenecké a dětské, se dochovalo mnoho; srvn. např. Meissner, A. (1797): Über Prags Bevölkerungslisten in den Jahren 1794-6, in: Apollo, VII, s. 252-262. Souhrnná zpráva J. Wallise z 1.8.1799 v SÚA, ČG Publ. 1796-1805, 53/60
- 7) Nehr, J.J. (1778): Quare plerique moriuntur infantes et eorum, qui adolescent, quare plure sunt morbosi. Disertatio inauguralis medica 1778. Edita par J.D. John, Pragae 1793. Týž: Abhandlung über die Ursachen des Todes der meisten Neugeborenen u. der kränklichen Beschaffenheit mehrerer schon erwachsener Kinder. In: Beiträge zur praktischen Arzneykunde, Wundarzneykunde u. Geburtshilfe, Bd. I., 1781
- 8) K Rieggerovi srv. Bělina, P. (1977), op. cit., dále Sekera, V. (1978): Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754 až 1918, díl I, Praha 1978, s. 3-4
- 9) Riegger, J.A.: Materialien zur alten u. neuen Statistik von Böhmen, Leipzig-Prag 1787-1794, sv. X, s. 29, 163
- 10) Stelzig, F.A.: Vergleichende Darstellung der Geburts - u. Sterbeverhältnisse vom verflrossenen u. laufenden Jahrhunderte, oder Resultate der Geburts - u. Sterbeverhältnisse vor u. nach der Einführung der Schultzpoke, Prag: Calve, 1830, 121 s.
- 11) Na některé zvlášť zajímavé upozorňuje Zaremba, V. (1964): Zdravotnictví a zdravotnické koncepce v Čechách v období rozkladu feudálismu a přechodu ke kapitalismu (1740-1848), In: Plzeňský lékařský sborník 13, 1964, Praha, SPN, s. 137 až 236

- 12) Stelzig, F.A. (1830), op. cit., s. 44, 73
- 13) K Czoernigově činnosti srvn. Sekera, V. (1978), op. cit., s. 7 n.
- 14) Czoernig, K.J. (1829): Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg. Nebst einem Anhang, die Beschreibung von Gablonz enthaltend. Wien: F. Wolke, 216 s. Studie byla původně určena pro Hormayrův Archiv; v úvodu oceňuje dosavadní vykonané práce Schnabelovy, Keesovy, Hietzingerovy, Liechtensternovy a Rohrerovy. Zdůvodňuje naléhavost dalších topograficko-statistických přehledů a jejich publicitu, kterou mají m.j. zajišťovat i nově vznikající musea, vlastivědné společnosti a jejich časopisy (o tom na s. 5-6).
- 15) Ani Czoernig blíže nespecifikuje pojem „manufaktura“ a „na“, pouze zvýrazňuje fakt zavádění strojů; širokou diskusí k problematice srvn. Purš, J. (1973): Průmyslová revoluce, Praha, Academia, s. 79 n.
- 16) Czoernig, K.J. (1829), s. 188
- 17) Czoernig se zúčastnil prvního kongresu statistiků v Bruselu v r. 1855, pařížského v r. 1855 a třetí kongres, konaný ve Vídni v r. 1857, jej zvolil svým presidentem. Podrobný životopis srvn. Wurzbach, C.: Biograph. Lexikon, Wien 1855, díl III, s. 117 n.
- 18) Mueller, J.N. (1805): Versuch einer statistischen Geographie von Böhmen, Prag, s. 21-22 a s. 32-33
- 19) Becher, S. (1841): Statistische Uebersicht der Bevölkerung der Österreichischen Monarchie, Stuttgart-Tübingen, s.223
- 20) Springer, J. (1840): Statistik des Oesterreichisches Kaiserstaates, Wien, I, § 16 o poměru obyvatelstva k prostředkům obživy
- 21) Pislung, T. (1856): Nationalökonomische Briefe aus dem

Alena Š i m e č k o v á - Lumír D o k o u p i l :

PŘÍČINY UMRTÍ OBYVATELSTVA OSTRAVSKÉ PRŮMYSLOVÉ OBLASTI
V 19. STOLETÍ

1. Úvod

Při studiu zdravotních poměrů obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti a příčin vysoké úmrtnosti v 19. století nebylo dosud ve větším rozsahu využito obsáhlé evidence příčin úmrtí v církevních matrikách. I když uznáme oprávněnost názoru J. Stříteského, že "naše snaha objasnit blíže, které nemoci a chorobné změny byly příčinou dřívější vysoké úmrtnosti, naráží na těžko překonatelné překážky a tak asi zůstaneme v tomto bodě navždy jen u dohadů",¹⁾ nelze podle našeho soudu zpracování tohoto pramene zcela opomíjet. Nízká úroveň diagnostiky a nejednotnost klasifikace příčin úmrtí v matrikách, vyplývající z neodbornosti matrikářů, sice možnosti analýzy podstatně limitují, vhodná klasifikace příčin však umožňuje zpracovat základní přehled o postižení jednotlivých orgánů, stejně jako lze poměrně dobře stanovit úlohu epidemií, jejichž zásahy byly ještě v 19. století velmi ničivé.²⁾ S dobrými výsledky pak lze analyzovat různá náhodná úmrtí (úrazy, neštěstí apod.), která při studiu důsledku kapitalistické industrializace stojí v popředí našeho zájmu.

Při analýze získaných dat zásadní význam má jejich rozčlenění do základních skupin.³⁾ V předložené studii vycházíme z klasifikačního schématu použitého při studiu příčin úmrtí populace ostravské průmyslové oblasti:⁴⁾

- I. Infekční choroby (např. tyfus, úplavice, suchá zimnice, záškrt, spála, zánět v krku a j.)
- II. Tuberkulóza a skrofle
- III. Plicní choroby (zápal plic, ochroma plic, rozedma plic aj.)
- IV. Střevní choroby (zánět střev, střevní vřed, střevní sněť, katar žaludku aj.)
- V. Mozkové choroby (zánět mozku, ochroma mozku, vodnatelnost hlavy aj.)
- VI. Křečové stavy (psotník, vřed)
- VII. Gynekologická onemocnění (horečka omladnic, porodní sepe)
- VIII. Srdeční choroby
- IX. Choroby, které nelze zařadit do předcházejících skupin, uváděné samostatně: celková vodnatelnost, rakovina, zánět jater, zánět ledvin, dna, sešlost věkem aj.
- X. Blíže neurčitelné choroby
- XI. Neštěstí (důlní neštěstí, vykrvácení následkem zranění, popálení, utopení, úraz následkem nadměrného požití alkoholu aj.)

K rozboru příčin úmrtí obyvatelstva utvářející se ostravské průmyslové oblasti jsme využili dochovaný materiál nejdůležitějších středisek: Moravské Ostravy, Vítkovic, Karviné a obcí patřících k farnosti Polská Ostrava. Analýza úmrtí veškeré populace (bez rozdílu věku a pohlaví) byla provedena na základě dvou sond v moravskoostravských církevních matrikách pro léta 1823-1833 a 1870-1880 s výjimkou anomálních roků mortalitních krizí 1831 a 1872-1873, které byly podrobeny speciálnímu rozboru. Pozornost jsme zaměřili i ke studiu příčin úmrtí v dalších letech mortalitních krizí, kdy se dostavil více než dvojnásobný růst úmrtnosti ve srovnání s průměrnými hodnotami: 1848, 1849, 1855 a 1866. Tímto postupem byly shromážděny údaje o 5209 jedincích. Pro poznání důsledné kapitalistické industrializace byly studovány příčiny úmrtí dělníků profilujících

odvětví ostravské průmyslové oblasti v 19. století - horníků a hutníků. Na základě úmrtních matrik Karviné, Vítkovic a farnosti Polská Ostrava byly získány údaje o příčinách úmrtí 1171 horníků a 580 hutníků, které byly porovnány se záznamy o úmrtích dospělých mužů ostatních profesí (celkem 4185 osob).⁵⁾

2. Příčiny úmrtí obyvatelstva Moravské Ostravy

Přehled příčin úmrtí obyvatelstva Moravské Ostravy podává tabulka č. 1. Nejdůležitější místo zaujímá stále skupina na infekčních chorob, dokládající přes zvyšování počtu odborně školených zdravotníků v 19. století malou účinnost lékařské péče. Srovnání s tabulkou č. 2, v níž jsou data zpracována podle základních věkových kategorií, ukazuje, že rozhodujícím faktorem byla v tomto případě vysoká úmrtnost dětí, a to hlavně v kojeneckém a mladším dětském věku (1-4). Z infekčních chorob přední místo zaujímaly především spála, spalničky, záškrt a černý kašel, ostatní infekční choroby následují s větším odstupem. Již od počátečních desetiletí 19. století se podařilo snížit preventivním očkováním dříve neobyčejně vysokou úmrtnost na neštovice.⁶⁾

Významné místo v příčinách úmrtí připadá tuberkulóze, pokládáné za typickou sociální chorobu studovaného období. Byla určena jako příčina úmrtí zhruba u šestiny zemřelých, ale je možno předpokládat zejména u dětské kategorie, kde diagnostika je nejčastěji poznamenána nejistotou, ještě vyšší úroveň. Přihlédnutí k rozdělení podle věku ukazuje významné místo tuberkulózy jako příčiny smrti hlavně u populace produktivního věku, a to bez podstatnějšího rozdílu z hlediska pohlaví.

Další pořadí v příčinách úmrtí zaujímá jen s malým odstupem skupina střevních chorob, které převážně nacházíme u dětské kategorie a byly pravděpodobně jen s obtížemi rozlišovány od některých infekčních chorob. Asi dvoutřetinový podíl střevních onemocnění představuje střevní nádcha, udávaná nejčastěji jako příčina úmrtí kojenců a mladších dětí. U vyš-

ších skupin podle věku je výskyt střevních onemocnění poměrně málo častou příčinou smrti.

Z hlediska celkového podílu jen s nevelkým odstupem následují plicní choroby, vyskytující se jako nejčastější příčina úmrtí v kategorii osob padesátiletých a starších, časté však i u osob produktivního věku. Přibližně dvě třetiny všech úmrtí v této skupině způsoboval zápal plic, další zaznamenané choroby (ochroma, resp. ochrnutí plic, ucházení plic ad.) následují se značným odstupem.

Ostatní choroby mají v příčinách úmrtí moravskoostravské populace menší váhu. Je třeba se pozastavit především u 8,7 procentního podílu úmrtí v důsledku křečových stavů, vyskytujících se téměř výlučně u dětského, zejména kojeneckého věku, které je ovšem třeba přičíst i na vrub neschopnosti přesněji určit skutečnou příčinu úmrtí malých dětí, u nichž označení "psotník" je zřejmě běžným východiskem z diagnostické nejistoty. Podobnou úlohu má i "vrozená slabost", nejčastěji se vyskytující příčina úmrtí novorozenců, která s podílem 7,2 % následuje jen s nevelkým odstupem za skupinou křečových stavů. Slabší odolnost chlapců v tomto věku dokládá jejich vyšší podíl ve srovnání s dívkami (4,3 : 2,9 %). U osob produktivního věku nacházíme označení "sešlost věkem", jehož výskyt se s upřesňováním diagnostiky během 19. století, ale i s působením důsledku kapitalistické industrializace v životě dělnictva průmyslové oblasti postupně snižuje. Významnější místo hlavně u osob produktivního věku zaujímají také onemocnění mozku, častější u mužské složky populace, a celková vodnatelnost s vyšším zastoupením žen.

Velmi nízké hodnoty jsme zaznamenali u dnes nejzávažnějších příčin úmrtí - srdečních chorob a novotvarů. Typickým rysem ve vývoji populace vznikající průmyslové oblasti nového typu je naproti tomu vzrůstající podíl neštěstí a úrazů, na jejichž vzestupu se podíleli převážně dělníci profilujících odvětví.

3. Příčiny úmrtí obyvatelstva Moravské Ostravy v letech mortalitních krizí

V další části zaměřujeme pozornost k rozboru příčin úmrtí populace Moravské Ostravy v anomálních letech mortalitních krizí, kdy počet zemřelých přesáhl dvojnásobně a více předchozí průměrné hodnoty.

S prvním případem mortalitní krize od doby napoleonských válek a přibližně trojnásobným růstem počtu zemřelých a s úmrtností blízkou hranici 90 promile se setkáváme v roce 1831. Příčinou byla epidemie cholery, která se přes přísná opatření rakouského státu rozšířila v podzimních měsících z východu přes Halič i na Ostravsko. Postupu cholery nezabránily ani vojenské kordóny na hranicích, ani opatření místní zdravotní komise. K rychlému šíření přispělo i nepříznivé počasí, které způsobilo ve dnech 12.-14. října rozsáhlé zátopy v Moravské Ostravě a zejména v sousedním Přívozu. Jak uvádí městský syndik Kašpar Hauke, „protože náказа vypukla značně prudce, muselo to mít za následek, že mnozí lidé zmalomyslněli a ztratili odvahu a stálo to nemalou námahu potlačit v lidech strach. Nikdo nechtěl nemocným pomáhat, mrtvé odnést z domu a pochovat.“⁷⁾ Podle Haukovy zprávy onemocnělo v Moravské Ostravě v krátké době 175 osob, z nichž 62 zemřely.⁸⁾ Záznamy v moravskoostravské úmrtní matrice jsou kusejší, uvádějí pouze 42 případy, které s epidemií přímo souvisejí, kromě několika dalších s neurčitou nebo nepřesnou diagnózou (např. Entkräftung, Schwäche apod.). Podle údajů matriky epidemie postihla převážně osoby produktivního a poproduktivního věku, vzrůst zaznamenala úmrtí dětí v důsledku křečových stavů (psotník) s více než desetiprocentním podílem, která lze uvést do souvislosti s touto epidemií.

Neobyčejně citelné postižení populace průmyslové oblasti, ale zvláště celého beskydského zázemí, zaznamenáváme na sklonku 40. a v první polovině 50. let minulého století, kdy v etapě tzv. hladových let dlouhodobá neúroda způsobila obrovské

rozšíření epidemií.⁹⁾ Úmrtnost populace Moravské Ostravy dosáhla v roce 1848 průměru 100 zemřelých na 1000 obyvatel, v následujícím roce dále rostla k dosud nejvyšší zaznamenané hranici 121,5 promile, na vysoké úrovni se však udržela v průběhu celé první poloviny 50. let a s výskytem cholery v roce 1855 ukončovala toto těžké období s úrovní 85,4 promile.

Výrazný vzestup úmrtnosti se dostavil již v podzimních měsících roku 1847, k rozšíření epidemie tyfu však došlo zejména na jaře 1848. Z celkového počtu 267 zemřelých v Moravské Ostravě v tomto roce připadá více než čtvrtina (74 případy - 27,7 %) na toto onemocnění, z toho 41 (15,3 %) na muže a 33 (12,4 %) na ženy. Epidemií byli postiženi převážně lidé produktivního věku (21,7 %). Jejím zášah byl však zřejmě širší, do souvislosti s ní lze uvést i téměř pětinu umírajících na infekční (14,6 %) a střevní nemoci (4,1 %) a nepochybně i část z 10,1 % zemřelých v důsledku tzv. „sešlosti věkem“.

Ještě výrazněji se projevila epidemie cholery v následujícím roce, kdy se počet zemřelých v Moravské Ostravě zvýšil na 343 osoby. Počet úmrtí na tuto chorobu - celkem 182 osoby, tj. 53,1 % zemřelých v roce - je vůbec nejvyšší ve srovnání se všemi léty mortalitních krizí. Nejvíce byla postižena skupina produktivního věku do 50 let, na niž připadá 112 osob (33,2 %), osob starších umírá 31 (9,0 %). Z hlediska pohlaví je postižení rovnoměrné, výraznější je pouze rozdíl ve skupině osob starších padesáti let, v níž ve srovnání s 9 muži (2,6 %) umírá 22 žen (6,4 %). Opět poměrně významné místo mají úmrtí na infekční choroby (35 osob - 10,2 %) a střevní (23 - 6,7 %).

S malým časovým odstupem následovala nová vlna epidemie cholery již v roce 1855. Celkový počet zemřelých (325) se přiblížil dosud nejvyšší hodnotě ze závěru 40. let, zášah cholery byl však mírnější (54 zemřelých, tj. 16,6 %). Cholera postihla nejcitelněji opět populaci produktivního věku. Vysoká byla také úmrtnost na ostatní infekční choroby (86 osob, tj. 26,5 %), které naopak způsobily většinou úmrtí dětí. Jako příčina je v matrice uvedena nejčastěji suchá zimnice (38 případů), neštovice

(21) a tyfus (14). Střevní choroby byly příčinou úmrtí 30 osob (9,1 %), vyšší byl tradičně podíl tuberkulózy (41 - 12,6 %).

V roce 1866 převýšil po první celkový počet zemřelých v Moravské Ostravě hranici 400 osob a úmrtnost se přiblížila k 70 zemřelým na 1000 obyvatel města. Hlavní příčinou vysoké úmrtnosti byl opět výskyt cholery, která byla udána jako příčina smrti téměř v každém třetím případě (129 osob, tj. 31,6 %). Tradičně zasáhla převážně populaci v produktivním věku (96 osob) bez výraznějšího rozdílu pohlaví. V četnosti příčin následovaly ostatní infekční choroby (84 zemřelí, tj. 20,6 %) a úmrtí ve skupině křečových stavů (41 - 10,0 %), zahrnující převážně skupinu dětí.

Vysoká úroveň úmrtnosti, převyšující hranici 50 promile, se udržela i v následujícím roce, kdy vývoj úmrtnosti moravskoostravské populace byl negativně ovlivněn velkým důlním neštěstím na Rothschildově dole Hlubina, jemuž padli za oběť 53 horníci.¹⁰⁾

Po dočasném poklesu úmrtnosti dochází znovu k jejímu velkému růstu počátkem 70. let, kdy byla opět překonána hranice 70 promile. Jak zdůrazňuje Kárníková, vedle přímých důsledků krizového otřesu významnou úlohu sehrál růst počtu zemřelých na neštovice, k němuž se přidružily další infekční choroby. Ochranné očkování slabou očkovací látkou nevytvářelo dostatečnou imunitu a bylo příčinou vysoké úmrtnosti dětí.¹¹⁾ Počet zemřelých v Moravské Ostravě v roce 1872 dosáhl dosud nebývalé výše 614 osob. Pro rozbor příčin úmrtí není k dispozici materiál pro židovské obyvatelstvo. Z 589 zjištěných úmrtí s udáním příčiny téměř třetina (32,8 %) umírá na následky infekčních chorob (mimo cholery, kterou vydělujeme samostatně). Převažují úmrtí v kategorii dětského věku (26,7 %), kde matrice jako základní příčinu uvádí spalničky (20,9 %). Do vývoje úmrtnosti populace Moravské Ostravy opět významně zasáhla epidemie cholery, přestože počet zemřelých v tomto případě byl nižší než v roce 1866; v matrice je uvedena u 107 osob, tj. 18,2 %, tradičně převážně produktivního a poproduktivního věku. Rostoucí

maskulinitou populace střediska průmyslové oblasti i obtížnými pracovními a životními podmínkami dělnictva můžeme vysvětlit mnohem těžší postižení mužů ve srovnání s ženami (56 : 23). Významně se na úmrtnosti podílela také skupina střevních onemocnění, nejčastěji uváděných u dětí (77 osob - 13,0 %).

Jen velmi mírný pokles zaznamenala úmrtnost moravskoostravské populace v následujícím roce (61 promile). Počet zemřelých postižených cholerou zůstal na úrovni předcházejícího roku (108 osob), podíl však vzhledem k snížení celkového počtu zemřelých vzrostl na 20,5 %. Cholera zasáhla opět převážně obyvatelstvo vyšších věkových skupin (85 osob), hlavně muže (55 - 10,5 %). Ve srovnání s předcházejícím rokem byl nižší podíl zemřelých na ostatní infekční choroby (20,0 %), vzrostl naopak podíl zemřelých na střevní onemocnění (16,2 %), v obou případech představovaný převážně kategorií dětí. Neutěšenou zdravotní situaci v průmyslové oblasti dokládá nejen tradičně vysoký podíl zemřelých na plicní choroby a tuberkulózu (16,9 %), ale i častý výskyt neštěstí, naprosto převažující ve skupině mužů produktivního věku (4,3 %).

4. Příčiny úmrtí dělníků profilujících odvětví ostravské průmyslové oblasti

S důsledky kapitalistické industrializace na Ostravsku souvisela neobyčejně vysoká úmrtnost zaměstnanců profilujících odvětví. Těžké pracovní podmínky, nezdravé prostředí, chronická bytová nouze, nedostatečná strava způsobovaly vysokou nemocnost a snižovaly průměrný věk ostravského proletariátu.¹²⁾ Nedostatečná bezpečnostní opatření vedla k vysoké úrazovosti, katastrofální zejména v ostravských dolech. V polskoostravské farnosti téměř u třetiny zemřelých horníků, v Karvině pak u čtvrtiny je příčinou smrti podle údaje matrik přímo úraz v dole. Pouze ve Vítkovicích je podíl nižší. (Rozbor příčin je uveden v tabulce č. 3.) Výše podílu byla ovlivněna výskytem velkých důlních katastrof, ale udržovala se po celé studované období na vysoké úrovni, což

názorně ukazují průměry zemřelých horníků v důsledku úrazu v polskoostravské farnosti: 1840-1847 = 18,4 %, 1860-1866 = 32,9 %, 1873-1879 = 29,6 %.

Špatné zdravotní a hygienické podmínky pracujících v profilujících odvětvích prokazuje rovněž vysoká úroveň úmrtí dospělých osob v důsledku infekčních chorob. K rychlému šíření infekce přispívala i zvyšující se koncentrace obyvatelstva v obcích jádra průmyslové oblasti, zejména v rychle vyrůstajících dělnických koloniích. Nejcitelněji byla postižena populace průmyslové oblasti infekčními chorobami v údobích mortalitních krizí, ale i mimo ně infekční choroby představovaly vážné ohrožení života a častou příčinu smrti, a to nejen dětí, kde převažují, ale i dospělé populace. Nejvyšší zastoupení úmrtí v této skupině zjišťujeme u horníků ve Vítkovicích (27,4 %), kde podstatně převyšuje hodnotu srovnávaného souboru zemřelých dospělých mužů ostatních profesí (19,3 %), ale podobně i v obcích polskoostravské farnosti byl rozdíl hodnot značný (20,7 : 13,1 %). Opět lze konstatovat, že v úrovni nedošlo u dělníků profilujících odvětví během geneze a počátečního vývoje průmyslové oblasti k významnější změně. V jednotlivých sondách ze 40., 60. i 70. let minulého století se pohybovala na úrovni pětiny všech zemřelých.

Velmi významné místo v příčinách úmrtí dospělých mužů zaujímaly plicní choroby. Terminologie při uvádění těchto příčin úmrtí je neobyčejně rozmanitá, od přesného vymezení diagnózy (zápaľ plic) až po neurčité (bolest, ucházení plic). Vdechování horkého vzduchu a jemného prachu v hutních provozech Vítkovických železáren způsobilo, že onemocnění plic bylo u kategorie hutníků nejčastější příčinou úmrtí vůbec (26,4 %). U hutníků častou se vyskytující příčinou smrti je zejména rozedma plic. U ostatních skupin dospělých mužů se podíl úmrtí na plicní choroby pohybuje většinou mezi pětinou až desetinou, jen v Karvině jsme získali hodnoty nižší. S plicními chorobami úzce souvisí i výskyt tuberkulózy, která

ve všech případech zaujímá čelné postavení při stanovení příčin úmrtí. Tuberkulóza (nerozlišená od silikózy) patří u horníků ve všech studovaných lokalitách mezi nejčastěji se vyskytující příčiny úmrtí - v Karviné, ve Vítkovicích i v Polské Ostravě zaujímá shodně druhé pořadí s podílem přesahujícím pětinu zemřelých. Až třetí místo tuberkulózy u vítkovických hutníků (19 %) je výsledkem už zmíněné vysoké úmrtnosti v důsledku plicních chorob.

Podíl ostatních příčin úmrtí je podstatně nižší. Zhruba dvacetinou jsou zastoupeny choroby mozku, nejčastěji uváděné jako zánět nebo vodnatelnost mozku, přibližně na stejné úrovni se pohybuje při stanovení diagnózy v 19. století často užívaný termín celková vodnatelnost. Ještě nižší je ve většině případů podíl střečních a srdečních chorob.

Pro poznání sociálních důsledků kapitalistické industrializace je závažné sledování příčiny uváděné v matrikách většinou jako „sešlost věkem“. Jestliže se s tímto označením setkáme u 12,9 % zemřelých dospělých mužů v Karviné, 11,8 % v obcích polskoostravské farnosti a 5,1 % ve Vítkovicích, pak jeho výskyt u dělníků profilujících odvětví se pohybuje pouze kolem 1 % případů (od 0,7 % u horníků ve Vítkovicích po 1,5 % u stejné kategorie v Polské Ostravě a Karviné). I tato skutečnost přesvědčivě odráží nižší hranici průměrného věku dělníků profilujících odvětví průmyslové oblasti.

5. Závěr

Studium příčin úmrtí uváděných v církevních matrikách v 19. století vyžaduje vzhledem k jejich rozmanitosti a někdy i neurčitosti zpracování do větších skupin. Za nejvhodnější pokládáme rozčlenění podle postižení jednotlivých orgánů se samostatným vyčleněním skupiny chorob infekčních a některých dalších, které jsou hlavní příčinou vysoké úmrtnosti. Jde zejména o tuberkulózu a infekční choroby s vysokou úmrtností při epidemickém výskytu (cholera, tyfus, úplavice). Zvláštní sku-

pinu představují příčiny dané zevním násilím (vraždy, úrazy apod.). Vzhledem k úrovni diagnostiky mají však získaná data pouze aproximativní charakter.

Životní podmínky i úroveň zdravotnictví způsobovaly, že infekční choroby byly stále ještě nejčastější příčinou úmrtí. Zejména v letech mortalitních krizí, která lze ve vývoji populace ostravské průmyslové oblasti postihnout až do 70. let minulého století, jejich podíl značně narůstá.

Stále významné místo v příčinách úmrtí vykazuje tuberkulóza a plicní choroby. Tuberkulóza je však příčinou smrti nejen u dělníků profilujících odvětví, ale i ve srovnatelné skupině ostatních mužů produktivního a poproduktivního věku. Plicní choroby dosahují naproti tomu výrazně vyšších hodnot u vítkovických hutníků, kde lze poukázat na souvislost s jejich pracovními podmínkami.

S postupem kapitalistické industrializace souvisí i změna poměru zemřelých podle věku. Postupně se snižuje podíl mužů zemřelých ve věku vyšším než 50 let. Tyto přímé negativní důsledky postupu kapitalistické industrializace na život dělnické třídy ukazují nejen neobyčejně vysoký vzrůst úmrtí v důsledku úrazů a neštěstí u dělníků profilujících odvětví, ale také velmi malý počet úmrtí v důsledku sešlosti věkem.

P o z n á m k y

- 1) Stříteský, J.: Sto let demografického a zdravotního vývoje obyvatelstva na území dnešního Československa. Časopis lékařů českých, 1963, s. 3
- 2) V průběhu 19. století lze pozorovat zlepšování diagnostiky, což souvisí i s působením odborně školených lékařů v Moravské Ostravě od 40. let 19. století. Viz Garguláková, Z.: Zdravotní péče o ostravské obyvatelstvo a její hlavní představitelé do poloviny 19. století. In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 10, Ostrava 1979, s. 376.
- 3) K této otázce Fröml, Z.: Zdravotní poměry na přelomu století. In: Farmako-terapeutické zprávy 27, 1981-82, s. 167-173.
- 4) Viz Šimečková, A.: Zdravotní poměry v ostravské průmyslové oblasti v 19. století. Diplomová práce na katedře historie Pedagogické fakulty v Ostravě, 1982, 96 s.
- 5) K excerpci byly využity matriky ze sbírky Státního oblastního archivu v Opavě, sign. MO-I-20, 21, 22; MO-VII-8,9,10; SO-VII-7, 13, 14; Ka-II-21; ET-I-11, 12, 13, 17. Do rozboru byli zahrnuti všichni dělníci profilujících odvětví ve Vítkovicích a v Karviné z matrik přístupných ve SOA v Opavě, u obcí polskoostravské farnosti bylo použito sond v letech 1840-1847, 1860-1867 a 1873-1879. Rozsáhlá farnost Polská Ostrava, jejíž název byl v roce 1919 změněn na Slezská Ostrava, zahrnovala obce: Polská Ostrava, Kunčičky, Michálkovice, Muglinov, Radvanice, Hrušov (do roku 1899) a Heřmanice (do roku 1905).
- 6) Kárníková, L.: Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 až 1914. Praha 1965, s. 72.
- 7) Křoupal, J.: Cholera v Moravské Ostravě a Přívoze v roce 1831. In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 11, Ostrava 1981. s. 356.

8) Tamtéž, s. 356

- 9) Dokoupil, L.: Důsledky hladových let v polovině 19. století pro vývoj populace Těšínských Beskyd. In: Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, 45, C-10, Ostrava 1975, s. 59-82.
- 10) Myška, M. - Nečas, C.: Čtení o Ostravě. Ostrava 1964. s. 125.
- 11) Kárníková, L.: c.d., s. 132.
- 12) Dohnal, M.: Zdravotní poměry a otázka alkoholismu v době kapitalistické industrializace Ostravska. In: Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, 1, C-1, Ostrava 1966, s. 78 a n.

Tabulka č. 1: Příčiny úmrtí obyvatelstva Moravské Ostravy
v 19. století (sonda)

Choroby	Muži		Ženy		Celkem	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
I. Infekční	446	12,1	376	10,1	822	22,2
II. Tuberkulóza	306	8,3	279	7,5	585	15,8
III. Plicní	274	7,4	207	5,6	481	13,0
IV. Střevní	301	8,2	227	6,1	528	14,3
V. Mozkové	108	2,9	53	1,4	161	4,3
VI. Křečové stavy	170	4,6	150	4,1	320	8,7
VII. Gynekologické	-	-	21	0,6	21	0,6
VIII. Srdeční	8	0,2	6	0,2	14	0,4
IX. Celková vodnatelnost	51	1,4	75	2,0	126	3,4
Sešlost věkem	72	2,0	97	2,6	169	4,6
Rakovina	2	0,05	2	0,05	4	0,1
Zánět jater	8	0,2	4	0,1	12	0,3
Zánět ledvin	1	-	5	0,2	6	0,2
Dna	1	-	1	-	2	-
Vrozená slabost	159	4,3	108	2,9	267	7,2
Zubní vřed	10	0,3	7	0,2	17	0,5
X. Blíže neurčitelné	30	0,8	24	0,7	54	1,5
XI. Neštěstí	97	2,6	9	0,3	106	2,9
C e l k e m	2044	55,35	1651	44,65	3695	100,0

Tabulka č. 2: Příčiny úmrtí obyvatelstva Moravské Ostravy v 19. stol. podle věku

Choroby	Mavorozenci		Kojenci		1 - 14		15 - 49		50 +		Celkem	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
I. Infekční	16	0,4	207	5,6	472	12,8	104	2,8	23	0,6	822	22,2
II. Tuberkulóza	3	0,1	68	1,8	163	4,4	232	6,3	119	3,2	585	15,8
III. Plicní	7	0,2	69	1,9	77	2,1	176	4,7	152	4,1	481	13,0
IV. Střevní	47	1,3	256	6,9	170	4,6	32	0,9	23	0,6	528	14,3
V. Mozkové	2	-	14	0,4	62	1,7	43	1,1	40	1,1	161	4,3
VI. Křečové stavy	53	1,5	178	4,8	76	2,1	11	0,3	2	-	320	8,7
VII. Gynekologické	-	-	-	-	-	-	18	0,5	3	0,1	21	0,6
VIII. Srdeční	-	-	-	-	1	-	8	0,2	5	0,2	14	0,4
IX. Celková vodnatelnost	-	-	3	0,1	36	1,0	33	0,9	54	1,4	126	3,4
Sešlost věkem	-	-	-	-	-	-	-	-	169	4,6	169	4,6
Vrozená slabost	-	-	4	0,1	-	-	-	-	-	-	267	7,2
Ostat. nemo-ci sk. IX.	263	7,1	7	0,2	11	0,3	12	0,3	11	0,3	41	1,1
X. Blíže neurčitelné	2	-	12	0,3	16	0,5	16	0,5	8	0,2	54	1,5
XI. Neštěstí	-	-	16	0,4	15	0,4	66	1,8	9	0,3	106	2,9
C e l k e m	393	10,6	834	22,5	1099	29,9	751	20,3	618	16,7	3695	100,0

Tabulka č. 3: Příčiny úmrtí dělníků profilujících odvětví ostravské průmyslové oblasti v 19. stol.

Choroby	Vítkovice		Ostřední mužší		Polské Ostrava		Kavčíná					
	Mutníci Abs.	Horníci Abs. %	Ostřední mužší Abs.	%	Horníci Abs.	%	Ostřední mužší Abs.	%	Horníci Abs.	%	Ostřední mužší Abs.	%
I. Infekční	119	20,5	77	27,4	94	19,3	142	20,7	406	13,1	17	8,3
II. Tuberkulóza	110	19,0	61	21,7	91	18,7	143	20,9	992	32,0	61	29,8
III. Plísní	153	26,4	51	18,1	101	20,7	94	13,7	499	16,1	10	4,9
IV. Střevní	30	5,2	8	2,8	31	6,4	5	0,7	75	2,4	5	2,4
V. Mozkové	31	5,3	16	5,7	30	6,2	19	2,8	205	6,6	10	4,9
VI. Křečové stavy	4	0,7	2	0,7	4	0,8	1	0,1	33	1,1	5	2,4
VII. Gynokoel.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
VIII. Srdeční	12	2,0	3	1,1	12	2,5	2	0,3	20	0,6	2	1,0
IX. Celkové vodnatel.	26	4,5	16	5,7	17	3,5	27	4,0	154	0,0	5	2,4
Séřlost věkem	7	1,2	2	0,7	25	0,1	10	1,5	366	11,8	3	1,5
Rakovina	1	0,2	-	-	2	0,4	3	0,4	28	0,9	-	-
Ost.nemoc skup. IX.	8	1,4	3	1,1	6	1,2	3	0,4	19	0,6	6	2,9
Blíže neuritelné	36	6,2	21	7,5	32	6,6	28	4,1	171	5,5	10	4,9
XI. Nešťastí Sebevraždy	43	7,4	21	7,5	42	8,6	206	30,1	115	3,7	71	34,6
	-	-	-	-	-	-	2	0,3	18	0,6	-	-
Celkem	580	100,0	281	100,0	487	100,0	685	100,0	3101	100,0	205	100,0
											597	100,0

Резюме

А. Шимечкова, Л. Докоупил, Причины смертности населения остравской промышленной области в 19 веке

В ходе изучения состояний здоровья населения остравской промышленной области и причин высокой смертности были использованы церковные метрические книги. Учитывая их разнообразие и иногда неточность данных, причины смерти были разделены на большие группы. Самым выгодным считалось разделение по поражению отдельных органов с самостоятельным выделением инфекционных заболеваний, в частности туберкулеза, холеры, тифа, дизентерии и т. д. В особую группу вошли внешние причины смерти (травмы, убийства, самоповреждение). Однако учитывая уровень диагностики, полученные данные лишь весьма приблизительно по своему характеру. Условия жизни и уровень здравоохранения явились причиной того, что инфекционные заболевания стали частейшей причиной детального исхода. Важное место в данном случае занимает в особенности туберкулез, прежде всего у мужчин в трудоспособном возрасте и после периода трудоспособности. С развитием капиталистической индустриализации связано также изменение соотношения умерших по возрасту. Постепенно уменьшается доля мужчин, умерших в возрасте старше 50 лет. Приведенные прямые отрицательные последствия развития капиталистической индустриализации, оказывавшие влияние на жизнь рабочего класса, свидетельствуют не только о высоком росте смертности по поводу травм рабочих профилирующих отраслей (шахтеров, металлургов), но и о небольшой численности кончин от старческой дряхлости.

A. Šimečková, L. Dokoupil, Causes of death in the Ostrava industrial region in the 19th century

Church registers were used to study the health of the population in the Ostrava industrial region and the causes of high mortality. In view of their heterogeneity and sometimes uncertainty, causes of death were divided into fairly large groups. The most suitable categories were considered to be according to the organs affected, with separate classification of infectious diseases, particularly tuberculosis, cholera, typhus, dysentery, etc. External causes of death formed a special group (injury, murder, suicide, etc.), but because of the low standard of contemporary diagnosis the data can only be considered approximative. Living conditions and the low standard of health care made infectious diseases the most frequent cause of death. Tuberculosis in particular occupies an important place, especially among males of productive and postproductive age. There is a shift in the relation between age and mortality in association with the spread of capitalist industrialization: a gradual decrease in the proportion of males dying at an age over 50. The negative results of the advance of capitalism on life in the working class are shown not only by an unusually high increase in death from injury in the key industries (mining, steel), but also by a very small number of deaths from "old age".

Historická demografie, 9/1985, s. 161-173
Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1985

Ludmila Nešládková :

K NĚKTERÝM ASPEKTŮM POPULAČNÍHO VÝVOJE BESKYDSKÉ PASEKÁŘSKÉ OBCE ČELADNÁ

Studium vývoje rodiny nepatří jen do sféry zájmu etnografie, sociologie, sociální historie, ale stalo se nedílnou součástí výzkumů historické demografie. Významným impulsem k prohloubení zájmu o rodinu byla aplikace L. Henryho metody rekonstrukce rodin na základě rozborů zápisů tří řad matričních knih. S její pomocí se historickým demografům daří překonat a zčásti eliminovat bariéry nedostatku informací dané skladbou pramenné základny z protostatistického období.¹⁾ Její vhodné užití přináší cenné poznatky v oblasti pro demografu zásadní - totiž ke kvalitě reprodukčního procesu.

Za feudalismu se způsob života venkovské rodiny odlišoval v mnoha rovínách od životního stylu rodin měšťských. I venkov se však řadou rysů různil s ohledem na historické, etnické atd. podmínky konkrétních regionů. K oblastem vyznačujícím se některými specifiky náleželo i Valašsko. Valašské rodiny žily v obcích vzniklých v důsledku valašské kolonizace. Prameny vyprávějí o existenci Valachů v 60. a 70. letech 16. století také v prostoru moravské části Beskyd, kde patrně založili také novou osadu a nazvali ji podle řeky Čeladnou.²⁾ Počet osadníků byl zpočátku velmi malý, pohyboval se kolem 18 osob. Valašská kolonizace probíhala jak ve formě pastýřské, tak i pasekářsko-kopaničářské, přičemž podle závěrů J. Macúrka neexistovala mezi oběma proudy ostrá hranice, mnohdy lze uvažovat o paralelnosti obou při vzájemném osvojování výrobních návyků a způsobů jedné skupiny druhou.³⁾

Na hukvaldském dominiu, na jehož území byla Čeladná lokována, docházelo i později k dalším kolonizačním vlnám v 17. a 18. století, přičemž kolonisty se stávali často i obyvatelé osad, které byly rovněž v nedávné době vytvořeny kolonizačním procesem. Majitelé panství řešili kolonizací některé sociální i ekonomické problémy. Z oblasti sociální to byla zejména snaha řešit chudinskou otázku vzhledem ke značnému přirozenému přírůstku obyvatelstva a poměrně nízkému procentu zemědělsky obdělávané půdy, která již byla dávno osazená. Kolonizace byla považována za jednu z možností jak snížit počet chudiny (bezzemků), která nepřinášela majiteli žádný zisk, spíše ho ekonomicky vyčerpávala.⁴⁾

Čeladenské pasekářské rodiny vytvářely paseky a louky daleko v tzv. Zadních horách, vedle existence pozemků dole u řeky. Průlomem do pasekářsko-kopaničářského způsobu života dané populace bylo jednak založení železných hamrů v sousedním Frýdlantě v polovině 17. století, jednak vznik pobočného železářského závodu na Horní Čeladné, který byl postaven v letech 1795 - 1802.⁵⁾ Založení obou železářských podniků bylo výrazem typického podnikání feudálních majitelů na sklonku feudalismu.

V souvislosti s tímto mimozemědělským podnikáním majitelů - olomouckých biskupů - plnili také čeladenští obyvatelé novou funkci. Obec se stala tzv. hamerní vsí určenou jako zdroj stálých pracovních sil k těžbě dřeva pro železářny.⁶⁾ Vedle toho se místnímu obyvatelstvu otevřel nový zdroj pracovních příležitostí. V obou závodech se zaměstnanci pracující přímo ve výrobě stali námezdnými placenými silami, nedošlo k uplatňování mimoekonomického přinucení formou roboty. Oblastí, v níž se používala, však byly nekvalifikované pomocné práce spojené s odvozem dřeva dovozem rudy apod.⁷⁾

Železářny se staly nikoliv zanedbatelným zdrojem příjmů horalů. D'Elwert uvádí pro období počátku 19. století roční částku 163 112 Fl., z níž bylo 47 487 Fl. vyplaceno dělníkům pracujícím přímo v železárnách, zbytek představují mzdy za vedlejší pomocné práce (porážení, plavení a pálení dřeva apod.).

Z hlediska zaměstnanecké struktury převažovaly kategorie pracovníků jen částečně zaměstnaných, což odpovídalo potřebám sociální struktury Čeladné, v níž byly nejpočetněji zastoupeny skupiny, které hledaly doplňující zdroj obživy. Stálých zaměstnanců bylo včetně povozníků 736, ostatních 2053.⁸⁾

V první polovině minulého století olomoučtí arcibiskupové železářskou výrobu dále rozšiřovali, modernizovali, založili další pobočný závod v nedaleké Ostravici. Rozšiřovali rovněž surovinovou základnu otevíráním nových železnorudných dolů v řadě obcí, rovněž v Čeladné (v roce 1859 pracovalo při těžbě rudy 206 dělníků). V 50. letech bylo přímo v železárnách zaměstnáno 489 dělníků, což vzhledem k období počátku 19. století představovalo výraznější pokles stavu.⁹⁾

Kvalitativní změny související s průmyslovou revolucí v železářství měly za následek pokles konkurenční schopnosti a významu pozdně feudálních manufakturních podniků, které vděčily za svůj vznik režijnímu podnikání šlechtických majitelů a byly v podstatě jen určitou formou "přidružené výroby".

Z hlediska nových civilizačních impulsů, které souvisely s průběhem parciálních revolucí, mělo pro čeladenské rodiny závažný význam konstituování ostravské průmyslové oblasti a s ním související otevření a zprovoznění lokální železniční dráhy spojující od roku 1871 Ostravu s Čeladnou.¹⁰⁾ Změny trhu pracovních sil, což byla jedna stránka vytváření průmyslového regionu na bázi kapitalistické industrializace, mohly najít svůj konkrétní odraz v životě čeladenské populace, zejména v návaznosti na redukci místního trhu pracovních sil a prohlubující se sociální diferenciací obyvatel obce. Navázání železničního spojení s ostravskou průmyslovou oblastí, ale i dalšími průmyslovými podniky lokálního významu (na trati v obou směrech) s možností denní dojíždky do práce i dočasného nebo trvalého vystěhování z obce, představovalo od 70. let 19. století důležitý faktor ekonomických perspektiv čeladenských obyvatel.

Vývoj lokálního trhu pracovních sil probíhal ve druhé polovině minulého století a v meziválečném období cestou proměn

a zániků manufakturních podniků a vzniku drobnějších průmyslových závodů místního významu přímo v obci, nebo v okolních městech snadno dostupných prostřednictvím železničního spojení.¹¹⁾

Rovněž trh pracovních sil představovaný ostravskou průmyslovou oblastí doznal v uvedené časové periodě (od poloviny 19. století do konce první republiky) zásadních změn. Považujeme-li 40. léta minulého století za období geneze oblasti, pak až do závěru století, jak ukázaly výsledky výzkumů, docházelo k intenzivnímu růstu objemu pracovních příležitostí, které byly saturovány zejména imigranty z okolních obcí, včetně obyvatel z Čeladné. Dvacáté století přineslo jak změny územního rozsahu ostravské průmyslové oblasti, tak i nastoupení intenzifikace v určujících průmyslových odvětvích, čehož důsledkem byla redukce objemu pracovních příležitostí. To vedlo k omezení imigrace a dobudování železniční sítě preferovalo možnost denní dojížděky.¹²⁾

Předchozí informativní nástin vývoje ekonomické základny obce vytváří potřebný rámec k postižení některých populačních charakteristik.

V období pozdního feudalismu (analyticky zpracována etapa od 90. let 18. století) podněty dané kolonizačními vlnami a industrializací manufakturního typu ovlivnily udržení progresivní věkové skladby čeladenské populace, v níž byly dostatečně zastoupeny ženy fertilního věku i muži reprodukční věkové skupiny. Důsledkem v etapě neregulované natality byl vysoký přirozený přírůstek, který měl ve srovnání s celozemským značně vyšší hodnoty a promítl se v rychlém růstu lidnatosti obce. Nikoliv zanedbatelným komponentem byla i stabilně nižší úroveň všeobecné úmrtnosti. Přírůstky obyvatelstva byly natolik výrazné, že i v době relativní "hospodářské prosperity" obce a nejbližšího okolí nastala období, kdy měl mechanický pohyb emigrační ráz. Naproti tomu např. 30. - 50. léta 19. století představovala etapu výraznějšího přistěhovalectví do obce. Vysoké počty dětí v rodinách a sňatečnost, která se v podstatě shodovala s daty celozem-

skými, to byly faktory, které působily na změnu sociálního složení populace.¹³⁾ Vzrůstal počet rodin chudých, výrobně nesamostatných, i přes regulaci uzavírání sňatků ze strany obecní rady, která dohlížela na to, aby se "vlivem sňatků chudých, nezajištěných majetkem, ve vsi nemnožila bída".¹⁴⁾ Obec měla v této době, i přesto, že se stala hamerní vsí, zemědělsko-lesnický ráz.

Etapa rozvoje kapitalismu (do závěru 19. století) v Čeladné v mnohém na předchozí vývoj navázala, v mnohém předznamenala odlišné tendence pozdější. Především došlo ke zpomalení růstu lidnatosti, které zapadá do rámce hypotézy o divergenci populačního vývoje ostravské průmyslové oblasti a jejího zázemí. Obce, které byly nositelkami industrializace, dynamicky rostly, obce, které se staly reservoárem pracovních sil v zázemí, lidnatostně stagnovaly nebo se růst jejich lidnatosti zpomalil.¹⁵⁾

Vytvoření oboustranných vazeb lze doložit i pro Čeladnou, kde se vedle tradičních rodin hutníků začaly nově vyskytovat rodiny horníků apod. Celkově došlo k modifikaci sociální struktury, vzrůstal počet dělnických kategorií (s tendencí růstu průmyslových dělníků). Obec se stala zemědělsko-průmyslovou. Mechanický pohyb získal jednoznačně emigrační ráz. Zůstala zachována progresivní věková skladba, přirozený přírůstek však již vykazoval hodnoty nižší. Na jeho míru působila jednak neklesající obecná úmrtnost (zvláště v posledních decenních 19. století), jednak snižující se porodnost. Natalita měla rozkolísané hodnoty, např. k roku 1869 dosáhla 48,7 promile a byla o 10,3 promile vyšší než úhrn českých zemí za léta 1865-1869.¹⁶⁾ K roku 1869 byl realizovatelný výpočet všeobecné fertility, která dosáhla značné výše - činila 244,8 promile. V 70. a 80. letech došlo k poklesu natality, rovněž všeobecná fertilita poklesla k roku 1880 na 158,3 promile. Na počátku dalšího decennia - k roku 1890 hodnota porodnosti vzrostla na 39,6 promile, fertility na 170,5 promile.¹⁷⁾

Z rakouského sčítání skutečného v roce 1890 se pro Čeladnou dochovaly sčítací operáty, z nichž je především možno rekonstruovat tzv. demografické struktury, jsou však použitelné i k nahlédnutí do reprodukční situace místních rodin. Na rozdíl

od použití metody rekonstrukce rodin na základě excerpce matrik, má následující rozbor ráz pouze informativní s ohledem na způsob vedení zápisu do sčítacích archů sloužících potřebám moderní statistiky obyvatelstva. Základní jednotkou bylo popisné číslo (dům) a v něm všichni obyvatelé v době sčítání přítomní. Z daného pramene proto nelze provést důslednou rekonstrukci nákleárních rodin, protože v době sčítání zpravidla nebyly rodiny kompletní. Důvodů mohla být celá řada - např. starší děti již byly přiřazeny nebo přivdány mimo dům, jiné děti byly ve službě, v učení atd. mimo obydlí rodičů i obec, mnoho dětí zemřelo a nemohlo se stát předmětem zápisu do archu. Rozbor byl proveden jen pro velmi malou a nereprezentativní část čeladenské populace k danému roku.

Analyzováno bylo 46 rodin, z nichž u 3 byla reprodukce ukončena přirozeně, v 29 rodinách nebyl reprodukční proces ukončen, v 8 rodinách byla reprodukce uzavřena smrtí jednoho z partnerů, 6 manželství bylo bezdětných. Nejzávažnější složkou byla manželství produktivní (61,7 %), mající v průměru 3,0 dětí. Průměrný věk těchto matek činil 33,3 let. Podílově významnější byly zastoupeny rodiny neúplné - 19,2 %, kde byla reprodukce ukončena smrtí jednoho z partnerů. Průměrný počet dětí činil 3,1 věk matek se rovnal 50,2 letům. Průměrný počet dětí v rodinách s reprodukcí ukončenou přirozeně byl nejnižší - 2,33 (podíl této skupiny byl 6,4 %), věk matek se rovnal v průměru 58,7 letům. Nízký počet dětí v době sčítání přítomných lze vysvětlit skutečností, že šlo o dlouhodobá manželství, jejichž děti byly již z velké části mimo domov. U manželství bezdětných - 12,7 %, převažovaly vztahy starých lidí (průměrný věk žen zde činil 62,6 let). Bezdětných manželství, kde se ženy nacházely ve fertilním věku bylo 16,6 %, průměrný věk žen se rovnal 27 letům.¹⁸⁾ Z krátkého exkurzu nelze vyvozovat žádné závěry, má jen dokumentační hodnotu.

Ve třetím období (od počátku 20. století do konce první republiky) došlo k výraznému zpomalení růstu lidnatosti obce i vzhledem k předchozí etapě. Jestliže se poslední desetiletí

vyznačovala stálým zpomalováním růstu lidnatosti, pak césuru způsobila I. světová válka, během níž došlo k úbytku obyvatel. První poválečné sčítání z roku 1921 registrovalo 2509 osob, zatímco poslední rakouský census z roku 1910 2691. V roce 1930 měla obec 2655 obyvatel a nedosáhla tak ani úrovně předválečné. Z hlediska socioekonomického zařazení se stala populace Čeladné průmyslově-zemědělskou. Sociální skladba se vyvíjela ve dvou směrech - jednak růstem počtu rodin průmyslových dělníků a zvětšováním kategorií obyvatelstva patřícího do tzv. terciální sféry, jednak zvyšováním počtu rodin výrobně samostatných, kde ustupovalo tradiční zemědělství a rozvíjely se živnosti.

Obec byla ve 20. století neustále emigrační, přesto proud vystěhovalců byl největší v prvním desetiletí před I. světovou válkou, neuvažujeme-li o zcela mimořádném druhém deceniu, v němž probíhala válka. Z kusého statistického materiálu lze těžko vyčíst motivy emigrace; za velmi frekventovaný důvod odchodu z obce, zejména u mužů, můžeme považovat realizovatelnou potřebu odejít tam, kde jsou lepší podmínky k životu, tzn. větší výdělky, později i možnost vzdělání, lepšího kulturního vyžití atd. K základním motivům v rodinách chudiny to pak byla přirozená touha po uhájení existence být v roli nádeníka v lese, čeledína u sedláka nebo později nekvalifikovaného dělníka v průmyslovém podniku atd.¹⁹⁾ Ve třetím desetiletí v souvislosti s úbytkem přirozeného přírůstku, klesal i počet odchodů z obce. Čeladenská populace byla tvořena i ve 30. letech v převážné míře rodinami, které žily v obci již po řadu generací. K důležitým znakům patřilo i nad průměr českých zemí zvýšené procento svobodných mužů i žen.²⁰⁾

Zásadní a největší kvalitativní proměna se odehrála v rovině reprodukčního chování. Křivka natality začala neustále klesat od přelomu 19. a 20. století, pohybovalo se však stále nad úrovní českých zemí. První světová válka byla z hlediska reprodukčního výjimečnou. Došlo k poklesu počtu narozených, v roce 1917 se narodilo pouze 14,8 novorozenců na 1000 obyvatel. První poválečná léta proběhla sice ve znamení vzrůstu

porodnosti - v roce 1921 vzrostla natalita v obci dokonce na 38,7 promile, všeobecná fertilita se rovnala 142,2 promile. Pro české země byla zjištěna hodnota k průměru let 1921/22, která se rovnala 90,1 promile.²¹⁾ Průdké narůstání natality se zastavilo již v roce 1922 a v dalším průběhu 20. let směřovala čeladenská křivka ostře dolů, zejména v závěru dvacátých let. Zmíněná tendence se výrazně projevila na míře všeobecné fertility v roce 1930, která se rovnala 79,3 promile (české země za období 1930/31 měly fertilitu rovnu 66,0 promile).²²⁾ Ostře snižování počtu narozených se v roce 1930 projevilo i na věkové skladbě obce, která se stala stacionární.

Vzhledem k dochovanosti sčítacích operátů obce ze sčítání v roce 1930 byl proveden rozbor z hlediska rekonstrukce rodin, který se však vyznačuje omezeními uvedenými již pro rozbor z roku 1890. Na rozdíl od sčítání z roku 1890 byly analyzovány rodiny, které svou četností odpovídají nárokům kladeným na reprezentativní sondu. Při výběru bylo použito metody náhodných čísel. Rozboru bylo podrobena 220 rodin, které představují více než 40 % celku čeladenských rodin.

Vzorek byl podle charakteru reprodukce rozdělen do tří skupin:

1. na rodiny s reprodukcí ukončenou (zahrnuta ta manželství, v nichž se ženy nacházely v roce 1930 nad hranicí ukončeného reprodukčního věku, tzn. byly starší 50 let)
2. na rodiny s reprodukcí ukončenou smrtí jednoho z manželů
3. na rodiny s reprodukcí trvajících (v této kategorii zařazeny ženy ve věku 15 - 49 let).

U všech tří typů se objevovala manželství bezdětná, která byla eliminována při výpočtu průměrného počtu dětí na rodinu.

V první skupině se narodilo průměrně 6 dětí na rodinu, což je počet až překvapivě vysoký. Výpočet byl proveden pro poslední snatky. Průměrná délka manželství této kategorie se rovnala 32,3 let. Specifickým rysem těchto početných rodin byla značná

dětská úmrtnost. V převažujícím zastoupení figurovala v dané skupině manželství, ve kterých třetina až polovina dětí umírala, např. vyskytovaly se případy, kdy z deseti dětí nezůstalo na živu žádné. Uvedený typ tvořilo 20 % analyzovaných manželství.

V rodinách s reprodukcí ukončenou smrtí jednoho z partnerů tvořil průměrný počet dětí na jedno manželství 4,2. Průměrná délka manželství činila 12,0 let. Výskyt neúplných rodin nebyl příliš frekventovaný, ovdovělý partner zpravidla uzavíral nový sňatek (rovnal se 11,4 % vzorku).

Základní kategorií (56 %) byly rodiny s reprodukcí stále probíhající. Průměrný počet dětí na manželství činil 2,7, průměrná délka manželství se rovnala 11,1 roku. Podstatná část žen nacházející se v době sčítání v dané skupině se nacházela mezi 35.-46. rokem života a podle všeobecné tendence, která se prosazovala i v Čeladné, se těžiště fertility přesouvalo do nižších fází reprodukčního cyklu (ve snaze zhostit se mateřské role záhy po vstupu do manželství).²³⁾

Obraz doplňuje délka manželství bezdětných, jejíž průměrná výše byla vypočtena na 13,3 let. Zdrucující většinou zde byla zastoupena manželství již dlouho trvajících, u kterých nelze předpokládat (mimo jiné s ohledem na věk žen) narození dítěte. V dané skupině byly početně zastoupeny druhé a další snatky.

Na závěr kusého rozboru je možno konstatovat změny zásadního charakteru v počtu dětí připadajících na jednu rodinu. Lze uvažovat o existenci dvou způsobů reprodukce v obci. Jeden byl představován starší generací a vyznačoval se reprodukcí jen ve mírně uměle řízenou, druhý, reprezentovaný generací mladých obyvatel obce, která již počet svých dětí omezovala. Tato tendence pak v době sčítání v obci převážila.

Další vývoj ve 30. letech, zejména v jejich druhé polovině, se vyznačoval prudkým snížením natality.

P o z n á m k y

- 1) Členění na etapy z hlediska charakteru pramenů viz Maur, E.: Úvod do historické demografie. Praha 1976.
- 2) Macůrek, J.: Valaši v západních Karpatech. Ostrava 1959, s. 76-77; viz též Hurt, V.: Rkp. práce o dějinách Frýdlantu, s. 55.
- 3) Macůrek, J.: Valaši v západních Karpatech. Ostrava 1959, s. 327.
- 4) Tamtéž, s. 232.
- 5) Myška, M.: Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku. Ostrava 1960. s. 72
- 6) Chylík, J.: Vývoj frýdlantských železáren. Slezský sborník, 50, 1952, s. 198-199.
- 7) Myška, M.: Faktory lokalizace železářského průmyslu na Ostravsku. Slezský sborník, 66, 1968, s. 447.
- 8) D'Elwert, Zur Cultur-Geschichte Mährens und Oest. Schlesiens. Brünn, 1866, I. Theil, s. 384-385.
- 9) Chylík, J.: Vývoj frýdlantských železáren. Slezský sborník, 50, 1952, s. 214-224; viz též: Obecní kronika frýdlantská. Uložena na MNV ve Frýdlantě, s. 102. Zápisy kroniky svědčí o těžkých podmínkách v železárnách. Až do roku 1881 se pracovalo od 5 hodin do 19 hodin. Dva dny v týdnu od 5 hodin až do půl jedenácté v noci, noční směny byly nařízeny také ze soboty na neděli, kdy se dělalo až do 6.-7. hodiny ranní. V letech 1881-1890 trvala pracovní směna od 7 hodin ráno do 18 hodin večer. Osmihodinový pracovní den byl zaveden až v roce 1919.
- 10) Autor. kolektiv: Dějiny města Ostravy. Ostrava 1967, s. 260.
- 11) K problematice vývoje místního trhu pracovních sil v me-

- ziválečném období viz např.: Vlastivěda moravská - II. Místopis - Frenštátský okres. Brno 1908, s. 163 a další; Obecní čeladenská kronika. Uložena na MNV Čeladná; Hurt, J.: Rkp. práce o dějinách Frýdlantu; Bosák, F.: Dějiny města Frýdlantu nad Ostravicí ve stručném přehledu. 1947, s. 20 a další.
- 12) Prokop, R.: Geneze a střediskovost měst ostravské průmyslové oblasti. In: Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě, sv. 9, 1968, s. 39-49.
- 13) Informace obsažené v daném odstavci vycházejí z analytických částí i celkového zpracování obsáhlejší studie věnované problematice změn v populačním vývoji Čeladné v letech 1790-1938. Práce je uložena na katedře historie Pedagogické fakulty v Ostravě, 181 s.
- 14) Matějček, J.: Ke způsobu života potenciálních migrantů za prací v době kapitalistické industrializace. Slezský sborník, 81, 1983, s. 213.
- 15) Dokoupil, L.: Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce. Ostrava 1967, s. 5 a další.
- 16) Čermáková, L.: Změny v populačním vývoji Čeladné a její sociální skladbě v letech 1790-1938. Rkp., uloženo na PFO, s. 51. Dále jen Změny v populačním vývoji Čeladné ..
- 17) Tamtéž, s. 51-52.
- 18) Tamtéž, exkurs, s. 194.
- 19) K otázce motivace migrací viz např.: Matějček, J.: Literatura ke studiu motivací migrací v období kapitalistické industrializace českých zemí. In: Historická demografie 8, Praha 1983, s. 101-106.
- 20) Čermáková, L.: Změny v populačním vývoji Čeladné ..., s. 120.
- 21) Tamtéž, s. 58, 57.

22) Tamtéž, s. 58, 59.

23) Tamtéž, s. 59-62.

Р е з ю м е

Л. Несладкова, К некоторым аспектам развития народонаселения бескидской пасечной деревни Челадна

Автором исследуется развитие народонаселения одного из бескидских сел, основанного в половине 16 века, и внимание направлено особенно на анализ развития в 19 веке, когда село очутилось под непосредственным влиянием остравской промышленной области. Для этого им используются все доступные источники, прежде всего метрические книги и дошедшие до нас материалы по переписи населения. Она делит развитие народонаселения деревни на три периода. Самый ранний период отличается неограниченным уровнем плодovitости и высокой смертностью, при этом общий прирост населения до 20 годов 19 века понижался за счет эмиграции, между тем как в 30 - 50 годах наблюдается переселение населения в деревню. Что касается социально-профессионального состава, то преобладающим стало земледельческое население. Начиная с половины 19 века и кончая его исходом - во второй период - наблюдается замедление роста населения, механическое движение имеет явно эмигрантский характер, между тем как рождаемость незначительно понизилась только в 70 годах при все еще высокой смертности. В третий период, с начала 20 века до 1938 г. наступает выразительное замедление роста, в особенности в результате понижения плодovitости и эмиграции. Социальный состав села прошел выразительными изменениями. Возросла численность промышленных рабочих и ремесленников и увеличивалась доля населения производственной сферы.

L. Nesládková, On some aspects of population development in the woodland settlement of Čeladná in the Beskyd Mts.

The author considers population development in a village in the Beskyd Mts. founded in the second half of the 16th century, with particular reference to development in the 19th century, when the village came under the direct influence of the Ostrava industrial region. She uses all the material available, especially local registers and surviving material from censuses. She divides the development of population into three periods. The first period is marked by high fertility and mortality; up to the twenties of the 19th century the population was reduced by emigration, while in the 1830s to 1850s there was nett immigration. As regards occupation, most of the population were farmers. In the second period, from the mid-19th century to the end of it, there was a slowing down of population growth; there was nett emigration again, with a decline of birth rate in the 1870s and persistently high infant mortality. In the third period, from the beginning of the 20th century until 1938, there was a marked slowing of growth, due mainly to a fall of fertility and emigration. There was a major shift in the social composition of the village, with an increase in the number of industrial workers and artisans and an increase in the tertiary sector.

Pavel V e r e š :

VÝVOJ KOJENECKÉ ÚMRTNOSTI NA SLOVENSKU V LETECH 1900 - 1912

Na počátku našeho století již na Slovensku plně probíhala první fáze demografické revoluce. Tento proces byl charakterizován více či méně současným poklesem úrovně plodnosti a úmrtnosti. Významný vliv na úroveň úmrtnosti v této fázi demografické revoluce měla kojenecká úmrtnost, neboť podíl zemřelých během prvního roku života se pohyboval kolem 30 až 40 % všech zemřelých. Obdobně jako u jiných demografických jevů i v úrovni kojenecké úmrtnosti se projevovaly během demografické revoluce značné regionální rozdíly, dané zejména odlišnými socioekonomickými poměry příslušných oblastí. Na Slovensku bylo možno sledovat vývoj kojenecké úmrtnosti v regionálním průmětu podle žup, případně i za některá města.

Úroveň kojenecké úmrtnosti se na Slovensku snížila mezi lety 1900-04 a 1910 - 1912 z 203,8 o/oo na 180,9 o/oo. (Pozn. Pro výpočet údajů za celé Slovensko jsem použil přepočty J. Svetoně, jež se opíraly o menší administrativní jednotku obec a jež určují podíly z celkového počtu obyvatel župy připadající na dnešní slovenské území. U jednotlivých žup jsem však uvedl údaje vztahující se na celá jejich území). Tento pokles se odehrál zhruba ve stejném tempu jako v celých Uhrách, kde se kojenecká úmrtnost snížila v tomto období z 211,6 o/oo na 196,3 o/oo. Kojenecká úmrtnost byla na Slovensku po celé toto období nižší než v Českých zemích, kde klesla z 225,1 o/oo v letech 1900-04 na 188,8 o/oo v letech 1910-14. Mírně nižší kojenecká úmrtnost na Slovensku v tomto období byla poněkud

překvapující vzhledem k nesporně nižšímu stupni socioekonomického i demografického vývoje v té době (mj. střední délka života při narození byla v Českých zemích o 2 až 3 roky delší než na Slovensku. Na Slovensku byl již roku 1876 vyhlášen moderní zdravotnický zákon (na Moravě až roku 1884, v Čechách až roku 1888), který vytvářel novou zdravotnickou organizaci, opírající se o síť obvodních lékařů. Zvláštním kladem maďarského zákona byla zvýšená pozornost věnovaná malým dětem, která asi také ovlivnila příznivější vývoj kojenecké a dětské úmrtnosti.⁴⁾

Vysvětlení tohoto jevu lze také hledat v nepříznivějších životních podmínkách proletariátu ve městech v období už rozvinutého kapitalismu v Českých zemích, jehož podmínky byly v této době ještě relativně horší než životní podmínky vesnické chudiny, zejména co se týče epidemiologické situace.²⁾ Tuto tezi podporuje záporná korelace mezi výší kojenecké úmrtnosti a podílem obyvatelstva zaměstnaným v zemědělství, v roce 1900 činil korelační koeficient obou hodnot na Slovensku - 0,250 a v roce 1910 - 0,140. Ostatně v největších slovenských městech té doby Bratislavě a Košicích kojenecká úmrtnost mírně převyšovala celoslovenský průměr.

Nutno ovšem dodat, že kojenecká úmrtnost v Českých zemích byla, jak ukazuje srovnávací tabulka, jednou z nejvyšších v Evropě v této době.

Celkový trend poklesu byl u kojenecké úmrtnosti v letech 1900-1912 na Slovensku zcela zjevný, i když se její průběh vyznačoval značným kolísáním, v pěti jednotlivých letech tento ukazatel vzrostl proti předcházejícímu roku. Kojenecká úmrtnost byla silně závislá na vyživovacích podmínkách, proto například v roce 1905 podstatně vzrostla jako následek špatné úrody téhož a předešlého roku.

Nejnižší byla kojenecká úmrtnost na Slovensku v těch oblastech, kde se nejdříve objevovaly rysy demografické revoluce, tedy tam, kde rovněž začal nejdříve pokles plodnosti. Nej-

Tab. 1. Kojenecká úmrtnost v některých evropských zemích na počátku 20.století

Země	Rok	Kojenecká úmrtnost v ‰
Francie	1901 - 05	142
Švýcarsko	1901 - 10	125
Velká Británie	1900 - 02	145
Švédsko	1901 - 10	80
Dánsko	1901 - 10	111
Belgie	1901 - 10	180
Nizozemí	1901 - 05	136
Finsko	1901 - 10	124
Itálie	1901 - 05	167
Španělsko	1901 - 10	167
Bulharsko	1905	161
Rumunsko	1906 - 10	204
České země	1905 - 09	215
Slovensko	1905 - 09	197

nižší byla tedy kojenecká úmrtnost v letech 1900-1904 v Hontské župě (171,8 ‰), v této župě začal pokles plodnosti nejdříve, již v osmdesátých letech a byl také nejhlubší. Kromě toho byla kojenecká úmrtnost nižší než 200 ‰ také ve východoslovenských župách Gemeru, Abaúji, Šariši, Užhorodu a Zemplíně. Domnívám se však, že v tomto případě je to i důsledkem podregistrace zemřelých kojenců, neboť úmrtnost do dvou dnů života byla v těchto župách krajně nízká - pohybovala se kolem 5 až 8 ‰, zatímco na západě Slovenska činila 10 až 15 ‰. Obzvláště to platí u dívek, a to na celém Slovensku, neboť jejich poporodní úmrtnost měla být podle údajů uherské statistiky nejméně o 20 ‰ (v Šariši dokonce o 33 ‰) nižší než u chlapců.

Na nejvyšší úrovni byla kojenecká úmrtnost tam, kde pokles plodnosti začal nejpozději - v Trenčínské (225,6 ‰), Nitrianské (223,6 ‰) a Bratislavské župě (216,7 ‰).

Vztah mezi úrovní kojenecké úmrtnosti a plodnosti byl poměrně silný. Korelační koeficient mezi ukazatelem kojenecké úmrtnosti a indexem manželské plodnosti I_g dosahoval v roce 1900 hodnoty 0,532.

Během druhé poloviny prvního desetiletí našeho století se kojenecká úmrtnost snížila jen málo, a sice o 3,5 % na 196,8 ‰ v průměru let 1905-1909. Hlavním důvodem nízkého poklesu byla zmíněná neúroda let 1904-1905, jež nejvíce postihla jihozápadní a západní Slovensko. Tam se kojenecká úmrtnost zvýšila až na hodnoty nad 225 ‰ s maximem v Ostřihomské župě 250,0 ‰ v roce 1905. Kojenecká úmrtnost se během těchto pěti let snížila nejvíce na středním Slovensku, v Liptovské župě o 8,9 % a v Turiecké župě o 9,4 %, kde pak byla nejnižší na celém Slovensku (170,2 ‰).

Velmi příznivě se kojenecká úmrtnost vyvíjela v letech 1910-1912, celoslovenský průměr se snížil o 8,1 % na 180,9 ‰. Pokles byl téměř univerzální, kromě tří žup (Hont, Nitra, Gemer) se kojenecká úmrtnost snížila všude. V jednotlivých župách kojenecká úmrtnost klesla o 5 až 10 %, ale výjimkou nebyl ani výraznější pokles; maximum o 19,3 % bylo dosaženo v Liptovské župě.

V roce 1912 již v žádné ze slovenských žup kojenecká úmrtnost nepřevyšovala hodnotu 200 ‰. V tomto roce se kojenecká úmrtnost pohybovala mezi 150 a 190 ‰ s minimem v Liptovské župě (139,9 ‰) a v Turiecké župě (151,3 ‰) a maximem v Ostřihomské župě (191,9 ‰) a v Nitrianské župě (189,7 ‰). Zajímavý posun prodělala Hontská župa. Na počátku hodnoceného období zde byla kojenecká úmrtnost nejnižší, během let 1900-1912 však prakticky stagnovala a ke konci tohoto období zde byla dokonce mírně horší než na jeho začátku jako v jediné ze všech žup Slovenska. Tento vývoj však nebyl vázán na pohyb plodnosti, neboť ta klesala velmi významně v

Hontské župě v tomto období; ostatně na celém Slovensku se závislost mezi kojeneckou úmrtností a plodností uvolnila. Korelační koeficient kojenecké úmrtnosti a indexu manželské plodnosti I_g se snížil v roce 1910 na 0,102. To svědčí o tom, že povaha průběhu demografické revoluce se v prvním desetiletí našeho století na Slovensku poněkud změnila, úroveň kojenecké úmrtnosti nebyla již roku 1910 mezi faktory, které byly pro pokles plodnosti určující jako v roce 1900.

L i t e r a t u r a

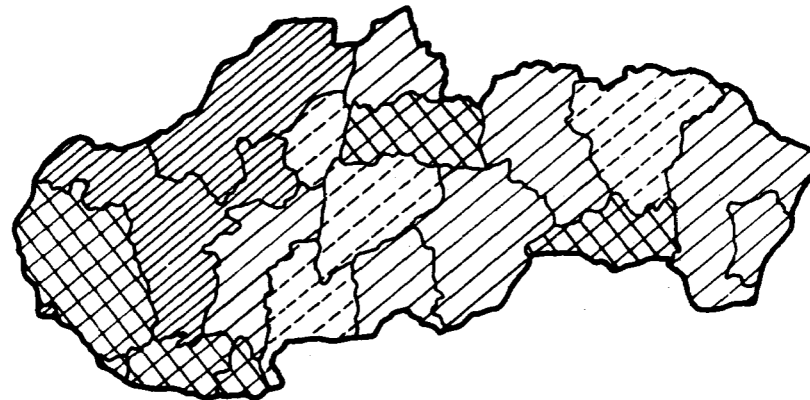
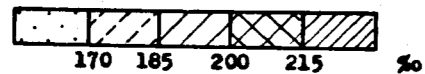
- 1) Bolte, K.M., Typen generativer Entscheidung, Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 1980/1
- 2) Grunt, J., Úmrtnostné tabulky pre obyvateľstvo Slovenska v období 1900/01 a 1910/11. Demografie 6, 1964, č. 1, s. 126-127
- 3) Horváth, P., Obyvateľstvo Slovenska a jeho menlivosť v posledných sto rokov. Naša veda, III, 1956, č. 10
- 4) Štříteský, J.K., Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva. Praha 1971, s. 92
- 5) Sveton, J., Obyvateľstvo Slovenska za kapitalismu. Bratislava 1958
- 6) Sveton, J., Vývoj obyvatelstva na Slovensku. Bratislava 1970

Vývoj kojenecké úmrtnosti v letech 1900 - 12
(v o/oo)

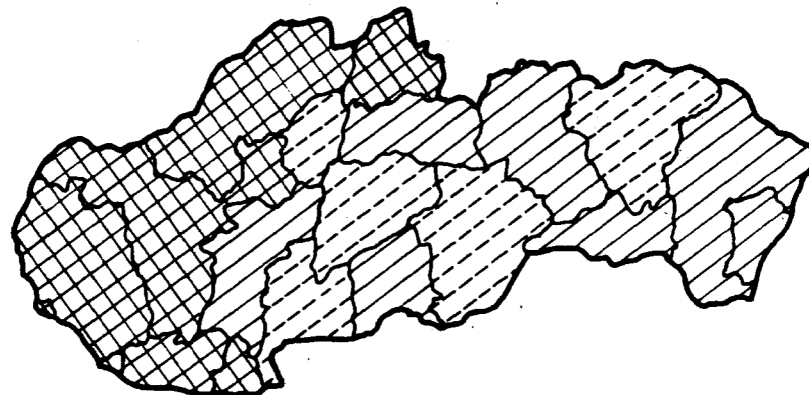
Území, župa	Období		
	1900-04	1905-09	1910-12
Orava	193,0	202,3	173,2
Tekov	197,1	195,4	178,3
Ostřihom	203,5	213,0	203,1
Hont	171,8	174,0	178,3
Liptov	210,6	193,7	156,4
Novohrad	196,2	191,9	192,2
Nitra	223,6	208,0	195,9
Bratislava	210,7	211,8	183,5
Trenčín	225,4	212,7	195,1
Turiec	187,7	170,2	148,1
Zvolen	184,5	178,5	168,4
Komárno	207,2	213,9	188,9
Abaúj	200,7	196,5	175,8
Gemer	191,3	179,5	165,6
Šariš	184,7	173,0	167,5
Spiš	195,8	189,6	170,4
Užhorod	186,1	181,2	167,6
Zemplín	190,7	187,2	174,2
Banská Štiavnica (město)	204,0	198,2	164,0
Bratislava (město)	225,0	213,0	177,5
Košice (město)	223,2	222,5	195,5
Slovensko	203,8	196,8	180,9
Uhry	211,6	212,5	196,3
České země	225,1	215,5	188,8 ⁺

⁺) průměr z let 1910 - 1914

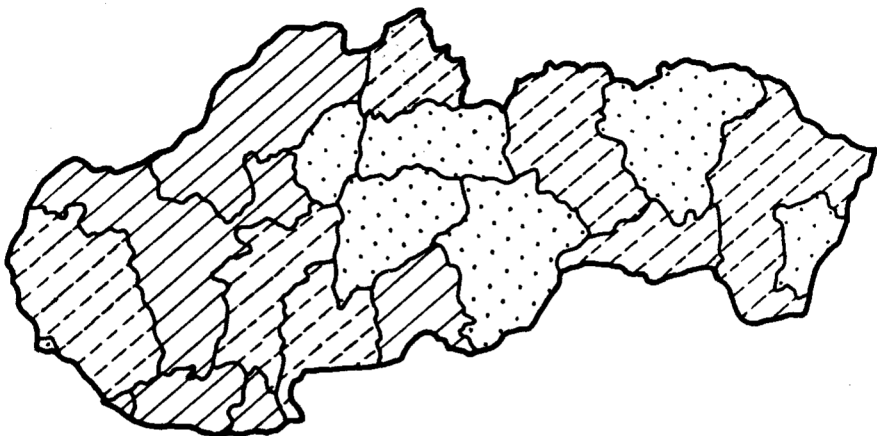
Obr. 1 Kojenecká úmrtnost v letech 1900-1904

Obr. 2 Kojenecká úmrtnost v letech 1905-1909

Obz. 3 Kojenecká úmrtnost v letech 1910-1912

R e z u m é

П. Вереш, Динамика детской смертности в Словакии 1900 - 1912 гг.

Автор занимается региональной разницей развития детской смертности в Словакии в первом десятилетии 20 века. Уровень детской смертности им исследуется по административному делению, которое состояло в Словакии того времени из жуп (определенные данные можно тоже получить в некоторых городах). В развитии детской смертности наблюдается общее незначительное понижение. Уровень детской смертности понизилась в начале 20 века большей частью на местах, в которых одновременно наблюдается существенное понижение плодовитости. Хотя и уровень детской смертности в Словакии был в то время весьма высокий, но все же он был ниже чешских земель того же времени.

P. Vereš, Dynamics of infant mortality in Slovakia, 1900-1912

The author considers regional differences in the development of infant mortality in Slovakia in the first decade of the 20th century. He studies this on the level of administrative units of that time called župas (information is also available for some towns). The general pattern of infant mortality is a slow decline. The decline was most evident at the beginning of the 20th century in places where there was also a decline of fertility. Though infant mortality was still very high in Slovakia at the time, it was lower than in the Czech lands.

Z P R Á V Y

VÝZKUM HISTORICKÉHO VÝVOJE RODINY V ČESKOSLOVENSKU

Ve dnech 3. a 4. října 1984 se konala v Rožnově pod Radhoštěm pracovní porada o stavu výzkumu historického vývoje rodiny v českých zemích a o možnostech využití tohoto výzkumu při studiu současné rodiny. Poradu uspořádala Československá demografická společnost při ČSAV (odborná skupina pro sociální demografii a odborná skupina pro historickou demografii) ve spolupráci s Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Pracovní setkání bylo věnováno především možnostem regionálního výzkumu venkovské rodiny a otázce působení industrializačních procesů na vývoj rodiny v minulosti a problematice souvislosti mezi výzkumem historického vývoje rodiny a studiem filosofických, sociálních a ekonomických problémů současných rodinných vztahů. Přítomní byli rovněž informováni o zatímních výsledcích výzkumu úkolů státního plánu základního výzkumu (VIII-3-4) "Dlouhodobý vývoj demografických a geodemografických struktur a jejich sociální diferenciací" v oblasti studia rodiny v minulosti.

Jednání se kromě pracovníků Valašského muzea v přírodě a členů Československé demografické společnosti zúčastnili rovněž pracovníci Etnografického ústavu ČSAV, Slezského ústavu ČSAV v Opavě, Ústavu československých a světových dějin ČSAV, Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, filosofické fakulty UK v Praze, Pedagogické fakulty v Ostravě, Náprstkova muzea v Praze.

Přinášíme shrnutí těch diskuzních vystoupení, která se bezprostředně váží svou problematikou k historickodemografickému výzkumu.

Redakční kolektiv

K populačnímu vývoji zázemí ostravské průmyslové oblasti na přelomu 19. a 20. století.

Soustavné studium populačního vývoje v protostatistickém období v minulém pětiletém plánu, navazující v naší oblasti na dřívější výzkum populačního vývoje průmyslových oblastí, zejména ostravské průmyslové oblasti, přineslo prohloubení znalostí dlouhodobých trendů přirozené změny. Potvrdilo zároveň názor, že až do závěrečných desetiletí 19. století nedošlo k podstatnější změně reprodukčního modelu. Pro vývoj populace utvářející se průmyslové oblasti byla typická především vysoká úroveň porodnosti, související s migrací převážně mladých lidí a s pozitivními změnami věkové struktury populace. Ve druhé polovině 19. století začínají stále zřetelněji vystupovat rozdíly ve vývoji reprodukce obyvatelstva jednotlivých sfér průmyslové oblasti. Obyvatelstvo industrializovaných lokalit si uchovává vysokou úroveň reprodukce a stejně tak i populace obcí tzv. přechodného typu v blízkosti průmyslových obcí, v nichž lze postihnout silný bezprostřední vliv jádra průmyslové oblasti. I zde vysoká porodnost a v důsledku toho i značný přirozený přírůstek souvisí s kladnými hodnotami migračního salda a s vysokou sňatečností, odpovídající progresivní skladbě populace z hlediska věku.

Divergence populačního vývoje průmyslové oblasti se obráží ve stagnaci širšího zázemí. Nejprve se zřetelně začíná projevovat ve vývoji porodnosti některých městských lokalit zázemí průmyslové oblasti, které podle rozboru teritoriálního původu migrantů v obcích jádra průmyslové oblasti jsou nejčastěji východiskem migrací, poněkud méně ve vývoji reprodukce obyvatelstva venkovských obcí. Při studiu natality populace městských lokalit zjišťujeme např. již v populačně příznivých 60. letech 19. století pokles pod hranici 40 promile, který se prosazuje v průběhu následujícího desetiletí. Postup ve venkovském prostředí byl poma-

lejší, pokles porodnosti s postupující demografickou revolucí se zde prosazuje zejména na přelomu 19. a 20. století. Jestliže např. u obcí hrabyňské farnosti se porodnost v posledním desetiletí minulého století i v prvním desetiletí našeho věku dlouhodobě udržovala na hranici 40 promile, poklesla prudce před první světovou válkou o deset promile a v jejím průběhu se pohybovala jen kolem 15 promile. A podobně se situace vyvíjela i v dalších dosud studovaných lokalitách, snad s jedinou modifikací, že pokles byl postupný, což dokumentuje příklad Lískovce (1890-94 = 40,2 ‰, 1895-99 = 37,5 ‰, 1900-1904 = 35,7 ‰, 1905-1909 = 33,0 ‰, 1910-14 = 31,2 ‰, 1915-19 = 18,1 ‰).

Proto jsme při studiu problematiky rodiny v zázemí ostravské průmyslové oblasti, realizovaném diplomovým seminářem katedry historie PF v Ostravě, zaměřili pozornost zejména k období 1870-1930. Sledovali jsme řadu problémů, mj. průměrný věk snoubenců, délku trvání manželství, průměrný počet dětí v rodině, meziporodní intervaly aj., v popředí zájmu byl však rozbor plodnosti z hlediska jednotlivých skupin žen podle věku.

Při srovnávání výsledků získaných u manželství uzavřených před rokem 1900 se soubory z přelomu 18. a 19. století nebyly zjištěny podstatné rozdíly. Hodnoty plodnosti byly vysoké v podstatě pro celý fertilitní věk, výraznější snížení registrujeme většinou až ve skupině žen 40 - 44, v některých případech již u skupiny 35-39 let.

U sňatků uzavřených po roce 1900 je obraz podstatně odlišný. Pozorujeme podstatný úbytek plodnosti, přičemž pokles nastupuje zejména ve skupině třicetiletých a starších, v některých případech i ve skupině 25-29 let.

Výsledkům rozboru plodnosti odpovídá i analýza dalších problémů. Snížování počtu dětí v rodinách (např. v Rychalticích z 8,4 na 2,4) i délky reprodukčního období žen a naopak dosti značný růst meziporodních intervalů (např. v Lískovci z 21,7 na 28,1 měsíců, v Rychalticích z 23,5 na 33,1 apod.).

Studium reprodukčního procesu a složité problematiky rodiny

ny v zázemí ostravské průmyslové oblasti ukazuje zejména od závěrečného desetiletí 19. století prosazování kvalitativních změn. Nejdůležitějším mezníkem na této cestě se však stává zejména první světová válka, v jejímž průběhu dochází k podstatným změnám základních ukazatelů, zejména porodnosti a plodnosti. Krátkodobý poválečný vzestup v důsledku realizace odložených sňatků neznamena návrat k početným rodinám typickým pro předcházející období, ale naopak definitivní prosazení máločetné rodiny, která se s postupem demografické revoluce stala běžnou.

Lumír Dekoupil

Instituce společenství jako málo objasněná otázka vývoje rodiny v předindustriálním období.

Společnictví, tj. společné držení jednoho gruntu nebo domu dvěma i více hospodáři, bylo rozšířeno hlavně v Karpatech. Největší pozornost věnovala zatím tomuto problému historiografie polská a zásluhou Milana Šmerdy také česká. Společnictví vznikalo v důsledku silného demografického tlaku a v 18. století se značně rozšířilo hlavně na Těšínsku. V nížinné části těšínského komorního panství existovalo společnictví i na selských gruntech a bylo specifickou formou dělení poddanských gruntů, která plně vyhovovala zájmům feudálního velkostatku, pokud ovšem hospodařil ve vlastní režii. Zákaz dělení gruntů a trpěná instituce společnictví, jen aby se zachovala povinnost roboty s přípreží, měla destruktivní vliv na poddanská hospodářství. Společnictví se rozšířilo především v horách. Prameny z moravské části Karpat dokládají, že společníci nemuseli být v příbuzenském poměru. Společnictvím vzrostl velmi podstatně skutečný počet domácností, v Těšínských Beskydech v průběhu padesáti let do r. 1770 ze

ze 1005 na 1510, průměrný počet osob na usedlou domácnost byl v horách 9,9 a v nížině 11 osob.

Na rozvoj společenství na Těšínsku měly rozhodující vliv především faktory demografické. Velké populační přebytky z přirozeného přírůstku nemohl vstřebat primitivní a málo efektivní výrobní potenciál regionu. Postoj vrchnosti ke společenství v horách nebyl jednoznačný a společníků přibývalo. Již dříve se prosazovala snaha vrchnosti určit jednoho ze společníků jako oficiálního hospodáře, který by na sebe vzal odpovědnost za plnění všech povinností z usedlosti a ostatní společníky proměnit právně v komorníky. Demografický tlak v přelidněných úzkých beskydských údolích vedl horaly k masovému klučení lesů, aby získali pastviny a malá políčka. Přirozené přírůstky byly však vyšší než toto osidlování, které začalo již valašskou kolonizací. Ve 2. pol. 18. století začala Těšínská komora energicky odmítat další osidlování hor, aby zabránila rabování a velkému ničení lesů, horalé byli zbavováni pracně získaných výrubisk, které Těšínská komora zalesňovala. Horalé byli násilně vyháněni do přelidněných vesnic v horských údolích, která v té době vykazovala hustotu 70 - 80 obyvatel na 1 km². Chalupy v horských vesnicích obývaly zpravidla 3 - 4 rodiny, v nížině zpravidla dvě. Na jedno stavení připadalo v průměru 10 osob, v nížině 6. Tísňivé poměry byly zvláště na Jablunkovsku, na 1 stavení připadalo v Návsi průměrně 18 osob. Referující uvedla dále svědectví několika současníků o vysoké úmrtnosti a o mimořádně tíživých sociálních poměrech v horských vesnicích. Upozornila současně, že tyto skutečnosti jsou klíčem pro objasnění širší škály problémů populačního vývoje na Těšínsku, které sousedilo s formující se ostravskou průmyslovou oblastí a patřilo k důležitým zdrojům pracovních sil již od 60. let 19. století:

1. Je to především mimořádně drastický průběh tzv. hladových let 1844-1855, kdy došlo na Těšínsku k velkému absolutnímu úbytku obyvatel. Zdecimováno bylo obyvatelstvo horských vesnic, kde již od roku 1848 skosily tyfus a úplavice polovinu obyvatel. V přelidněných chalupách, kde lidé požívali stromovou kůru a trá-

vu, nebylo proti epidemiím žádná ochrana.

2. Nejprimitivnější byty, které se stavěly na Ostravsku od 60. let v dělnických koloniích s kouskem zahrádky a pole byly pro beskydské horaly vrchovatým naplněním jejich dosud neuskutečnitelných přání. Nelze se proto divit, že si zaměstnání v průmyslových závodech, které jim zajistily bydlení i pozemek na pěstování brambor a zelí, většinou tak vysoce cenili, že to ovlivňovalo řadu jejich postojů.

3. Také otázka četných nocležníků, podnájemníků a různých kvartýrníků, kterými byly dělnické byty na Ostravsku přeplněny, vypadá jinak z hlediska výchozí situace dětí a vnuků beskydských horalů. Stálá přítomnost cizích lidí a nedostatek soukromí byla samozřejmostí pro potomky těch, kteří se narodili a vyrostli v přelidněných chalupách. Teprve s růstem civilizační a kulturní úrovně a s urbanizací se měnily i názory a nároky na životní standard. Rodina se uzavřela více do sebe a potřeba většího soukromí a pohodlí k regeneraci pracovní síly se stávala samozřejmostí. Vlivem zlepšených zdravotních podmínek, osvěty a především vlivem silícího dělnického hnutí se formovaly také nové životní postoje. Na Ostravsku sice trvalo dlouho, než se ujaly nové představy o velikosti rodiny a o jejím plánování, ale vlastní realizace těchto změn pak proběhla velmi rychle.

Blanka Pitronová

Některé ekonomické a sociální předpoklady vývoje dělnické rodiny v období kapitalistické industrializace českých zemí

V diskuzním příspěvku půjde o seznámení s některými výsledky dosud nepublikovaných výzkumů.

Výzkum jednoho ze severočeských dolů v době vrcholící vlny imigrace do SHR (1893-1896) ukazuje některé momenty situace rodin. Důl byl zřejmě typický pro řadu zakládaných důlních závodů. Průměrný věk horníků byl na něm nízký a tomu odpovídal i nízký podíl ženatých mužů. Rodiny horníků na dole byly v průměru 4,4 členné. Dost početné byly rodiny šesti a sedmičlenné, byla ve vzorku i rodina desetičlenná. Ukázalo se, že závislost počtu rodinných příslušníků na výši nominální mzdy nebyla v té době pro osádku statisticky významná, což by napovídalo platnost hypotézy o neplánování velikosti rodin. Na výši mzdy však závisela sňatečnost. Ukázalo se také, že horníci dolu bydleli z největší části tak blízko, že cesta do práce je nepřipravovala téměř o žádný volný čas. Dvě třetiny horníků kromě toho žily v obcích velkých nad 5000 obyvatel. To byly důležité prvky způsobu života, které měly zřejmě vliv na situaci rodin. Ženatí havíři měli na dole své syny, takže zaměstnání se do značné míry dědilo. Zdá se tedy, že situace ukazuje některé prvky tradičního stavu (nepříliš omezovaná porodnost atd.), ale i prvky nové situace (městský způsob života). Tyto výsledky bude ovšem nutné zhodnotit v širším kontextu.

Jedním z důležitých prvků pozic rodin v období kapitalistické industrializace zřejmě byly reálné mzdy. Zdá se, že solidnější výzkumy byly zpracovány zatím jen pro některá odvětví a oblasti. "Názorné" výsledky (ovšem do značné míry hypotetické) existují například pro hutníky železa. Ukázalo se např., že na začátku 50. let 19. století denní příjem pudlařského mistra i tovaryše (preferované profese) stačil snadno k uživení 6 členné rodiny. Čtyřčlennou rodinu v té době uživil hutní zámečnick, valcář, slévač. Tovaryš u zkujňování výhně uživil sebe a ženu. Mzdy dělníků u vysokých pecí stačily svobodným dělníkům nebo nejvýš bezdětným manželům. Žena nádeníka v hutí musela nutně do práce, aby uživila i sama sebe, nejen děti!

To platilo přibližně až do 80. let 19. století. Po roce 1880 stačily mzdy vysokopecních dělníků (v akordu) uživit pětičlenné rodiny (týká se Vítkovic). "Hutník" uživil šestičlennou

rodinu až od začátku 90. let, a to jen těsně. Svobodnému nádeníkovi zbývala do roku 1900 asi pětina nebo šestina nad nejnütnější výdaje, po roce 1900 asi třetina denního příjmu, což však do roku 1900 představovalo asi 1 litr piva nebo půl litru kořalky. Příjem zavážeče u vysoké pece byl roku 1900 asi o 25 % vyšší než příjem subalterního úředníka a zajišťoval tříčlenné rodině dobré ošacení, masitou stravu každý den a dost dobře zařízený jednopokojový byt. Příjem přesahoval nejnütnější výdaje asi o 90 %. Příjem zavážeče byl 2,5 x vyšší než příjem nádeníka v hutí. Běžný nádeník mimo huť uživil jen sám sebe. V železárnách Těšínské komory uživila průměrná mzda tříčlenné rodiny. V době hlubokých depresí (v padesátých a sedmdesátých letech) klesaly však reálné mzdy značně nízkou (na 60 nebo 70 bodů).

V průběhu industrializace měla na výši reálné mzdy velký vliv kvalifikace pracovníků. Kvalifikovaní dělníci měli přibližně o 100 % vyšší reálnou mzdu, v mnoha odvětvích však i odlišný společenský status a prestiž než nekvalifikovaní a také kultura, respektive subkultura těchto dvou skupin dělnictva byla značně odlišná, zvláště v průběhu formování dělnictva, kdy přicházely stále nové vlny sociálně a kulturně specifického venkovského obyvatelstva do průmyslu. V některých oborech byly tyto rozdíly méně markantní (hornictví), jinde více (porcelánky, sklárny, strojírný, zčásti i huť). Kvalifikovaní skláři ve velké sklárně v Novém Sedle na Sokolovsku četli knihy, chovali se uhlazeně, měli pěvecký spolek, vysoké mzdy a prestiž a status dobře postavených řemeslníků a budili tím vším nedůvěru nově přicházejících dělníků z horských oblastí, kde se žilo údajně ve veselé bídě z ruky do úst. Jaké důsledky měly tyto rozdíly pro způsoby socializace a pro situaci rodin se ovšem zatím nezkoumalo.

Jiří Matějček

Rekonstrukce historického životního prostředí ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm

Hlavní koncepcí muzeí v přírodě v Československu je rekonstrukce historického životního prostředí se všemi přírodními a sociálními komponenty. Jsou vytvářeny modely hospodářských a sociálních struktur a reálie jsou prostředkem k poznávání života lidí v minulosti a v celkovém komplexu zákonitostí společenského vývoje. Valašské muzeum v přírodě zvolilo cestu prezentovat společenské jevy prostřednictvím konkrétních reprezentantů, nikoliv abstrahovaných typů, které v jednotlivosti skutečně neexistovaly. Tento program vede k nutnosti zkoumat historický vývoj vybraných usedlostí po stránce hospodářské, sociální a také genealogické. Analyzujeme celé rezidenční jednotky (souhrn obyvatel žijících v usedlosti), v nichž je obsažena složka příbuzenská (základní rodina majitele) obvykle s dlouhodobou rezidencí, vyvíjí se v generačních cyklech a rozvíjí se strukturálně) a nepřibuzná (čeleď, nádeníci, učni, tovaryši, nájemníci, schovanci, žebráci aj., má krátkodobou rezidenci obv. bez kontinuálního vývoje). Příbuzenská složka se rozvíjí mnoha způsoby závislými na děděním majetku. Volné dělení majetku vytváří několik dědiců a umožňuje jim uzavírat manželství. Omezené dělení majetku (1771-1866 nejnižší výměra stanovena na 40 měřic) umožňuje děděním majetku jen jednomu, který uzavírá manželství, další zůstávají svobodní (nebo s nemanželskými dětmi). Přechodnou formou je soužití bratrských nebo bratraneckých rodin nižších sociálních vrstev (těch, které se nemohou rozdělit). Nepřibuzná složka se rozvíjí růstem čeledě ve velkých hospodářstvích, příležitostným bydlením schovanců, žebráků a nájemníků ze středních vrstev a zcela zvláštní formou je nájemní bydlení nádeníků a dělníků. Příbuzenská složka se tedy rozvíjela v závislosti na vlastnic-

tví půdy, proletarizací a rozpadem rolnictva se posiluje rozvoj nepřibuzenské složky. Různé varianty vývoje rezidenčních jednotek jsou doloženy ze sčítacích operátů, které jsou pro některé obce dochované již z r. 1857 a dále od r. 1869 již v úplnosti pro všechny obce našeho zájmu. Vývoj vnitřní struktury rezidenčních jednotek odpovídá i jiným změnám v kulturních projevech, způsobovaných sociální diferenciací a tržními svazky. Sledujeme na nich mechanismy inovací starších kulturních tradic. Zjišťujeme, že se modernější jevy šíří systémově z tržních center, na nichž je závislé obyvatelstvo příslušné mikrooblasti nejprve do sociálních prostředí nejtěsněji vázaných na tato centra (obvykle s největší soc. diferenciací), nejsilněji se drží tradic střední pás prostředí se silnými středními vrstvami ve struktuře a oblasti s neúplnou a pauperizovanou strukturou na okrajích geograficky pojatých systémů přijímají nejméně kulturních novot, avšak snadno se mohou přeorientovat i ve svých závislostech k jinému tržnímu centru, odkud jim plynou větší výhody v hospodářských změnách - tedy s poměrně silnou inovační schopností. Jsou to také sociální prostředí geneticky heterogennější než staré vesnice s intenzivním zemědělským hospodařením. Uvnitř sociálních prostředí pochopitelně nejsnáze inovují vrchní vrstvy, nejsl. běží střední avšak uzavřenost kolektivu vesnice působí integračně i na inovace kulturních hodnot. Např. v některých oblastech (dol. Broumovsko) v průběhu 19. stol. v důsledku sociální diferenciaci téměř vymizel typ domu s obytnou komorou vedle světnice a převládl jednodušší typ pouze se světnicí i u větších hospodářů. Mezi kulturní hodnoty zahrnují i sociální a rezidenční kulturu a její projevy se stávaly podkladem sčítání, která analyzujeme. Na příkladě konkrétních dochovaných domů si pak můžeme lépe rekonstruovat celou sídelní problematiku objasňující spletnost rodinných a sousedských vztahů uvnitř rezidenčních jednotek.

Jiří Langer

Podávám přehled výsledků výzkumů z pohraničních oblastí historických žup zvolenská, hontská a novohradská; pokrývají časové období od 80. let 19. století do 50 let 20. století. Ve zkoumané oblasti docházelo v 19. a 20. století k cirkulaci obyvatel: severněji položené vesnice vystupovaly jako kolonizační centra vůči jižněji situovaným vesnicím.

Existovaly zde vedle sebe oba typy rodiny - individuální i rozšířená (velkorodina) ve zhruba stejném početním zstoupení. Individuální rodiny převažovaly v dělnickém a řemeslnickém prostředí, mezi podruhy, zemědělskými dělníky a případně mezi největšími sedláky. Rozšířené rodiny převažovaly v rolnickém prostředí; jako důvod jejich existence se nejčastěji uvádí snaha nedrobit majetek (tj. půdu) a naopak jej v co nejekonomičtější míře kumulovat. Pozornost však zaslouží i důvody psychologické - postavení hospodáře a hospodyně rozšířené rodiny přinášelo četné osobní výhody.

Individuální i rozšířené rodiny existovaly jak ve vesnicích, kde byl běžný větší počet dětí, tak ve vesnicích kde se praktikoval jednoduchý systém; není tedy možné stanovit nějakou závislost. V první polovině 20. století je však možné pozorovat častější výskyt jednoduchého systému v evangelických vesnicích oproti katolickým. Vedle ekonomických důvodů přispívaly patrně k šíření jednoduchého systému i "civilizační" důvody. Rodinné a příbuzenské historické tradice jsou v rodinách tradovány jen v minimální míře.

Ve vývojovém cyklu individuální rodiny můžeme pozorovat období soužití s rodičovskou generací. Docházelo k němu po svatbě a trvalo od několika měsíců do 2 až 3 let. V tomto období sice rodičovská a synovská/dceřina rodina bydlely společně, ale hospodařily samostatně a nelze tedy hovořit o roz-

šířené rodině.

Nejpočetnějším typem rozšířené rodiny byly rodičovsko-synovské a rodičovsko-dceřiné rozšířené rodiny. Doba existence takové rozšířené rodiny byla limitována možností získat samostatný zdroj obživy pro zúčastněné synovské a dceřiné rodiny. Členské rodiny společně hospodařily a to i v případě jen několikaletého soužití.

Tam, kde se synovské a dceřiné rodiny po několika letech neosamostatnily, ale zůstávaly v rozšířené rodině až do smrti rodičovského páru, vznikaly komplikované formy rodičovsko-synovsko/dceřino-vnukovských rozšířených rodin. Často v nich žili a pracovali i další jednotlivci z řad příbuzných (vdovy, vdovci s malými dětmi, rozvedení a podobně). Tyto komplikované rozšířené rodiny se v převážné většině rozpadly po smrti rodičů - nejpozději do tří let. Ojedinelé však existovaly i dále, a to v podobě sourozeneckých rozšířených rodin a rozšířených rodin, kde společně hospodařili vzdálenější příbuzní. Jejich organizace si vyžadovala jiný způsob rozdělení autority (tj. obsazování hodnosti hospodáře a hospodyně), a to buď na principu seniority anebo rozdělením mezi zúčastněné rodiny, případně pravidelnou cirkulací funkcí.

Rozšířené rodiny si můžeme rozdělit nejen podle jejich složení, ale i podle způsobu usídlení členů (v jednom domě, v několika usedlostech) nebo podle způsobu disponování příjmy. Tam, kde neměli ostatní členové rozšířené rodiny možnost jiného výdělků (nebo jen minimální), kontroloval veškeré příjmy i výdaje všech členů hospodář s hospodyní. Tam, kde měli členové rozšířené rodiny větší možnost vedlejších výdělků mohli také zpravidla s částí z nich volně disponovat.

Údaje pro tento přehled jsem čerpal z prací Soni Švecové, Jána Botika a svých vlastních.

Josef Kandert

Informace o práci skupiny pro historickou demografii při AS MV
ČSR v 7. pětiletce

Pracovní skupina pro historickou demografii při Archivní správě ministerstva vnitra ČSR se podílí již v druhém pětiletí na výzkumu demografického vývoje určených oblastí v minulosti. V této pětiletce se používá metody rekonstrukce rodin; hlavním pramenem k tomu jsou matriky, které často doplňují prameny jiné, především soupisy obyvatel nejrozličnějších druhů a proveniencí, jak vznikaly podle okamžité potřeby při správě poddaných nebo městského obyvatelstva činností jak světské tak církevní správy. Nejčastěji zvolenou oblastí je farnost, jež při tomto typu práce je někde omezena na její menší část, výjimečně jde o rozsáhlejší region. Jde o tyto farnosti (obce, regiony): Jablonec n.N., Domažlice, Doudlevice, Litice, Česká Lípa, Lužnice, Chvojnovsko, Janov, Vrbka a Žabovřesky, Smečno, Mláčovice, Broumov, Poruba. Některé výzkumy navazují na zpracování starší¹⁾, ostatní jsou nová. Z těchto úkolů jsou zcela hotové Jablonec nad Nisou, Domažlice, Doudlevice, Vrbka a Žabovřesky, u ostatních lze počítat se zpracováním alespoň části excerpaného období. Různý stupeň zpracovanosti lze vysvětlit tím, že jde o práci časově neobyčejně náročnou, při níž je nutné rozepsat všechny zápisy všech tří druhů matrik a z těchto excerpt pak teprve sestavit rodinné listy. Excerptované období je často, vzhledem k výskytu souvislých pramenů, 150 - 200 leté. Ne všichni členové pracovní skupiny však mají stejné studijní možnosti.

Časově je tento výzkum rozvrstven od 1. poloviny 17. století do roku 1930. Největší část výzkumů spadá do 18. století. Nově se v této pětiletce využívá vedle jmenovaných matrik a seznamů obyvatelstva sčítacích operátů, jež nebyly u nás dosud využívány pro první desetiletí 20. století jako pramen pro stu-

dium struktury rodiny. Že lze sčítacích operátů úspěšně využít k tomuto úkolu a že jejich údaje jsou srovnatelné s údaji cizích prací (Francie, USA), dokázaly ve své studii o struktuře městské domácnosti Horská a Helešicová.²⁾

Kromě jmenovaných oblastí jsou do plánu zahrnuty i práce mladých a nejmladších členů skupiny, kteří začali na problematice pracovat až v průběhu pětiletky - u těchto prací nelze přepokládat, že mohou být uzavřeny. Tyto práce by měly pokračovat, stejně tak jako práce, u nichž bude moci být ukončen jen kratší časový úsek, než k jakému se vyskytují souvislé prameny. Práce, jež jsou v počátečním stadiu, se týkají farností Nový Jičín, Liberec, Mnichovice.

Závěrem je možné zmínit se o možnostech, jak materiály, získané excerpcí matrik, mohou sloužit k rozšíření dosud známých faktů v oboru národopisného bádání. Poznatky jsou zpracovávány na základě sondy provedené v matrice pokřtěných farností Broumov³⁾ pro polovinu 17. století. Z excerpt lze zkoumat četnost a proměny užívání křestních jmen v průběhu let, dále jejich užívání podle závislosti na jménech kmotrů (pokud jsou excerptovány)⁴⁾, rodičů, případně prarodičů. V prvních letech druhé poloviny 17. století byl ve farnosti Broumov používán při křtech celkem malý okruh jmen jak mužských, tak ženských. K nejčastěji užívaným patřila: Anna, Marie, Marta, Helena, Barbora, Zuzana, Dorota, Rosina; Jan, Kašpar, Tobiáš, Jakub, Jiří, David, Mates, Michal. I v héměckém území se vyskytovala při křtech jména českých zemských patronů: Václav, Ludmila, i když ne nejčastěji. V polovině 17. století se vyskytovali u každého křtu tři kmotři: u chlapců dva muži a jedna žena, u dívek dvě ženy a jeden muž. Až později se redukuje počet kmotrů na dvě osoby - jednoho muže a jednu ženu. U dětí narozených v rodinách vojáků nebo v rodinách patřících do nejnižších společenských vrstev (kač., pohodný) lze zaznamenat čtyři i více osob jako kmotrů. Jako kmotři se často vyskytovaly osoby z vážených a bohatých rodin. Část dětí byla pokřtěna jménem po rodičích, část převzala jméno po kmotru. Další skupina, zatím se zdá být nejpočetnější, měla jméno volené

jinak - předmětem hlubšího studia by bylo zjišťování, zda po prarodičích. Další skupinu tvoří děti, jejichž zápis křtu neposkytuje úplné údaje. Tato sonda měla za úkol pouze ověřit možnosti studia. Po sestavení rodinných listů se objeví problematika v širších souvislostech: jakou úlohu hrálo při volbě křestního jména pořadí dítěte, nebo otázka, zda bylo používáno jména dříve narozených a zemřelých dětí.

P o z n á m k y

- 1) Srv. Dlouhodobé populační trendy na území ČSR, předstatistické období, Acta demographica IV., Praha 1981, vyd. Čs. demografická společnost při ČSAV, str. 63 - 232.
- 2) V. Helešicová - P. Horská: K otázce struktury městské domácnosti na počátku 20. století. Historická demografie 8, Praha 1983, vyd. ÚČSSD ČSAV, str. 113 - 131.
- 3) SOA Zámrsrk, Soubor matrik, Broumov 13/1.
- 4) Pro vlastní výzkum vývoje populačních poměrů nemají jména kmotrů, zejména pro starší období, kdy zápis uvádí jen minimální údaje, téměř žádný význam.

Eliška Čáňová

B I B L I O G R A F I E

BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORICKÉ DEMOGRAFIE ZA LÉTA 1976-1980

Sestavili L.Fialová, P.Jančárek, E.Maur, L.Nesládková a
J.Psíková

Zkratky:

AH - Archaeologia historica, AUC - Acta Universitatis Carolinae, ČMM - Časopis Matice moravské, ČL - Český lid, ČSČH - Československý časopis historický, GHSP - Genealogicko-historická společnost v Praze, HG - Historická geografie, SLSb - Slezský sborník, SPPF Ostrava - Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, ÚČSSD - Ústav československých a světových dějin ČSAV, ÚEF - Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Výběr - Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, Zpravodaj KSVI - Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku

A d á m e k Jiří, Demografický vývoj kralické farnosti v období 1652-1760. Demografie 22, 1980, s. 103 - 104.

A n d ě l Jiří, Zur Problematik einiger demographischer Aspekte von Population auf tschechoslowakischem Gebiet im 6. - 12. Jahrhundert. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 21 - 24.

- A n d r l e Alois, Vývoj československých měst 1869-1970. Geografický časopis 30, Bratislava 1978, s. 126 - 149.
- + B a j g e r Lubomír, Odsun Němců a osazenstvo ostravských průmyslových závodů. Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 1, 1972, s. 156 - 183.
- B a k a l a Jaroslav, Středověké osídlení pravobřežního Ostravska (13.stol.). Ostrava - Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 9, Ostrava 1977, s. 150 - 180.
- B a k a l a Jaroslav, Z hospodářských a sociálních poměrů Řepiště v první polovině 18.století. Těšínsko 1977, 2, s. 4 - 8.
- B a k a l a Jaroslav, K etnické skladbě rané buržoazie v českých zemích. Názory a náměty. SLSb 77, 1979, s. 81 - 99.
- B a r t o š Josef, Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938-1945. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis fac. philosophica-historica 19, Praha, SPN 1978, 204 s.
- B a r t o š Josef, Struktura obyvatelstva v tzv. východních Sudetech v letech 1938-1945 (Obvod Vládního presidenta v Opavě). Acta Universitatis Palackianae Olomucensis fac. philosophica-historica 20, Praha, SPN 1979, s. 113 - 129.
- B a r t u š e k Ondřej, Long-term radial extension of the growth pole effect in the Prague suburban area. Hospodářské dějiny 2, ÚČSSD Praha 1978, s. 295 - 311.
- B a u e r o v á Jaroslava, Vznik a vývoj rodiny a její funkce v socialistické společnosti. Sociologický časopis 15, 1979, s. 294 - 312.
- B ě l i n a Pavel, K počátkům statistiky v českých zemích (Působení Josefa Antonína Rieggera v Čechách). ČSČH 25, 1977, s. 63 - 86.
- B ě l o h l á v e k Miloslav, Vývoj mortality v Plzni v letech 1750-1800. Demografie 22, 1980, s. 108 - 111.

- B e r a n o v á Magdalena, Osadnictwo i gospodarka na terenie Czech w VI - VIII w. Kwartalnik historii kultury materialnej 24, Warszawa 1976, s. 429 - 439.
- B e r n a r d Jaroslav, Matriční úskalí rodopisce. Acta genealogica ac heraldica - Zpravodaj GHSP, 1980, č.1, s. 37-39.
- B e r n d o r f o v á Eva, Sociální základna české šlechty od poloviny 17. do poloviny 19. století. AUC 1976, Phil.-Hist. 1, s. 267 - 269.
- B i č í k Zdeněk, O pardubických matrikách. Zprávy Klubu přátel Pardubicka při Východočeském muzeu 1976, č. 12, s.5-7.
- B í l e k Josef, Vystěhovalectví a jihočeský regionalismus. Výběr 16, 1979, č. 4, s. 272 - 273.
- B í l k o v á Pavla, K problematice tzv. kovozemědělců v hutním průmyslu před první světovou válkou (na příkladě Vítkovických železáren). ČL 67, 1980, s. 20 - 28.
- B i l o v á Marcela, Obyvatelstvo hutnické kolonie Kairo ve Vítkovicích před 1. světovou válkou. Zprávy Muzea Vítkovic 11, 1978, leden, s. 20 - 30.
- + B i o l e k H., Zabezpečení péče o zdraví obyvatelstva na Jablunkovsku. Těšínsko 1974, č. 2, s. 20 - 21.
- + B l a j e r o v á Miroslava, Kostrové pozůstatky ze slovanského pohřebiště v Radomyšli. Crania Bohemica, Vol. 5, Praha 1975.
- B l a j e r o v á Miroslava, Raně středověké kostrové pozůstatky z Hradská-Kaniny (o.Mělník). Památky archeologické 69, 1978, č. 2, s. 396 - 422.
- B l a j e r o v á Miroslava, Beitrag zur demographischen Charakteristik der tschechischen Slawen. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 13 - 19.
- B o h á č Zdeněk, Tisíciletý vývoj Prahy, HG 14-15, ÚČSSD Praha 1976, s. 19 - 54.

B o h á ě Zdeněk, Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské (Prameny a studie 19). K dějinám osídlení III. Praha 1978 (Zemědělské muzeum ÚVTI) 205 s. + 10 map.

B o h á ě Zdeněk, K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 3 - 64.

B e h á ě Zdeněk, Přehled vývoje osídlení středního Povltaví v době předhusitské. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 149 - 172.

B o h á ě Zdeněk, Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury. Folia historica bohemica 1, ÚČSSD Praha 1979, s. 157 - 176.

B o h á ě Zdeněk - Č e r n ý Ervín, K evidenci zaniklých středověkých osad v Čechách a na Moravě. AH 5, 1980, s.149-153.

B u b e n í k Josef, Příspěvek k topografii slovanského osídlení středního Poohří. Archeologické rozhledy 28, 1976, s. 374 - 388.

B u c h v a l d e k Miroslav, Bemerkungen zur Bevölkerungsdichte in der Urzeit. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 53 - 54.

B u r d o v á Pavla, Seznamy svobodníků z konce 18. a začátku 19.století. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 20, 1979, s. 209 - 223.

C i m a l o v á Libuše, Matriky porubské farnosti. Zpravodaj ostravské pobočky genealogické a heraldické společnosti, 1978, s. 23 - 25.

C i r o n i s o v á Eva, Domy a řemesla v Třeboni v 16. a 17. století ve světle urbářů. Jihočeský sborník historický 46, 1977 s. 88 - 92.

C i r o n i s o v á Eva, Vystěhovalectví z milevského okresu před první světovou válkou. Jihočeský sborník historický 49, 1980, s. 147 - 151.

Č á ň o v á Eliška, Výzkum úmrtnosti na Braunovsku, Archivní časopis 26, 1976, s. 198 - 208.

Č á ň o v á Eliška, Vývoj úmrtnosti od poloviny 17. století do poloviny 19.století. Archivní časopis 27, 1977, s.222-225.

Č á ň o v á Eliška, Vědecké zasedání o paleodemografii a historické demografii. Archivní časopis 28, 1978, s. 42 - 43.

Č á ň o v á Eliška, Využití matričních údajů způvředních seznamů v demografické statistice. Archivní časopis 28, 1978, s. 162 - 168.

Č á ň o v á Eliška, Obhajoba 2. etapy dílčího úkolu státního plánu základního výzkumu VIII-1-8 (vývoj porodnosti od poloviny 17. do poloviny 19. století). Archivní časopis 29, 1979, s. 55 - 59.

Č á ň o v á Eliška, Populační vývoj farnosti Louňovice pod Blaníkem (1743-1829). Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 20, 1979, s. 295 - 317.

Č á ň o v á Eliška, Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651. Sborník archivních prací 29, 1979, s. 20 - 55.

Č á ň o v á Eliška, Mortalita na Braunovsku 1632-1781. Demografie 22, 1980, s. 99 - 101.

Č á ň o v á Eliška, Obhajoba dílčího úkolu státního plánu základního výzkumu VIII-1-8. Archivní časopis 30, 1980, s. 109 - 110.

Č á ň o v á Eliška, Příspěvek ke kritice raných statistik. Archivní časopis 30, 1980. s. 143 - 149.

Č a p e k František J., Soupis obyvatel na panství Hluboká nad Vltavou z roku 1651. Výběr 16, 1979, s. 10 - 15.

+ Č e r m á k o v á Ludmila, Důsledky kapitalistické industrializace v populačním vývoji Šumperka a Ostravska. Ostrava, ČSAV - Vědecké kolegium historie - Opava, Slezský ústav ČSAV 1975, 25 s.

Č e r m á k o v á Ludmila, Srovnání dynamiky vývoje reprodukce obyvatel šumperské a ostravské průmyslové oblasti v le-

tech 1860-1930. SPPF Ostrava C 11, 1976, s. 39 - 72.

Č e r m á k o v á Ludmila, Vývoj kulturních struktur Šumperska v období kapitalismu (do roku 1930). SLSb 74, 1976, s. 207 - 217.

Č e r m á k o v á Ludmila, Srovnání migračních režimů Šumperska a Ostravska v letech 1869-1930. SLSb 75, 1977, s. 98-122.

Č e r m á k o v á Ludmila, Změny biologických struktur obyvatelstva šumperské a ostravské průmyslové oblasti v období kapitalistické industrializace (1869-1930). SPPF Ostrava C 12, 1977, s. 55 - 76.

Č e r m á k o v á Ludmila, Vývoj reprodukce šumperského městského jádra a předměstí v období kapitalistické industrializace. SPPF Ostrava C 13, 1978, s. 39 - 50.

Č e r n ý Ervín, Typy zaniklých středověkých vesnických sídlišť na Dražanské vrchovině z historicko-geografického hlediska. AH 3, 1978, s. 31 - 40.

Č e r n ý Ervín, Zaniklé části plužin soudobých osad na Dražanské vrchovině. AH 4, 1979, s. 235 - 247.

Č e r n ý Ervín, Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny. Praha, Academia 1979. 167 s.

Č e r n ý Milan, Vývoj defeminizácie v rokoch 1900-2000 a jeho odraz v procese stárnutia populácie ČSSR. Demografie 19, 1977, s. 223 - 231.

Č o r n e j Petr, Proměny rytířského stavu ve středních Čechách v letech 1603-1654. Středočeský sborník historický 10, 1976, s. 123 - 136.

Č o r n e j Petr, Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy. AUC 1976, Phil-Hist., 1, Studia historica XIV, s. 165 - 194.

Č e r n e j Petr - F e l c m a n Ondřej, Rozvrstvení

feudální třídy v severovýchodních Čechách v letech 1603-1656. ČSČH 28, 1980, s. 559 - 589.

D a n i e l Bartoloměj, Na okraj sčítání Romů na Moravě v letech 1899-1901. Demografie 18, 1976, s. 39 - 45.

+ D o k o u p i l Lumír, Změny struktur populace ostravské průmyslové oblasti v etapě její geneze a počátečního vývoje. SPPF Ostrava C 9, 1974, s. 27 - 41.

D o k o u p i l Lumír, Teritoriální původ obyvatelstva ostravské aglomerace před první světovou válkou. SLSb 74, 1976, s. 218 - 224.

D o k o u p i l Lumír, Struktury populace ostravské aglomerace před první světovou válkou. SPPF Ostrava C 12, 1977, s. 21 - 54.

D o k o u p i l Lumír, Zu neuen Ergebnissen des Gebietssterblichkeitsstudium. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 83 - 86.

D o k o u p i l Lumír - B i l o v á Marcela, Obyvatelstvo dělnických kolonií na Ostravsku před první světovou válkou. SPPF Ostrava C 15, 1980, s. 27 - 46.

D o k o u p i l Lumír - Č e r m á k o v á Ludmila, Vývoj úmrtnosti obyvatelstva sobotínské farnosti v epoše pozdního feudalismu. SPPF Ostrava C 13, 1978, s. 51 - 70.

D o k o u p i l Lumír - N e s l á d k o v á Ludmila, Vývoj přirozené měny obyvatelstva severovýchodní Moravy v protostatistickém období. SPPF Ostrava C 14, 1979, s. 3 - 35.

D o k o u p i l Lumír - N e s l á d k o v á Ludmila, Mortální krize na Sobotínsku v období pozdního feudalismu (konec 17. a první pol. 19. století). Severní Morava 40, 1980, s. 24-28.

D r a g o u n Zdeněk, Přehled vývoje osídlení Božeňska v době předhusitské. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 173 - 208.

D r k a l o v á Vlasta, Nejstarší pamětní a matriční kniha moravskoostravské farnosti z let 1614-1688. Ostrava - Sborník příspěvků k dějinám města 10, 1979, s. 439 - 445.

D u š e k Antonín, Socioprofesionální složení, regionální původ a rodinná struktura nouzové kolonie Na Krejcárku (podle sčítání r. 1930). Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1978, příl. 4, s. 65 - 68.

E l z n i c Václav, Daň z komínů v Čechách 1596-1615. Listy GHSP - Acta Genealogica ac historica, ř.5, 1977, s. 129-131.

E t n o g r a f i e českého dělnictva. Referáty z pracovní konference. Praha 15.2.1978. Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1978, příl. 4, 87 s.

E t n o g r a f i e dělnictva a socialistické vesnice. Nástin výzkumů v Čechách a na Moravě (A.Robek, K.Fojtík). Bibliografie (H.Müllerová). Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1976, příl. 2, 46 + 41 s.

F e l o m a n Ondřej, Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17.století. AUC 1976, Phil.-Hist. 1, s. 195 - 228.

F i š e r Rudolf, Postup rekatolizace a sbíhání českých poddaných do Třebíče a na třebíčské panství v polovině 17.století. Z Kralické tvrže 9, Brno 1978, s. 19 - 29.

F i š e r Rudolf - N o v á č k o v á Eva - U h l í ř Jiří, Třebíč. Dějiny města I. Brno 1978, 208 s.

F r a n ě k Rudolf, Vývoj sociálně třídní struktury vesnice v Čechách v letech 1918 - 1938. 9n: Životní způsob v zemědělství, sborník č. 3, 1977, s. 205 - 220.

F r i d r i c h Jan, Město Horšovský Týn od poloviny 16. století do bitvy bělohorské. Poměry právní a správní, hospodářské, sociální a poddanské, národnostní a náboženské. Minulostí Západočeského kraje 13, 1976, s. 109 - 135.

G a r g u l á k o v á Zdenka, Zdravotní péče o ostravské obyvatelstvo a jeho hlavní představitelé až do poloviny 19. století. (Špitály, lazebníci, ranhojiči, porodní báby, lidoví léčitelé, první lékaři). Ostrava - Sborník příspěvků k dě-

jinám a výstavbě města 10, 1979, s. 355 - 379.

+ G a u r a Karel, Doplnková zaměstnání a životní úroveň Jablunkovska ve druhé polovině 19.století. S1Sb 72, 1974, s. 45 - 54.

G a u r a Karel, K otázkám populačního vývoje a existenčních zdrojů v Hrádku u Jablunkova (1843-1938). Těšínsko, 1977, č. 2, s. 9 - 11.

G a u r a Karel, Obec Oldřichovice na sklonku feudalismu. Těšínsko, 1978, č. 4, s. 6 - 9; 1979, č. 1, s. 20 - 22.

G e n t t n e r Viktor, Početní metody v heraldice a genealogii. - 2. Genealogie. Listy GHSP, Acta genealogica ac historica, ř. 5, 1977, s. 45 - 54.

G e r š i c Miroslav, Příspěvek k vystěhovalectví z Břeclavska na sklonku 19.století. Jižní Morava 14, 1978, s. 128 - 148.

G i l l i n g e r Anton, Porovnanie literárnych údajov o sezónnosti úmrtnosti v Európe, Demografie 22, 1980, s. 59 - 61.

G r e p l Emanuel, Paleolitické osídlení Ostravska a Moravské brány. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 24, 1979, s. 48 - 58.

G r o b e l n ý Andělín - P a l l a s Ladislav, Studium národnostních poměrů v průmyslových oblastech. S1Sb 74, 1976, s. 264 - 269.

G r o b e l n ý Antonín, K vývoji obce Lomné u Jablunkova za kapitalismu. Těšínsko, 1979, č. 4, s. 17 - 22.

G r u l i c h Tomáš, Změny životního prostředí obyvatel zaniklé obce Jenišův Újezd. Zprávy, studie Krajského muzea v Teplicích 14, 1980, s. 97 - 116.

H á j e k Jiří - J i ř i č k o Pavel a kol., Nástin sídelního vývoje benešovského okresu. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 1976, s. 41 - 102.

- H a m p l Martin, K hodnocení vývoje geografické koncentrace obyvatelstva (na příkladu Československa). AUC 1978 - Geographica 13, č. 1, s. 13 - 26.
- H a m p l Martin, Rozdíly ve vývoji geografické koncentrace obyvatelstva v českých zemích a na Slovensku. Demografie 21, 1979, s. 48 - 51.
- + H a n á k o v á Hana, Die slavische Begräbnisstätte von Bílina. Anthropologische Analyse. Anthropologie 9, Brno 1971, s. 111 - 128.
- H a n z a l Jiří, Pronásledování cikánů na Moravě a jejich vypuzení ze země v roce 1578 (Olomouc, Nový Jičín). Vlastivědné listy Severomoravského kraje 5, Opava 1979, s. 10 - 12.
- H a v l í k Václav, Vývoj sídelní struktury ve vztahu k organizaci státní správy na území Čech. AUC 1976 - Geographica 11, č. 2, s. 51 - 78.
- H a v r á n e k Jan, Životní podmínky dělnických rodin roku 1900 ve světle demografické statistiky. Etnografie dělnictva 9, (národopisná knihnice 19), Praha, ÚEF ČSAV, 1977, s. 55 - 124.
- H a v r á n e k Jan, Životní podmínky pražských dělnických rodin roku 1900 ve světle demografické statistiky. Etnografie dělnictva 8, (Národopisná knihnice 18), Praha, ÚEF ČSAV, 1977, s. 67 - 68.
- H a v r á n e k Jan, Češi v severočeských a západočeských městech v letech 1880-1930. Ústecký sborník historický 1979, Ústí nad Labem 1979, s. 227 - 253.
- + H a v r l a n t Miroslav, Vratimov - jeho postavení v ostravské průmyslové oblasti. Těšínsko 1974, č. 3, s. 25 - 27.
- H e r o l d o v á Iva, Etnografické prameny z počátku 19. století. Český lid 66, 1979, s. 131 - 141.
- H l a v á č k o v á Ludmila, Nemoci a zdravotní péče v dí-

- le českých písmáků v druhé polovině 18.století a první polovině 19.století. ČL 63, 1976, s. 33 - 38.
- H o d o n í n. Minulost a socialistická přítomnost města. Blok. Brno 1979, 466 s. + 128 fotopříloh.
- H o f m a n n Gustav, Nové osady na panství Planá u Mariánských Lázní. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 20, 1979, s. 516 - 521.
- H o j d a Zdeněk - P e š e k Jiří, Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z r.1379). HG 18, ÚČSSD Praha 1979, s. 103 - 164.
- H o l n e r o v á Eva, Problematik der demographischen Analyse von Brandgräberfeldern. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 39 - 41.
- H o l u b Zbyněk, K problematice národnostních vztahů v demografické lokalitě tužkárný L&C Hardmuth po 1.světové válce. Pedagogická fakulta České Budějovice 1980. 147 s.
- H o n c Jaroslav, Možnosti a cíle české kvantitativní genealogie a heraldiky. Listy GHSP - Acta genealogica ac heraldica, ř. 4, 1976-77, s. 1 - 13.
- H o n c Jaroslav, Rekonstrukce rodiny Marie Barbory Pálffyové provdané Valdštejnové (1694-1769) a diferenční fertilita a mortalita. Listy GHSP, ř. 4, 1976-77, s. 75 - 79.
- H o n c Jaroslav, Završená rekonstrukce rodiny Magdaleny Čudové, babičky B.Němcové a východočeská genealogie. Listy GHSP, ř. 4, 1976-77, s. 129 - 132.
- H o n c Jaroslav, Anwachsen der Geländewelle bei Kirchen ab dem 14. Jahrhundert. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 71 - 72.
- H o n c o v á Jaroslava, Vývod kardinála Galena a průměrný věk šlechtických žen 1495 - 1920. Listy GHSP, ř. 3, 1975-76, seš. 12, s. 17 - 22.

H o n c o v á Jaroslava, Metoda a výsledky historických monografií vesnice. In: Prameny a studie 16. Studie k novějším dějinám zemědělství na území ČSSR. 1. Praha, ÚVTI - Zemědělské muzeum 1976, s. 1 - 80.

H o n c o v á Jaroslava, Společenské proměny ve Vranovicích v 19. a 20. století (Historická monografie). Minulostí Západočeského kraje 15, 1979, s. 61 - 93.

H o n c o v á - S t ř e z k o v á Jaroslava, Sociální struktura české vesnice v letech 1945-49 ve světle monografického studia. Životní způsob v zemědělství, Sborník č.3, 1977, s. 221 - 239.

+ H o r s k á Pavla, K otázce rozdílů v sociálním vývoji jednotlivých oblastí Předlitavska na přelomu 19. a 20. století. Sborník k dějinám 19. a 20. století 1, ÚČSSD Praha 1973, s. 36 - 48.

H o r s k á Pavla, Metody současné historické demografie pro analýzu archivních pramenů. Archivní časopis 26, 1976, s. 140 - 148.

H o r s k á Pavla, On the problem of urbanization in the Czech Lands at the turn of the 19th and 20th centuries. Hospodářské dějiny 2, ÚČSSD Praha 1978, s. 259 - 294.

H o r s k á Pavla, Urbanizace v českých zemích v letech 1879-1914. ČSČH 27, 1979, s. 704 - 729.

H o r s k á Pavla, Zeitgenössische Probleme der Sterblichkeitsstudiums der böhmischen Länder in der vorstatistischen Epoche. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 79 - 81.

H o r s k á Pavla, K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie. Demografie 22, 1980, s. 343 - 350.

H o s p o d á ř s k ý vývoj ostravské a hornoslezské průmyslové oblasti za kapitalismu (do roku 1938). S1Sb 77, 1979, s. 161 - 186.

H o š k o v á Miloslava, Příspěvek k osídlování pohraničních obcí Šumperka a Zábřezka. Zpravodaj KSVI ÚEF ČSAV v Praze, 1980, příl. 6, s. 128 - 132.

H ů r s k ý Josef, K českým městům, jež se neprosadila jako střediska prvotních politických okresů. Sborník Československé geografické společnosti 84, 1979, s. 237 - 239.

C h a l u p a Petr, Sídelní a demografická charakteristika města Blanska. Sborník Okresního muzea v Blansku XII, 1980, s. 36 - 42.

C h a r v á t František - L i n h a r t Jiří - V e č e r n í k Jiří, Sociálně třídní struktura Československa, Praha 1978, 217 s.

C h v á t a l o v á Blanka, Bibliografie k problematice dělnictva v období monopolního kapitalismu (produkce do roku 1965). Zpravodaj KSVI, ÚEF ČSAV Praha, 1979, příl.2, s. 90 až 93.

C h o c h o l Jaromír, Kosterné nálezy ze sídlištních jam knovízské kultury v severozápadních Čechách. Památky archeologické LXX, 1979, s. 21 - 41.

J a n á č e k Josef, Města v Českých zemích v 16. století. Hospodářské dějiny 4, ÚČSSD Praha 1979, s. 165 - 203.

J a n č á r e k Petr, Hospodářský a sociální stav společnosti v Hoře Svaté Kateřiny (o. Most) ve světle údajů berní ruly a fase Tereziánského katastru. Zprávy, studie Oblastního muzea v Teplicích, sv. 11, 1975.

J a n č á r e k Petr, K problematice mostecké společnosti na předělu 16. a 17. století. Zprávy, studie Krajského muzea v Teplicích, sv. 12, 1976-77, s. 81 - 106.

J a n č á r e k Petr, Holešice. Most 1978. Vydal MNV v Holešicích.

J a n č á r e k Petr, Příspěvek ke studiu sociální struk-

tury nově přijatých měšťanů v Kadani v předbělohorské době. Památky - Příroda - Život 11, 1979, s. 88 - 96.

J a n č á r e k Petr, Kopisty. Most 1979, vydal MNV v Kopistech.

J a n č á r e k Petr, Hornictví v Hoře Sv. Kateřiny za feudalismu. Monografické studie Krajského muzea v Teplicích sv. 16, Teplice 1980.

J a n č á r e k Petr - K o o o u r e k Lubomír, Třebošice. Most 1980, vydal MNV Třebošice.

J a n č á r e k Petr - P o k o r n á Libuše, Hora Sv. Kateřiny, 1528-1978. Ke 450. výročí povýšení Hory Sv. Kateřiny na město. Most 1978.

J a n o u š e k Pavel, Soubor matrik do roku 1900 - zkušenosti z přejímání a inventarizace podle nových zásad. Acta Litomericensia 1978, SOA v Litoměřicích, s. 10 - 33.

J e l í n e k Jan, The racial history of Czechoslovakia. Anthropologie (Brno) 16, 1978, s. 249 - 270.

J i r á s k o Luděk, Osídlení Novobystřicka v předhusitském období. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 209 - 272.

J i r s o v á Marcela, Retrospektivní data za obyvatelstvo a domy v ČSSR v letech 1850 - 1970. Demografie 18, 1976, s. 193 - 200.

J o z a Jaroslav, Vliv vytváření severočeské hnědouhelné oblasti na národnostní strukturu obyvatelstva. Zprávy, studie Krajského muzea v Teplicích 14, 1980, s. 77 - 92.

K a l i n a Tomáš, Vývoj polohy sídel v Pražské kotlině od 10. do pol. 14. stol. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 311 - 368.

K a l i n o v á Lenka, Změny sociální struktury české a slovenské společnosti v letech 1945-1948. Demografie 19, 1977, s. 97 - 105.

K a l n ý Adolf a kol., Soupis urbářů jihočeských archivů 1378-1773. České Budějovice, KS SNB v Českých Budějovicích, rotaprint, 479 s.

K e j ř Jiří, Nad počátky našich měst. ČSČH 24, 1976, s. 377 - 401.

+ K l á p š t ě Jan, Černokostecko jako kolonizační oblast. HG 10, 1973, s. 123 - 138.

K l á p š t ě Jan, O středověkém osídlení Černokostecka. Práce Muzea vesnice, mimořádné číslo, Kolín 1977, 31 s.

K l á p š t ě Jan, Středověké osídlení Československa. Památky archeologické 69, 1978, č. 2, s. 423 - 475.

K l á p š t ě Jan - Ž e m l i č k a Josef, Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy. ČSČH 27, 1979, s. 884 - 906.

K l e v e t o v á Vladimíra, Regionální původ zaměstnanců poděbradské sklárny na podkladě rozboru matrik. Český lid 66, 1979, s. 235 - 240.

K o b y l k o v á Luďa, Proměna středověkého města v „historické jádro“ v období průmyslové revoluce. Sborník historický 26, 1979, s. 61 - 117.

K o d e d o v á Oldřiška, Námezdní pracovní síly v zemědělství Čech od 80. let 19. století do roku 1914. Hospodářské dějiny 1, ÚČSSD Praha 1978, s. 121 - 147.

K o d e d o v á Oldřiška, Příspěvek k sociální skladbě jihočeské vesnice v období 1880-1914. ČSČH 27, 1979, s. 45 - 75.

K o r č á k Jaromír, Beitrag der prähistorischen Demographie zur Theorie der Ethnogenese. Anthropologie (Brno) 17, 1979, s. 11 - 12.

K o r d i o v s k ý Emil, Sídlištní hustota ve středověku na Klobucku (okres Břeclav). Archaeologia historica 2, 1977, s. 261 - 266.

K o ř a l k a Jiří, K výzkumu dělnictva v řemeslné a průmyslové malovýrobě. ČL 67, 1980, s. 149 - 159.

K o ř a l k a Jiří, Výzkum sociální struktury a způsobu života dělnictva na Táborsku koncem 19. a v první polovině 20. století. Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1978, příl. 4, s. 59 - 64.

K o ř a l k o v á Květa, K etnografickému výzkumu českého dělnictva - výzkum vzorku dělnictva ve službách. Zpravodaj KSVI ÚEF Praha, 1979, příl. 2, s. 85 - 89.

K o u b e k Josef, Populační politika v právních předpisech Československé republiky v letech 1918-1938. Demografie 22, 1980, s. 126 - 136.

K o v a ř í k Jiří, Proměny feudální třídy v Čechách v předbělonorském období. AUC 1976, Phil.-Hist. 1, s. 137 - 164.

K o v á ř o v á Vladimíra, K procesu koncentrace obyvatelstva na Ostravsku (1869-1930). SLSb 74, 1976, s. 285 - 293.

K ř e č k o v á Edith, Ústí nad Labem podle berní ruly. Některé rysy sociální struktury města v polovině 17. století. Ústecký sborník historický 1979, Ústí nad Labem 1979, s. 133 až 163.

+ K ř e p e l á k o v á Vlasta, Sociální situace horníků v Čechách před 1.světovou válkou. Sborník k dějinám 19. a 20.století 2, ÚČSSD Praha 1974, s. 126 - 147.

K ř i v k a Josef, Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654-1854. Historickogeografické práce sv. 2, ÚČSSD Praha 1978, 397 s.

K u b í č k e v á Liduše, Uložení matričních knih města Ostravy od roku 1614-1979; díl I. Antošovice - Nová Ves, díl II. Petřkovice - Zvěřina. Ostrava, NV města Ostravy - odbor vnitřních věcí (1979)/240, 44 s.

+ K u č e r o v á Vlasta, Vývoj zdravotní péče na Olomoucku od začátku 20.století do současnosti. Acta Universitatis

Palackiana Olomucensis - fac. medicinae, supplementum 14, Praha, SPN 1975, 136 s.

K u t n o h o r s k á Jana, Osídlování okresů expozitivity Zemského národního výboru v Ostravě (1945-1947). SLSb 76, 1978, s. 1 - 12.

L a m e š Jaroslav, Matriční doklady a jejich dokumentární hodnota. Archivní časopis 29, 1979, s. 20 - 50.

L a š t o v k o v á Věra, Postup osídlení v oblasti labského pravobřeží od 11.do konce 14.století. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 273 - 310.

L a u d o v á Hannah, Lidové slavnosti - jejich formy a funkce v jednotlivých obdobích národního obrození. III. Etnografie národního obrození 4, Národopisná knihnice 29, 1978, s. 27 - 276 /zde s. 157 - 159, 191 - 192 cholera r. 1836/

L e s k o v e c Jiří, Heraldika a genealogie Leskovců z Leskovce. Listy GHSP - Acta genealogica ac heraldica, ř. 5, 1977, s. 156 - 175.

L o š ť á k Jaroslav, Svatby v Litovli v 17.století. Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1977, Olomouc 1978, s. 122 - 124.

L u k a s Jiří, Vývoj osídlení Slánska a Mělnicka od 10. do poloviny 14.století. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 99 - 148.

L ů ž e k Bořivoj, Cikáni na brandýském panství v 16.století. Středočeský sborník historický 12, 1977, s. 243 - 246.

M a r e š o v á Marie, K demografickému vývoji Chvojnovska, Demografie 22, 1980, s. 104 - 106.

M a r e š o v á Marie, Genealog a historická demografie. Zpravodaj GHSP 1979, č. 3-4, s. 19 - 21.

M a r t í n e k Miloslav, Rakouské zákonodárství v oblasti chudinství, zdravotnictví a sociální správy. Sborník k ději-

nám 19. a 20. století 4, ÚČSSD Praha 1977, s. 63 - 85.

M a r t í n e k Miloslav, Zásobování obyvatelstva Českých zemí potravinami v letech 1945-1948. Hospodářské dějiny 6, ÚČSSD Praha 1980, s. 313 - 361.

M a t ě j ě k Jiří, Populační vývoj v okrajových pásmech průmyslových oblastí v období 1880-1914 (Situace v sokolovském revíru). S1Sb 74, 1976, s. 15 - 36.

M a t ě j ě k Jiří, Ke změnám způsobu života na českém venkově ve třetí čtvrtině 19. století: K. Klostermann, V ráji šumavském. Pokus o ekonomicko-sociologickou interpretaci. Jinočeský sborník historický XLVI, 1977, s. 55 - 61.

M a t ě j ě k Jiří, Profesní a kvalifikační změny u dělníků v hornictví a hutnictví železa v českých zemích za kapitalismu. S1Sb 75, 1977, s. 1 - 22.

M a t ě j ě k Jiří, Formování hornictva sokolovského uhelného revíru (1830-1914). Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 4, Opava, Slezský ústav 1978, 282 s.

M a t ě j ě k Jiří, K populačnímu vývoji severní Moravy a Slezska v letech 1910-1921. S1Sb 76, 1978, s. 44 - 62.

M a t ě j ě k Jiří, K vývoji průmyslu, zemědělství a trhu pracovníků sil v sokolovské průmyslové oblasti (1870-1914). S1Sb 76, 1978, s. 107 - 120.

M a t ě j ě k Jiří, Několik poznámek k vytváření reprodukčních vzorů a zvyklostí v populačním vývoji. Demografie 20, 1978, s. 147 - 151.

M a t ě j ě k Jiří, K hospodářskému vývoji uhelných a železářských oblastí českých zemí za kapitalismu. S1Sb 77, 1979, s. 49 - 62.

M a t ě j ě k Jiří - P i t r o n o v á Blanka, Formování buržoazie v manufakturním období. Hospodářské dějiny 3, ÚČSSD Praha 1979, s. 125 - 147.

M a t ě j ě k Jiří a kol., Výzkum hospodářského vývoje průmyslových oblastí. S1Sb 74, 1976, s. 251 - 255.

M a t ě j e k František, Osídlení Moravy a třicetiletá válka. Příspěvek k vývoji rozvrstvení poddaného lidu. Sborník historický 24, 1976, s. 53 - 101.

M a t ě j e k František, Moravská Ostrava s okolím za třicetileté války. Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výsvatbě města 10, 1979, s. 167 - 207.

M a t ě j e k František, Moravské lánové rejstříky. Sborník archivních prací 29, 1979, s. 117 - 159.

M a u r Eduard, Základy historické demografie. 1. vyd. Praha, SPN 1978, 194 s.

M a u r Eduard, Zu einigen methodischen Fragen der historischen Demographie (mit besonderer Rücksicht auf das Studium der mittelalterlichen Sterblichkeit). Anthropologie 17, Brno 1979, s. 75 - 77.

M ě ř í n s k ý Zdeněk, Průzkum zaniklých středověkých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny v letech 1962-1970. Archeologické rozhledy 28, 1976, s. 405 - 417, 479.

M ě ř í n s k ý Zdeněk, Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského. Archaeologia historica I, 1976, s. 109 až 120.

M ě ř í n s k ý Zdeněk, Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumů. Archaeologia historica 5, 1980, s. 31 - 68.

M e l i c h a r Rudolf, Nedožívali se dříve lidé vysokého věku? Listy GHSP, ř. 4, 1976-77, s. 90 - 91.

M i c h á l e k Rudolf, Osídlení Oderských vrchů a místní zdroje podzemní vody v minulosti. Oderský mlýn. Zpravodaj vodohospodářské skupiny pro povodí Odry. Brno, Technické muzeum, 1979, s. 14 - 16.

M í k a Alois, Sociálně ekonomická struktura českých zemí před třicetiletou válkou. Sborník historický 21, 1974, s. 41 až 74; 23, 1976, s. 37 - 80.

M í k a Alois, K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce. ČSČH 24, 1976, s. 535 - 563.

M í k a Alois, Řemesla a obchod v českých městech ve světle tereziánského katastru. Pražský sborník historický 11, 1979, s. 104 - 138.

M í k a Zdeněk, Příspěvek ke vzniku a formování pražského dělnictva v první polovině 19.století. Etnografie dělnictva 11 (Národopisná knihovna 35), 1978, s. 7 - 31.

M o r a v o o v á Mirjam, Poznámky k rozšíření dělnictva v Praze, na předměstích a v dělnických obcích v letech 1868, 1900 a 1930. ČL 65, 1978, s. 78 - 91.

M u s i l Jiří, Demografická struktura a vývoj Prahy. Sociologický časopis 13, 1977, s. 28 - 38.

M u s i l Jiří, Vývoj hierarchie českých měst. AUC 1980 - Geographica 15, supplementum, s. 125 - 132.

M u ž í k Petr, Historický a správní vývoj města Domažlic do začátku husitské revoluce. Minulostí Západočeského kraje 13, 1976, s. 165 - 186.

M u ž í k Petr, Kojenecká a dětská úmrtnost v Domažlicích v letech 1690 - 1830. Sborník archivních prací 30, 1980 s. 229 - 243.

+ N e č a s Ctibor, Cikáni na Uherskohradištsku v období nacistické okupace. Slovácko 16-17, 1974-75, s. 42 - 50.

N e č a s Ctibor, Cikáni na Hodonínsku. Malovaný kraj 13, 1977, č. 6, s. 14 - 15.

N e č a s Ctibor, Obyvatelé cikánských táborů na Moravě (Demografická charakteristika podle sčítání obyvatelstva r.1930). ČMM 96, 1977, s. 313 - 332.

N e k u d a Vladimír, Moravský venkov v době předhusitské. AH 5, 1980, s. 13 - 29.

N e k u d a Vladimír, Přínos historické archeologie k výzkumu zaniklých středověkých osad v Evropě. AH 1, 1976, s. 121 - 137.

N e s l á d k o v á - Č e r m á k o v á Ludmila, Důsledky kapitalistické industrializace v populačním vývoji severní a severovýchodní Moravy. Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě sv. 38, 1979, 115 s.

N e ú s t u p n ý Evžen, Mathematics at Jenišův Újezd. Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen. Bd. II, Teplice 1978, s. 38 - 67.

N o s k o v á Helena, Etnografický výzkum národnostně smíšené oblasti Chebska (dosídlované po roce 1945). Etapy dosídlování a koncepce výzkumu. Zpravodaj KSVI Praha 1978, příl. 6, s. 29 - 45.

N e s k o v á Helena, Příspěvek k osídlování Tachovska po roce 1945. Sborník Okresního muzea v Tachově 13, 1980, s. 30 - 34.

N o u š o v á Jitka, Populace a společnost hornické osady dolu Hlubina v Ostravě. Časopis Moravského muzea 63, 1978, vědy společenské, Etnographica XII, s. 267 - 284.

N e v á k Jaromír - K a r e l Jiří, K otázce počátků osídlení Rýmařovska. Vlastivědné listy Severomoravského kraje, Opava 1977, 3, s. 9 - 12.

N o v o t n ý Karel, K problematice vytváření manufakturního dělnictva v českých zemích (v 18.století). ČSČH 25, 1977, s. 383 - 407.

N o v o t n ý Karel, Vytváření manufakturního dělnictva v Českých zemích. Hospodářské dějiny 3, ÚČSSD Praha 1979, s. 149 - 159.

O b y v a t e l s t v o Českých zemí v letech 1754-1918. Díl 1: 1754-1865. 191 s., tab. Díl 2: 1866-1918. 147s., tab. Praha, Český statistický úřad 1978. - Česká statistika, řada Demografie; Autor Václav Sekera.

O l i v a Karel, Retrogradní slovník k dílu dr Antonína Profose „Místní jména v Čechách“, I-V, Zvl. Příloha Zpravodaje Místopisné komise CSAV 17, 1976, 225 s.

O l i v o v á - N e z b e d o v á Libuše, Metoda zjišťování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen. Zpravodaj Místopisné komise CSAV 17, 1976, s. 247 - 249.

O l i v o v a - N e z b e d o v á Libuše, Pomístní jména a zaniklé osady. Zpravodaj Místopisné komise CSAV 19, 1978, s. 292 - 295.

O l s z a k Rafael, Jaké podmínky a poměry byly v OKR v roce 1918. Těšínsko 1979, č. 1, s. 30 - 32.

O s v o b o z e n í a osídlení jižní Moravy 1945. Mikulovské symposium 1975, Mikulov 1980, s.

P á n e k Jaroslav, Zločin „zahubení plodu“ v Maršovicích roku 1682, ČL 66, 1979, s. 45 - 46.

+ P a v e l č í k o v á Nina, Politicko-sociální podmínky vývoje ostravsko-karvinského revíru v letech 1938-1945. Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 2, 1972, s. 139 až 173.

+ P a v e l č í k o v á Nina, Vývoj pracovních sil v hornickém a hutnickém průmyslu na Ostravsku v letech 1941-1945. Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 1, 1972, s. 132 - 155.

+ P a v l í č e k Jaromír, K národnostní problematice v ostravské průmyslové oblasti na počátku 20.století (1900-1914). Ostrava, ČSAV - Vědecké kolegium, Opava, Slezský ústav 1975, 22 s.

P a v l í č e k Jaromír, Národně politický vývoj na Ostravsku na počátku 20.století. Ostrava - Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 10, 1979

P a v l í k Zdeněk, 60 let přírodovědecké fakulty a výuka demografie na Karlově universitě v Praze. Demografie 22, 1980, s. 256 - 257.

P a v l í k Zdeněk, Minulost a budoucnost sčítání lidu. Demografie 22, 1980, s. 289 - 295.

P e t r á ň Josef, Skladba pohusitské aristokracie v Čechách. AUC 1976, Phil.-Hist. 1, s. 9 - 80.

P i š t ě l á k Josef, Zjišťování počtu obyvatel na Konicku v předstatistickém období. Demografie 19, 1977, s. 38 - 49.

P i t r o n o v á Blanka, Vývoj obyvatelstva průmyslových oblastí. Slezský sborník 74, 1976, s. 256 - 266.

P i t r o n o v á Blanka, Podíl migrací na demografickém vývoji ostravské průmyslové oblasti 1869-1910. SLSb 76, 1978, s. 26 - 43.

P i t r o n o v á Blanka, Hlavní rysy vývoje obyvatelstva severočeské hnědouhelné oblasti v období kapitalismu (do r. 1939). SLSb 77, 1979, s. 251 - 277.

P i t r o n o v á Blanka, Haličská migrace na Ostravsko. Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 7, 1979, 197 s.

P i t r o n o v á Blanka, Vznik, počátky a feudální rozvoj horské vsi Lomné na Jablunkovsku. Těšínsko 1979, č.2, s.7 - 9.

P i t r o n o v á Blanka, Vývoj národnostních poměrů v hutnictví železa v období 1880-1939. Hespédářské dějiny 5, ÚČSSD Praha 1980, s. 87 - 180.

P l e i n e r o v á Ivana - P a v l ů Irena, Březno. Ústí nad Labem 1979,

P o d h o l a Jar, Rekonstrukce a fertilita šlechtických rodin v Čechách podle gothajských almanachů. Listy GHSP -

Acta genealogica ac heraldica, ř. 5, 1977, s. 177 - 194.

P o d z i m e k Jaroslav, Vývoj československé statistiky 1945-1975 v událostech a datech. Praha, VÚSEI 1976, 55 s.

P o k o r n ý Otto, K historickému vývoji našeho osídlení a k jeho vlivu na koncepci budoucí sídelní struktury v českých zemích. Folia fac. sci. nat. Univ. Purkynianae Brun. 19, geographica 12, Brno 1979, op. 4, s. 39 - 42.

P o l á k Stanislav, Epidemie v letech 1771-1772 a příbramská krypta. Vlastivědný sborník Podbrdská 17, Příbram 1980, s. 92 - 98.

P o p e l k a Pavel, Rodičovská autorita a uzavírání manželství v agrární komunitě na Uherskobrodsku (Od 2.pol.18.stol.). Národopisné aktuality 16, 1979, č. 1, s. 13 - 21.

P r a ž á k o v á Jana, K výsledkům excerptce matrik zemřelých 1698.783 ř.-k. farnosti ve Smečně. Demografie 22, 1980, s. 106 - 108.

P ř e h l e d dějin Československa I/1 (do roku 1526), Academia Praha 1980, 648 s.

+ P s í k o v á Jiřina, Nejstarší matriky uložené ve státním archivu v Třeboni. Výběr 10, 1973, s. 245 - 247.

+ P s í k o v á Jiřina, Morová epidemie na Třeboňsku v letech 1771-1772. Výběr 12, 1975, s. 244 - 247.

P s í k o v á Jiřina, Rodové katastry uložené ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Jihočeský sborník historický 48, 1979, s. 70 - 72.

P s í k o v á Jiřina, Úmrtnost v mlévké farnosti v letech 1750-1799. Demografie 22, 1980, s. 111 - 115.

R é p á s o v á Marie, Úmrtnost v třeboňské farnosti v letech 1750-1799. Demografie 22, 1980, s. 115 - 118.

R e t r o s p e k t i v n í lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 - 1970. Počet obyvatelů a domů ped-

le obcí a částí obcí podle správního členění k 1.lednu 1972 a abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1850-1970. Praha, SEVT 1978. Díl 1, sv. 1: Úvodní část. ČSR (1.část), 678 s.; díl 1, sv. 2: ČSR (2.část), SSR, s. 679-1184, 5 mp. příl.; díl 2, sv. 1: ČSR, 633 s.; díl 2, sv. 2: SSR, s. 641-907.

+ R o b e k Antonín, K některým otázkám rodinného života v Noutonicích u Prahy v 90. letech minulého století. Vesnice I (Národopisná knižnice 7), ÚEF Praha 1973, s.190-238, 254-258.

R o b e k Antonín, K problematice uzavírání sňatků na základě farního materiálu z Ořechu (Praha-západ) z r.1820. ČL 64, 1977, s. 108 - 110.

R o l i n c Vladimír, Komplexní rozbor - předpoklad pro použití dat rané popisné genealogie pro účely kvantitativní. Listy GHSP - ř. 4, 1976-77, s. 127 - 129.

R o z s í v a l o v á Eva, Z historie pražských nemocnic. HG 14-15, ÚČSSD Praha 1976, s. 575 - 602.

R o ž m b e r s k ý Petr, Zaniklé středověké osady v okrese Domažlice. Okresní archiv Domažlice - Výroční zpráva 1980, s. 83 - 114.

R u d a Pavel, Geografická poloha a demografický vývoj Kašperských Hor. In: Sborník vlastivědných prací o Šumavě (k 650. výročí města Kašperské Hory). Vyd. MěstNV a Muzeum Šumavy, Kašperské Hory 1980, s. 127 - 133.

R u d o l f o v á Alena, Olomoucké knihy lozunků a jejich zpracování pomocí statistických metod. In: Okresní archiv v Olomouci 1976, s. 37 - 41.

R u l f Jan, K relativní hustotě osídlení Čech v neolitu a eneolitu. Archeologické rozhledy 31, 1979, s. 176 - 191.

R ů ž i č k a Miloš O., Poznámky ke studiu židovské etnické skupiny v jižních Čechách. Výběr 16, 1977, s. 199.

R ů ž k o v á Jiřina, Social care in the CSSR and its development between 1918 and 1978. Demosta 11, 1978, s. 105 - 108.

R y š a v ý Zdeněk - L i n k Jiří, Vliv polohy měst v sídelní síti českých zemí na jejich vývoj. Informácie Slovenskej demografickej a štatistickej spoločnosti 1975, č. 4, s.17-51.

S a m e c Josef, Minulost a současnost matrik na Strakonicku. Zpravodaj Jihočeského KNV v Českých Budějovicích 1980, zvláštní číslo, s. 10.

S a t k e Antonín, Migrační procesy dělnictva a folklór. Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1980, příl. 4, s. 79 - 85.

S e d l á k o v á Magda, Několik poznámek k hospodářskému vývoji Prácheňska v 2.polovině 18. a v 19.století. Jihočeský sborník historický 46, 1977, s. 93 - 101.

S e k e r a Václav, Z počátků české vitální statistiky. Demografie 20, 1978, s. 223 - 229, 338 - 344.

S e k o t o v á Věra, Vrochnostenská křestní matrika pro podané v Bratčovicích 1642-72. Listy GHSP, ř. 5, 1976-77, s. 150 až 154.

S e k o t o v á Věra, Demografické poměry v Králíkách a počty zemřelých v 2.polovině 18.století. Demografie 22, 1980, s. 118 - 119.

S c h u b e r t Werner, Historická a současná tvář města Šumperka. Severní Morava 32, Šumperk 1976, s. 8 - 21.

S l á m a Jiří, K historické problematice raně středověkého osídlení Sedlčanska a Benešovska. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 1976, s. 27 - 39.

S l e z á k Lubomír, Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Brno 1978, 188 s.

S l e z á k Lubomír, Osídlování pohraničí Českých zemí v letech 1945-1959. Hospodářské dějiny 6, ÚČSSD Praha, s. 277-312.

S m e t a n a Jan, K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století. ČSČH 27, 1979, s. 573 - 599.

S m e t á n k a Zdeněk, Česká vesnice v období vzniku městských aglomerací. AH 3, 1978, s. 325 - 330.

S m e t á n k a Zdeněk, Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. - 13. století. AH 3, 1978, s. 331 - 335.

S n á š i l Robert, Sídelní síť 10.-15.století na Uher-skohradištsku. AH 5, 1980, s. 177 - 182.

S p á č i l Vladimír, Matriky olomouckých měšťanů od roku 1668 do roku 1915 (dovedeno do r. 1848). In: Okresní archiv v Olomouci 1975, s. 79 - 84; 1976, s. 79 - 88; 1977, s. 129 až 132; 1978, s. 133 - 140; 1979, s. 116 - 119.

S p á č i l Vladimír, Krakovští měšťané pocházející z Olomouce (1392-1580). In: Okresní archiv v Olomouci 1979, s. 103 - 106.

S p u r n ý František, Příspěvek ke kolonizaci jižní Moravy. Jižní Morava 14, 1978, s. 186 - 194.

S r b Jan, Hustota obyvatelstva v ČSSR podle okresů 1869 až 1976. Demografie 21, 1979, s. 174 - 178.

S r b Vladimír, Long-Range Trends in Fertility in the CSSR. Demosta 9, 1976, s. 110 - 116.

S r b Vladimír, Obyvatelstvo Československa v letech 1918 až 1978. Demografie 20, 1978, s. 289 - 316.

S r b Vladimír, 60 years of Population Development in Czechoslovakia. Demosta 11, 1978, s. 80 - 85.

S r b Vladimír, 60 let populačního vývoje ČSSR. Hospodářské noviny 1978, č. 43, s. 4.

S t a r ý Václav, Nejstarší sčítání obyvatel. Jihočeská pravda, 1980, č. 234.

S t a r ý Václav, Popis sousedů prachatických. Jihočeská pravda 1980, č. 204

S t a v a perspektivy výzkumu průmyslových oblastí. Mate-

riály z konference konané v Třinci ve dnech 8.-9.června 1976. Red. J.Kutnohorská. Slezský ústav ČSAV Opava 1977, 262 s.

+ S t e i n e r Jan, Funkce OKR ve vývoji sociálně-profesní a věkové struktury obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti v meziválečném období. Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 1, 1972, s. 36 - 88.

S t e i n e r Jan, Sociální postavení dělnictva Vítkovických železáren v letech 1918-1938. Hospodářské dějiny 5, ÚČSSD Praha 1980, s. 277 - 361.

+ S t l e u k a l Milan, Erforschung der altslawischen Population in der Tschechoslowakei. Glasnik Anthropol. Društva Jugosl. 12, 1975, s. 15 - 22.

S t l e u k a l Milan, Eine wissenschaftliche Tagung über Fragen der Paläodemographie und historischen Demographie. Anthropologie 16, Brno 1978, s. 279 - 280.

S t l e u k a l Milan, Vědecké zasedání o paleodemografii a historické demografii. Demografie 20, 1978, s. 247 - 248.

S t l o u k a l Milan, Anthropologisches Material und demographische Analyse. Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen, Bd. I, Teplice 1979, s. 195 - 203.

S t l e u k a l Milan, Paleodemografická koference v Sárospataku. Demografie 21, 1979, s. 78.

S t l e u k a l Milan, Paläodemographische Forschung. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 7 - 9.

S t l e u k a l Milan, Vědecké zasedání o paleodemografii a historické demografii. Časopis Národního muzea, řada přírodovědná 149, 1980, s. 80 - 81.

+ S t l e u k a l Milan - H a n á k e v á Hana, Anthropologie raně středověkého pohřebiště. Sborník Národního muzea v Praze 27, B, 1971, 3, s. 57 - 131.

S t l e u k a l Milan - V y h n á n e k Luboš, Slované z velkomoravských Mikulčic. Praha 1976, 207 s. + 26 s. příl.

S t r n a d Vojtěch, Chýnovské morové hřbitovy. Výběr 13, 1976, s. 165 - 166.

S t r o u h a l Evžen, Zur Frage der demographischen Spezialisierung von Gräberfeldern. Anthropologie 17, Brno 1979, s. 39 - 41.

S t ř e d o v ě k á archeologie a studium počátků měst. Sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové 22.-27.9.1975. Archeologický ústav ČSAV - pracoviště Praha, Praha 1977, ed. M.Richter. 296 s. + 55 obr. příl.

S u l i t k a Andrej, K otázce etnických procesů v oblasti Tešínskeho Slezska (so zretelem na česko-polské vztahy). Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1978, příl. 6, s. 88 - 104.

S v o b o d o v á Jiřina, Dělnická rodina v mikrostruktuře sídelní jednotky. Etnografie dělnictva 8 (Národopisná knižnice 18). Praha 1977, s. 59 - 66.

S v o z i l Oldřich ml., Lánový rejstřík pro Moravskou Ostravu z roku 1676. Ostrava - Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 9, 1977, s. 24 - 25.

Š a n d a Jaroslav, Židovské archiválie a prameny pro národopisné práce. Listy GHSP - Acta genealogica ac heraldica, ř. 6, květen 1978, s. 81 - 83.

Š i n d e l á ř Bedřich, Útěk poddaných z Moravy koncem 17. století do Uher. ČMM 98, 1979, s. 70 - 103.

Š m e l h a u s Vratislav (ed.), Broumovský urbář 1676/7. Text a textové přílohy (= Prameny a studie 14, K dějinám osídlení I). Praha, ÚVTI - Zemědělské muzeum 1976, 185 + 51 s.

Š m e l h a u s Vratislav, Prameny k dějinám osídlení Broumova. Vědecké práce Zemědělského muzea 15, 1975, vydala

ČVTS - Graflan ve spolupráci s ÚVTIZ MZVŽ, 31 s. + 80 obr.př.

Š ť a s t n á Jarmila, Problematika etnografického výzkumu způsobu života textilního dělnictva. Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1978, příl. 4, s. 29 - 41.

Š ť a s t n á Jarmila, Život textilních dělníků na Ústecku a Českotřebovsku 1870-1914. Vysoké Mýto, Okresní muzeum 1980, 66 s.

Š u b r t o v á Alena, Antonín Boháč - statistik a demograf. Život a dílo. Sborník Národního muzea v Praze 31, 1977, č.1-3, 198 s.

Š u b r t o v á Alena, Z dějin československého sčítání lidu. AUC 1980 - Geographica 15, supplementum, s. 187 - 197.

Š ů l a Jaroslav, Sklářská kolonizace Orlických hor ve světle místních a pomístních jmen. Zpravodaj místopisné komise ČSAV 21, 1980, s. 651 - 657.

T a r o a l o v á Ludmila, Tradice výběru partnerů na Slovácku. Národopisné aktuality 16, 1979, č. 1, s. 25 - 29.

T e c l Rudolf, K problematice koncentrace středověkého osídlení na Tábořsku. AH 5, 1980, s. 155 - 164.

+ T o m a n Jan, Nemoci a příčiny úmrtí ve starých matričních zápisech. Výběr 11, 1974, s. 202.

+ T o m a n Jan, Rod píseckých a mirotických Alšů. České Budějovice, Růže, 1974, 255 s.

T o m a s Jindřich, Města v severozápadních Čechách ve 13. století. Hospodářské dějiny 4, ÚČSSD Praha 1979, s. 69 - 132.

T o m a s Jindřich, Základní rysy vývoje měst v severních Čechách. In: Dějiny města a jejich současnost. II. severočeské archivní symposium, Litoměřice 12.-14.října 1976. Vyd. OA Litoměřice 1979, s. 23 - 35.

T u r e k Adolf, K vývoji národnostních poměrů v podhůří Nízkého Jeseníku a Oderských vrchů. In: Okresní archiv v Olo-

mouci 1976, s. 29 - 36.

T u r e k Adolf, Sčítání lidu na Odersku a Spálovsku r. 1662 (církvní evidence obyvatelstva). Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 18, 1976, s. 72 - 73.

T u r k e v á Miloslava, Dělnická rodina v české etnografické literatuře. ČL 66, 1979, s. 98 - 99.

T u r k o v á Miloslava, Dělnická rodina v etnografické literatuře. Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1978, příl. 4, s. 53 - 58.

T u r k o v á Miloslava, Současný stav výzkumu české dělnické rodiny. Zpravodaj KSVI ÚEF Praha 1979, příl. 2, s. 67 - 74.

+ U t ě š e n ý Slavomír, O nejstarších matrikách úsovské farnosti (1610-1725). Severní Morava 28, Šumperk 1974, s. 42 - 45.

V á c l a v ů Hana, Počet graduovaných a negraduovaných studentů na pražské artistické fakultě v letech 1367-1398 a jejich rozdělení podle původu do universitních národů. AUC - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 17, 1977, s. 7 - 32.

V a c u l í k Jaroslav, Několik poznámek k reemigraci volyňských Čechů na severní Moravu a jejich osídlování v letech 1945-1947. Vlastivědný věstník moravský 28, 1976, s. 139 - 143.

V a c u l í k Jaroslav, K některým otázkám reemigrace osídlování a asimilace volyňských Čechů na Moravě a ve Slezsku v letech 1945-1952. Sborník prací pedagogické fakulty University J.E.Purkyně v Brně, 1977, řada spol. věd č. 8, s. 7 - 26.

V a c u l í k Jaroslav, Reemigrace volyňských Čechů na severní Moravu a jejich osídlování v letech 1945-1947 (okresy Šumperk, Zábřeh, Šternberk). Severní Morava 35, 1978, s. 13 - 22.

V a c u l í k Jaroslav, Poznámky k historii české minority na Volyni (1868-1945). Sborník prací pedagogické fakulty University J.E.Purkyně v Brně, 1980, řada spol. věd č. 9, s. 25-49.

V á ň a Zdeněk, Bílina a staré Bělsko. Památky archeologické

68, 1977, č. 2, s. 394 - 432.

V a ň á k B., Hladové bouře v Lipníku nad Bečvou v roce 1847. Lipenský kulturní kalendář 5, 1977, s. 6 - 7.

V a ř e k a Josef, Současný stav etnografického studia dělnického bydlení v českých zemích (bibliografie). Zpravodaj KSVI ÚEF ČSAV Praha, 1979, příl. 2, s. 47 - 54.

V e č e ř Jan, Názory českých autorů druhé poloviny 19. století na populační problém. Politická ekonomie 28, 1980, s. 308 - 313.

V e s e l ý Stanislav, Stopy kolonizačního žďáření na Žirovnicku? Výběr 14, 1977, s. 187.

V o l d á n Vladimír, Nejstarší podrobné operáty sčítání obyvatelstva Moravy. Demografie 22, 1980, s. 121-123.

V o j t í š k o v á Marie, Historická problematika civilních sňatků. Ústecký sborník historický 1979, Ústí n.L. 1979, s. 199-226.

V o j t í š k o v á Marie, Příspěvek k demografickému průzkumu České Lípy. Demografie 22, 1980, s. 119 - 121.

V o j t í š k o v á Marie a kol., Osídlení českolipského okresu ve světle archivních dokladů. Česká Lípa. OA, OVSAK, OVM v České Lípě, 1978, 152 s. + 12 s. obr. příloh.

V r a n ý Jiří, Zajímavý seznam farníků (Tuchoměřice 1789). Listy GHSP- Acta Genealogica ac historica, ř. 5, 1977, s. 92 až 93.

V ý v o j obyvatelstva, území a správní vývoj struktury Ostravy od r. 1880 do r. 1976. Městská správa Českého statistického úřadu v Ostravě, Ostrava 1977, 17 s.

V ý z k u m českého dělnictva. A. Rukověť výzkumu. B. Referáty z pracovní porady Praha 11.4.1979. Zpravodaj KSVI ÚEF ČSAV Praha, 1979, příl. 2, 93 s.

W a l d h a u s e r Jiří, Konfrontation der anthropologischen und archeologischen Ermittlung von Männer-, Frauen- und

Kindergräber auf keltischen Nekropolen in Böhmen. Anthropologie (Brno), 17, 1979, s. 55 - 62.

W e b e r Vít, Osídlení Pojizeří v 10. až 13. století. Archaeologia historica 3, 1978, s. 407 - 413.

W o h l g e m u t h o v á Renata, Postavení zaměstnaných žen v českých zemích na počátku 20. století. Acta polytechnica 14, 1980, č. 3, s. 37 - 49.

W o n d r á k Eduard, Olomouc v historii morových epidemií. In: Okresní archiv v Olomouci, 1980, s. 134 - 137.

W y g r y s o v á Danuta, Poznámky k pravěkému a raně historickému osídlení Těšínska ve světle výzkumu polských badatelů. Těšínsko 1980, č. 2, s. 8 - 10.

Z á l o h a Jiří, Charakteristika poddaných na panství Smečno z roku 1833. Středočeský sborník historický 14, 1979, s. 225 - 226.

Z á p o t o c k ý Milan, Slovanské osídlení Děčína. Archeologické rozhledy 29, 1977, s. 521 - 553. 600.

Z e m a n Jiří, Nejstarší slovanské osídlení Čech. Památky archeologické 67, 1976, 1, s. 115 - 235.

Z e m e k Metoděj, Z i m á k o v á Alena, Mortalita v letech 1654 - 1830 v Mikulově. Jižní Morava 16, 1980, s. 158 - 172.

Ž e m l i č k a Josef, K charakteristice středověké kolonizace v Čechách. ČSČH 26, 1978, s. 58 - 81.

Ž e m l i č k a Josef, Osídlení Litoměřicka do začátku 13. století. HG 17, ÚČSSD Praha 1978, s. 65 - 98.

Ž e m l i č k a Josef, Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách. ČSČH 26, 1978, s. 559 - 586.

Ž e m l i č k a Josef, Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století. Hospodářské dějiny 4, ÚČSSD Praha 1979, s. 43 - 68.

Ž e m l i č k a Josef, Některé problémy středověké kolonizace v Čechách. Mikulovská symposia 78, Brno 1979, s. 122 až 127.

Ž e m l i č k a Josef, Vývoj osídlení dolního Pooohří a Českého středohoří do 14. století. Praha 1980, 199 s. + 12 s. obr. příloh.

R E C E N Z E

Neústupný Evžen, Demografie pravěkých pohřebišť. Archeologický ústav ČSAV, Praha 1983, 171 s.

Studium pravěkého obyvatelstva z hlediska jeho biologického složení a populačního vývoje má již dlouhou tradici. Paleodemografický výzkum, který se opírá zejména o obtížně zjišťovanou strukturu kosterních (nebo jiných) nálezů podle věku a pohlaví zemřelých, využívá v široké míře aplikace modelů vypracovaných při studiu vývoje současného obyvatelstva. Archeology byla rozpracována především metodika použití modelu stabilní (zejména stacionární) populace. Používání těchto modelů na jedné straně sice vyžaduje celou řadu výchozích předpokladů (jmenujme alespoň předpoklad o stálém - neměnném složení obyvatelstva podle věku a pohlaví a tudíž o stálé úrovni reprodukce za celkového nulového růstu populace, o uzavřenosti sledované populace), na druhé straně však umožňuje získat jednak cenné informace o úplnosti studovaného souboru, jednak o jeho demografických charakteristikách. Z těchto důvodů má paleodemografický rozbor jednotlivých souborů pravěkých pohřebišť značný význam jak z hlediska archeologického tak i demografického.

Práce E. Neústupného shrnuje v české literatuře ponejprv v tak širokém měřítku metody používané při paleodemografickém výzkumu. V souladu s dosavadní praxí věnuje autor pozornost zejména použití zmíněného modelu stacionárního obyvatelstva, dále pak konstrukci úmrtnostních tabulek a z nich odvozených dalších údajů. Přitom diskutuje i možnosti použití jednotlivých modelů z hlediska konkrétního archeologického materiálu.

Vzhledem k tomu, že práce je do značné míry zřejmě míněna i jako úvod do studia paleodemografie, je její první část věnována metodám analýzy paleodemografických souborů zemřelých (mj. zjišťování úplnosti souborů, metodám odhadu "chybějících" složek studovaného souboru) a dále vlastnímu roz-

boru. Protože ten je založen na teorii stacionárního obyvatelstva, obsahuje tato část návod na sestavení úmrtnostních tabulek (tzv. Halleyovou metodou, t.j. předpokladu, že struktura zemřelých odpovídá věkové struktuře žijícího obyvatelstva) a z nich odvozených dalších demografických ukazatelů (střední délku života, úroveň fertility, podíl obyvatel hlavních věkových skupin apod.). Veškerá analýza je přitom do značné míry odvislá od aplikace v paleodemografii osvědčených modelů (nejen pro úmrtnost, ale i plodnost, přírůstek obyvatelstva, předpokládanou velikost rodiny apod.). Cenné je, že se autor neomezil jen na popis jednotlivých metod, ale že použití příslušných modelů vždy zdůvodňuje a zmiňuje se i o případných nedostatcích resp. omezeních.

Druhá část práce, nazvaná "Demografické modely", je věnována možnostem, které paleodemografii přináší případná aplikace modelových tabulek sestavených pro recentní populace (jde zejména o tabulky vydávané Organizací spojených národů a tabulky sestavené K. M. Weissem v r. 1973 speciálně pro předindustriální společnosti). I zde autor nejen předpokládá způsoby použití těchto tabulek, ale upozorňuje i na jejich meze, dané zejména neúplností výchozího souboru a podmíněností modelu stabilního obyvatelstva. Upozorňuje rovněž na možnost větších rozdílů ve způsobu reprodukce mezi recentními a vymřelými populacemi dané společenskou podmíněností tohoto procesu, pro vymřelé populace však dnes jen obtížně postižitelnou. V této části jsou obsaženy modely umožňující studovat i otevřenou stabilní populaci a migraci; autor se zde zabývá také možnostmi a příčinami růstu pravěkých populací a z toho vyplývající prostorové mobility pravěkého obyvatelstva a způsoby, jak se tato mobilita projevuje ve studovaných souborech.

Třetí část anotované práce obsahuje příklady použití metod předložených a vysvětlených v prvních dvou oddílech na konkrétních souborech získaných archeologickým (a antropologickým) výzkumem. Autor podává paleodemografický rozbor pravěkých pohřebišť ze střední Evropy, které zároveň reprezentují

jednotlivé kulturní úrovně: neolitickou, eneolitickou, laténskou a staroslovanskou. To mu umožnilo zhodnotit jak výsledky archeologického výzkumu z hlediska jeho využití pro paleodemografii, tak nastínit vývoj reprodukce obyvatelstva střední Evropy v pravěku.

Pro paleodemografický výzkum je rozhodující především co nej přesnější určení věku zemřelých a kompletní výzkum jednotlivých pohřebišť - autor přiznává, že právě tato okolnost je zatím značnou překážkou přesnosti výsledků. Pokud jde o vývoj reprodukce obyvatelstva, dospěl autor k závěru, že nedoznala ve své podstatě výrazných změn od eneolitu do pozdního pravěku a že je pochybné, zda se neolitické populace odlišovaly od pozdějších (pravěkých). Charakterizovala je hrubá míra porodnosti a úmrtnosti spíše 40 % než 50 %, střední délka života při narození 23-28 let, dvě třetiny narozených se v průměru dožívalo 15 let, méně než 10 % osob se dožilo vyššího věku než 50 let.

Závěrem autor správně poukazuje na dosavadní meze paleodemografického výzkumu a přimlouvá se za větší spolupráci antropologického i archeologického studia zaměřeného na validnější určování věku zemřelých. Dodejme jen, že získání větších souborů z jednotlivých pravěkých kulturních okruhů by umožnilo demografický rozbor méně odvislý na modelech, které ho dnes sice usnadňují, ale zároveň usměrňují do předem stanovených mezí. Tyto modely byly navíc vypracovány na základě analýzy úmrtnosti nejen u velkých populací, ale především u takových, u nichž zjištěná věková struktura žijících i zemřelých byla považována za velmi spolehlivou. Pro paleodemografii, která pracuje se soubory nedosahujícími mnohdy ani sta jedinců, by proto bylo asi vhodnější využívat v širší míře spíše demografické metody vypracované speciálně pro neúplné soubory.

Přes tyto výhrady je "Demografie pravěkých pohřebišť" svým pojetím i rozsahem dílem u nás průkopnickým, které jistě uvítají nejen archeologové, ale které přispěje i k demografickému pohledu na vývoj obyvatelstva.

Ludmila Fialová

Marie Marečková: Společenská struktura Prešova v 17. století. Brno 1984, 160 str. + 24 str. obr. příl. (Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně, filozofická fakulta, č. 252)

Autorka, známá jako naše přední odbornice na dějiny slovenských měst za pozdního feudalismu, se po monografii o společenské struktuře Bardějova v 1. polovině 17. století (viz Demografie 20, 1980, s. 380) přihlásila nyní s obdobně koncipovanou monografií o Prešově v 17. století. Minuciózním rozbořením knih městské dávky z let 1619-1660 získala spolehlivé údaje o počtu obyvatelstva ve městě a jeho majetkové struktuře, jež doplnila výzkumem struktury řemeslnické výroby (exkurs I) a rozbořením funkce města v dálkovém obchodu (exkurs II).

Prešov se jí jeví v 17. století jako jedno z nejvýznamnějších východoslovenských měst. Roku 1617 měl 4 700 - 5 100 německých, slovenských a maďarských obyvatel, početně přitom dále rostl až na 4 900 - 5 300 obyvatel roku 1660. Byl to důsledek ekonomické prosperity, vedoucí k značné imigraci z různých oblastí Slovenska, hlavně východního, ale i z dalších částí Uher, z Polska, německých zemí, Rakous, Sedmihradska i českých zemí. Mezi majiteli domů měli početní převahu řemeslníci (51 - 60 %), pracující v 61 odvětví. Co do početnosti vedla řemesla oděvní, následovala kovodělná, dřevozpracující, potravinářská, textilní, kožedělná a stavební. Kovodělná řemesla a kloboučnictví měly exportní charakter, dominovala však výroba pro bližší tržní okruh. Od poloviny 16. století se počet řemeslníků ve městě ztrojnásobil a diferenciací řemeslnických odvětví zdvojnásobila. Počtem řemeslníků se Prešov rovnal Košicím, Levoči, Banské Bystrici a Trnavě a byl na Slovensku předstižen jen Bratislavou.

Prešov byl rovněž významným centrem místního a oblastního trhu a plnil důležitou úlohu v systému dálkového obchodu (vývoz vína z oblastí na sever od Karpat, vývoz řemeslnických

a jiných výrobků na východoslovenské, uherské a sedmihradské trhy, dovoz kramářského zboží z Vídně, obchod s polským plátnem, slezským, moravským a rakouským sukrem aj.). Prosperita řemeslné výroby a obchodu vedla k postupnému prohlubování majetkových poměrů ve městě: slábla početní převaha středních vrstev a vzrůstal počet málo majetného a nemajetného obyvatelstva, zvláště v letech 1645-55, zatímco početnost a majetek nejzámožnějších skupin se neměnily. Téměř čtvrtinu obyvatelstva představovali podruží. Z 619 domů Prešova (1619) stála třetina na náměstí a 75 na předměstí. Četné tabulky (str. 57-93) umožňují ověřovat autorčiny závěry bohatým statistickým materiálem.

Ve své práci vychází autorka z dokonalé znalosti naší i zahraniční literatury k dějinám měst a k základním tendencím ekonomického vývoje ve sledovaném období, využívá jí bohatě metodicky a zároveň s její pomocí zařazuje prešovský vývoj do širšího kontextu. Prešov se jí jeví jako jedno z nejdynamičtějších se rozvíjejících slovenských měst 17. století, zejména ve srovnání s výše uvedeným Bardějovem. Bylo by snad možno pouze připomenout poznámku, kterou již kdysi adresoval J. Janáček Dřímaloovi, totiž že v propočtech majetkové struktury v různých letech není brána v úvahu měnící se hodnota peněz. Je však nutno dodat, že Janáčkovu připomínku nerespektoval v naší historiografii dosud vlastně nikdo. Jako celek je monografie M. Marečkové významným příspěvkem k poznání demografického, ekonomického a sociálního vývoje měst za pozdního feudalismu.

Eduard Maur

Yves Landry, Hubert Charbonneau, La politique démographique en Nouvelle-France. Démographie 111, Montréal 1979, s.29-57

Y. Landry a H. Charbonneau analyzují úsilí francouzské vlády zalidnit Kanadu v průběhu 17. století. Nejprve vláda

podporovala vystěhovalectví z Francie prostřednictvím soukromých společností, později převzala organizaci emigrace do svých rukou. Každá loď plující do Kanady byla povinna přivést s sebou množství osadníků odpovídající váze nákladu. Mimo to vláda prováděla nábor žen pro Kanadu, jimž se pak přezdívalo „královské dcery“. Rovněž vojáci sloužící v Kanadě byli povzbužováni k usazení v Kanadě. Pro zvýšení porodnosti vláda snížila sňatkový věk na 14-15 let u děvčat a 18-19 u chlapců, „královské dcery“ obdržely podporu při sňatku, na druhé straně svobodným byly zvyšovány daně. Určitou dobu byly také daňové zvýhodňování manželé s více než deseti dětmi. K represivním opatřením patřilo zpřísnění až zákaz návratu do mateřské země a omezování tažení osídlenců na jih za výnosným obchodem s kožešinami a dřevem. Autoři dokazují, že celé úsilí mělo jen relativní úspěch. Podíl organizovaného náboru odhadují na 40 % z celkově nízkého počtu asi 10 000 imigrantů v letech 1608 až 1688. Některé akce jako snaha o začlenění Indiánů do života kolonie, pokus o dovoz otroků či naturalizace cizinců ztroskotaly úplně. Negativní roli sehrál po odvolání ediktu nantského roku 1685 zákaz imigrace protestantů, kteří do té doby tvořili značnou část přistěhovalců. Určitý přírůstek obyvatelstva byl méně důsledkem demografické politiky státu, ale daleko spíše byl umožněn dobrými vyživovacími poměry a příznivými úmrtnostními poměry (za celé 17. století nedošlo k hladomoru ani k epidemii).

Pavel Vereš

Hubert Charbonneau: Les régimes de fécondité naturelle en Amérique du Nord: bilan et analyse des observations. Démographie 123, Montréal 1979, s. 441-491

H. Charbonneau v této práci shrnuje výsledky sledování severoamerických populací, jež vědomě neomezují svou plodnost. Připomíná, že prvotní impuls k analýze těchto populací vyšel od genetiků, ale zhruba od padesátých let zajímá toto téma stá-

le více demografy. Autor uvádí 15 populací tohoto druhu, jež byly studovány různými výzkumníky. Zde je snad na místě poznámka o jednom rysu stylu práce autora i jeho kolegů z montréalského demografického oddělení. Charbonneau důsledně čerpá z prací francouzského původu, avšak málo místa věnuje pramenům anglosaské provenience. Proto chybí odkazy na stěžejní autory z této oblasti jako je Coale, Hajnal aj. Mezi sledované populace patří protestantské sekty Amishů, kvakerů, hutteritů, dále indiánský kmen Kří, z minulosti přibírá několik skupin québeckých katolíků. Nejlepším objektem pozorování jsou hutterité, žijící v prerijských kanadských provinciích a ve státech USA Montaně a Jižní Dakotě. Každá obec a dokonce každá rodina má vlastní roční archív, obce žijí ve značné izolaci od okolí. Autor kriticky srovnává a vyhodnocuje režim přirozené plodnosti, zjišťuje plodnost podle věku, intervaly mezi porody, úhrnnou plodnost, dále dobu kojení, mrtvorozenost a kojeneckou úmrtnost. Ze srovnání však nevychází odpověď na otázku, zda v současné Americe skutečně přetrvávají populace s přirčenou plodností. Plodnost québeckých katolíček v 17. a 18. století byla vyšší než plodnost dnešních populací. Tyto ženy však měly poněkud výjimečné postavení v důsledku určité selekce během migrace, nižšího věku při sňatku, příznivou roli na rozdíl od dnešní doby hrála značná exogamie. Při lepší vyživovací situaci než ve Francii byla jejich plodnost tedy vyšší než u žen v mateřské zemi té doby, především ve vyšším věku.

Pavel Vereš

Janczak Julian, Ludnosc Łodzi przemyslowej 1820 - 1914, Acta universitatis Lodziensis, Folia historica 11, Łódź 1982, 268 s.

Łódź, druhé největší město Polska (v roce 1982 mělo 845,7 tisíc obyvatel), děkuje za svůj rozkvět výrazné koncentraci

textilní výroby, která se zde začala rozvíjet na počátku 19. století a k níž se později přidružil i průmysl strojírenský a jin. Přitom v roce 1820 žilo v obci 767 obyvatel, ale v roce 1830 již asi 5 tisíc, v 80. letech 19. století město dosáhlo 100 tisíc, aby na počátku 1. světové války bylo již půlmilionovým. Lodž představuje v podstatě klasický příklad města rozvíjejícího se na základě specializace na textilní průmysl. A právě možnostem studia vývoje obyvatelstva tohoto prudce se rozvíjejícího města je věnována práce J. Janczaka.

V úvodu autor podrobně seznamuje s prameny demografických dat, zejména se způsobem evidence obyvatelstva, která byla v této části Polska vedena u obecních úřadů ve zvláštních knihách, včetně právních předpisů, jimiž byla tato povinnost v letech 1810 až 1930 zakotvena. Konstatuje, že při řádném vedení by tyto knihy měly značnou vypovídací schopnost; pro Lodž se však nezachovaly všechny a některé jsou značně neúplné. Autor z nich však přesto vyzískal řadu cenných informací zejména o skladbě obyvatelstva; upozornil rovněž na meze, které tento způsob evidence obyvatelstva přináší (hlavně nesoulad mezi evidovaným a skutečně přítomným obyvatelstvem, což u imigračního centra vystupuje do popředí: v roce 1897 bylo v Lodži sečteno 314 tisíc obyvatel zatímco městský úřad udával 197 tisíc).

Vzhledem k charakteru města, rozrůstajícího se především imigrací (na celkovém přírůstku obyvatelstva se v druhé polovině 19. století přistěhovalí podíleli často více než 50 %) má pro pochopení populačního vývoje značný význam kapitola věnovaná roli migrace na rozvoji Lodže. Všimá si nejen teritoriálního původu imigrantů, ale i jejich věkové a socioprofesionální struktury a podílu pohlaví. Značná část studie je věnována skladbě obyvatelstva, zejména vývoji podle věku a pohlaví, který byl výrazněji ovlivněn přílivem mladých žen z venkova hledajících zaměstnání v textilním průmyslu, jejichž část se však po několika letech zřejmě vracela domů. Podrobné jsou rovněž pasáže o náboženském vyznání, národnostní struktuře (Lodž právě díky imigraci z nejbližšího okolí zůstával převážně pol-

ským městem), socioprofesionním složením, úrovni vzdělání. Překotný růst Lodže založený na kapitalistické výrobě a kapitalistických výrobních vztazích sice způsobil, že v průmyslu bylo koncem 19. století zaměstnáno téměř 60 % obyvatel, ale také 70 % jich bylo negramotných.

Rozbor přirozené měny, který byl možný až od 60. let 19. století, ukazuje reprodukční poměry typické pro průmyslová centra v období před demografickou revolucí: u obyvatelstva převládala snatečnost v nízkém věku, průměrný sňatkový věk činil 19 - 20 let u žen, 24 - 25 let u mužů, neomezovaná plodnost (hrubá míra porodnosti kolísala mezi 40 - 50 ‰), vysoká úmrtnost (hrubá míra úmrtnosti 26 - 30 ‰), na níž se až z 55 % podíleli kojenci a děti. Teprve těsně před první světovou válkou se projevil tendence k omezení úrovně plodnosti, které se ale rychle prosadily, takže ve 30. letech byla hrubá míra porodnosti již jen 15 ‰. Zlepšení zdravotních podmínek ve stejné době vedlo rovněž k snížení úrovně úmrtnosti. Autor zdůrazňuje výrazné rozdíly v úrovni plodnosti a úmrtnosti mezi jednotlivými městskými společenskými vrstvami (např. na přelomu století byly v rodinách místní inteligence a bohatých vrstev v průměru 2 - 3 děti, zatímco běžně měly dělnické rodiny kolem 5 živých dětí z 9 narozených).

Publikace, po metodické i obsahové stránce zdařilá, je doplněna obsáhlým statistickým materiálem, analyticky široce využívaným a představuje cenný přínos ke studiu vývoje městského obyvatelstva za průmyslové revoluce v Polsku i ve střední Evropě vůbec.

Ludmila Fialová

Проблемы исторической демографии СССР. Томск 1980. 324 с.

V pořadí již třetí sborník historickodemografických prací sovětských historiků obsahuje referáty předložené 3. Vše-

svazovému semináři o historické demografii, který se konal v Omsku v květnu 1979. Svým rozsahem a rozmanitostí témat (35 příspěvků z nejrůznějších okruhů historické demografie a geografie obyvatelstva) svědčí o zájmu, který se dnes v Sovětském svazu věnuje výzkumu vývoje obyvatelstva, a to nejen z hlediska celostátního, ale i z hlediska vývoje jednotlivých oblastí. Seminář byl zároveň věnován čtyřstému výročí připojení Sibíře k Rusku a tak byla programově část příspěvků zaměřena na vývoj obyvatelstva Sibíře.

Sborník je rozdělen do třech částí. V první jsou stati věnované otázkám současného vývoje historické demografie v Sovětském svazu a jejím metodám výzkumu. Zde zaujme především příspěvek R. N. Pullata o dosavadním vývoji a výsledcích sovětské historické demografie, A. G. Višněvského, který zdůraznil význam historickodemografického výzkumu jak pro poznání obecně platných zákonů demografické reprodukce tak pro historografické studie. Z hlediska metodologického jsou přínosné např. příspěvky H. E. Palliho, zabývající se uplatněním metody rekonstrukce rodin v Sovětském svazu a A. P. Okladnikova a B. I. Bojka o historických migracích na území Sovětského svazu; problematice studia migrací v minulosti se věnují také L. G. Beskrovnyj, Ja. E. Bodarskij a V. M. Kabuzan. V této části jsou rovněž zařazeny studie zabývající se některými aspekty vývoje obyvatelstva v Sovětském svazu po roce 1917 (např. I. I. Kuzněcova se týká změn ve velikosti a struktuře obyvatelstva Sibíře za 2. světové války).

Druhá část sborníku je věnována vývoji obyvatelstva v období feudalismu a kapitalismu. Právě v této části je patrné, jak velký význam se v Sovětském svazu přikládá studiu populačního vývoje jednotlivých oblastí v minulosti. Sborník obsahuje příspěvky zabývající se demografickým vývojem, sociálněekonomickou strukturou, etnickým složením a v neposlední řadě geografickou mobilitou obyvatelstva v různých oblastech Sovětského svazu. Např. R. K. Brambo pojednává o vývoji sociální struktury obyvatelstva Rigy na přelomu 18. a 19. století, E. Epik o mobilitě

estonských zemědělců v 18. století. Sociální strukturou obyvatelstva zaměstnaného ve vodní dopravě v Rusku na přelomu 18. a 19. století se zabývá E. G. Istominová, populační vývoj Sibíře v 17. století studuje A. D. Kolesnikov. Přínosná je rovněž studie N. E. Bekmachanové o utváření mnohonárodnostního osídlení severozápadního Kazachstánu. Jsou zde také příspěvky seznamující s pramenným materiálem vhodným pro historickodemografický výzkum: např. informace o berních knihách Smolenské oblasti v 17. a 18. století E. B. Francuzovové a o pramenech ke statistice obyvatelstva v Gruzii z 19. století od K. D. Antadžeho.

V třetí části sborníku najdeme studie zabývající se zvláštnostmi vývoje obyvatelstva některých oblastí Sibíře a Sovětského Dálného východu, příspěvek týkající se studia migrací v Evropě ve 2. a 3. století a ruské migrace do USA za imperialismu.

Sborník zaujme nejen demografy, ale i historické geography, resp. zájemce o etnografii a sociální dějiny Sovětského svazu a svědčí tak o stále mnohostrannějším studiu vývoje předchozích generací a o významu, který se tomuto studiu přikládá k poznání procesů probíhajících v současnosti.

Ludmila Fialová

Jan Pelant: Města a městečka Západočeského kraje. Stručné dějiny, současnost a výběrová bibliografie 129 míst. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1984, 316 str.

Užitečnou pomůckou pro lokální badatele i pro zájemce o dějiny našich měst a dějiny osídlení se jistě stane topografický lexikon západ českých měst, sestavený Janem Pelantem. Autor tu

podal 129 hesel, jež obsahují stručné dějiny, nejdůležitější údaje ze současnosti a bibliografii pro ty lokality dnešního Západočeského kraje, které buď v minulosti měly statut města a městečka nebo v současnosti nabyly práva na Městský národní výbor (MěstNV). U každého místa je uveden dnešní okres, dále panství a kraj roku 1848 a politický i soudní okres v roce 1934, dále historické názvy české, německé a případně latinské, stručné dějiny, současná ekonomická charakteristika města, datum, kdy město nabylo MěstNV. Pravidelně je uváděn počet domů a obyvatel v roce 1848 a počet obyvatel dnes, místy i další demografické údaje. Bibliografie je sice nutně výběrová, avšak poměrně obsáhlá (například u Mariánských Lázní 2,5 strany, u Chebu 8,5 stran).

V úvodním pojednání (s. 5-47) nastínil autor celkový vývoj západočeských měst od jejich počátků až do současnosti. Přehled je koncipován spíše jako obecný vývoj našich měst s přihlídnutím k západočeským zvláštnostem. Na závěr práce je připomenuta tabulka uvádějící poslední německý název obce, nejstarší písemnou zprávu o ní, datum povýšení na městečko (městys) a město, datum zřízení MěstNV a počet obyvatel roku 1980 (zde by mělo být uvedeno, zda jde o údaje za historickou sídelní jednotku nebo za současné integrované obce).

Pelantova práce je psána na základě důkladné znalosti jak literatury zaměřené obecně na dějiny měst, tak i prací regionálních, jejichž údaje, často značně nekritické, autor pečlivě váží. Přehledné historie jednotlivých lokalit jsou faktograficky spolehlivé, postihují vše podstatné, bibliografie je na nejvyšší užitečná. Jen výjimečně nejsou respektovány v textu výsledky nejnovějšího bádání (např. počátky Plané, národnostní vývoj Všerub u Domažlic, nejstarší doklad názvu St. Sidliště), tato přehlídnutí jsou však v rámci celku nepodstatná.

Pelantův lexikon vznikl v průběhu přípravy autorovy monografie o znacích západočeských měst. Proto autor do lexikonu nezařadil dalších 21 lokalit, které v minulosti byly po určité době označovány jako městečko, nebo se dnes staly městy, pokud

neužívaly znaků, pečeti nebo razítek. Jejich výčet je podán jen ve stručné poznámce na str. 309. Je to jistě škoda, i když většinou šlo o lokality málo významné a spíše vesnického charakteru. Bylo by snad možno (třebas časopisecky) vydat k lexikonu doplněk, který by tuto mezeru zaplnil.

Pelantovu práci je nutno přivítat jako užitečný doplněk k Retrospektivnímu lexikonu, zejména když si uvědomíme, že starší vlastivědné práce jsou jednak značně nekritické, jednak z velké části dnešnímu čtenáři jazykově nepřístupné. Bylo by dobré, kdyby obdobné lexikony vznikly i pro další české kraje.

Eduard Maur

Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Zostavil Richard Marsina. Vydalo vydavateľstvo Osveta, n.p. Martin pre Považské múzeum v Žiline, 1984, 272 str.

U příležitosti 600. výročí vydání známých výsad pro žilinské Slováky v roce 1381 se konala 8. - 9. června 1981 ve Strečně u Žiliny za účasti zahraničních hostů z NDR, MLR a Rakouska vědecká konference "Národnostní vývoj měst na Slovensku do roku 1918". Odezněly na ní 24 referáty a 24 diskuzní příspěvky. Jejich podstatnou část zpřístupnil nyní R. Marsina po doplnění o odkazový materiál a zčásti i v přepracované podobě ve zvláštním sborníku.

Prvá část sborníku, nazvaná "Národnostn vývoj v Žiline", je zaměřena lokálněhistoricky. Vzhledem k mimořádnému významu Žiliny v národnostním vývoji měst na Slovensku však mají příspěvky shromážděné v této části většinou daleko širší než jen lokální dosah. Zahajuje je fundovaná studie R. Marsiny "Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381". Autor v ní nejprve shrnuje národnostní problematiku středověkých měst na Slovensku do počátku 16. sto-

letí pak se zabývá nejstarší historií Žiliny, národnostními poměry ve městě a posléze vydáním privilegia a jeho významem. Paleografický rozbor známé Žilinské knihy podal Julius Sopko, zatímco Izidor Kotulič charakterizoval jazyk této knihy i dalších slovacikálních textů 15. - 18. století. Rudolf Kuchar rozbořem vlastních jmen v Žilinské knize zjistil, že z celkového počtu je jich jen 30 % neslovanského původu. Peter Šatanský na něho navázal přehledem vývoje národnostního složení Žiliny od 16. století do roku 1918. Rozbořem vlastních jmen, používané úřední řeči i novodobých statistik dospěl k závěru, že dlouho čistě slovenská Žilina byla v procesu kapitalistické industrializace vystavena přílivu německého (většinou židovského) a maďarského obyvatelstva a současně maďarizaci, aniž by se však podařilo ve městě potlačit slovenské národní vědomí a jazyk. V příspěvku Pavla Hapáka o hospodářském životě a dělnickém hnutí ve městě v letech 1858 - 1918 je dokumentován několika tabulkami i vývoj demografický.

Druhá část sborníku nese název "Národnostní vývoj v městech na Slovensku". Ferdinand Uličný na základě údajů čerpaných z oblastí církevní správy dospívá k závěru, že většina významnějších měst na Slovensku měla v 15. - 16. století v zásadě smíšené německé a slovenské obyvatelstvo, zatímco větší počet Maďarů žil jen v Bratislavě, v Košicích a v Prešově. Problém používání slovenštiny ve městech v 15.-18.století a jejího vztahu k češtině je námětem příspěvku Jána Doruľy. Anton Špiesz dospěl sledováním slovenského elementu v řemeslech k závěru, že v 16. století došlo k prolomení německého charakteru cechů v Uhrách a Slováci se vedle Němců a vládnoucího maďarského etnika stali jedinou národností Uher, jež si vytvořila významnou řemeslnickou vrstvu; ta byla zároveň sociálně nejvyšší vrstvou slovenského etnika. Jozef Vozár podrobil kritice přezíravíci názory na německost středoslovenských báňských měst v minulosti a doložil, že Slováci v daném období hráli rozhodující úlohu ve zdejší báňské, hutní a železářské výrobě, ač se museli prosazovat za mimořádně obtížných podmínek. Ivanu Chalu-

peckému vyplynulo z podrobného rozboru městských knih a matrik ze Spiše, že tu v letech 1550 - 1650 města zůstala až na malé výjimky převážně německá, avšak i zde pokračoval slovakizační proces, který v 2. polovině 17. století vyústil v národnostní zápasy. Jazyková hlediska sledoval rozbor nejstarší městské knihy z Bánovců na Bebravou, který provedla Jana Skladaná. Úřední statistika se stala východiskem nástinu hlavních tendencí národnostního vývoje ve slovenských městech v letech 1880 - 1918, který podal Milan Podrimavský.

Závěrečný oddíl, nazvaný "Národnostní vývoj českých a moravských měst ve středověku", podává zajímavý srovnávací materiál k oddílu druhému. Zahajuje je obsáhlá studie Františka Šmahela "Výsledky a výhledy výzkumu národnostní skladby českých měst od konce 13. do počátku 15. století", věnující mj. značnou pozornost metodice studia národnostní problematiky. Autor sleduje zejména proces počestování měst za husitské revoluce, přičemž podrobuje kritice některé paušalizující soudy. Výsledky, jež přinesla literatura věnovaná národnostnímu složení moravských měst, ve středověku, záslužně shrnula Ludmila Sulitková. Na důležité momenty ve vztahu etnické skladby českého vrcholně středověkého města a jeho venkovského zázemí (návaznost královských měst na starší hradská centra, přeceňování německé kolonizace aj.) podnětně upozornil Josef Žemlička.

Hodnotíme-li sborník jako celek, především pak příspěvky slovenských autorů, zjišťujeme v něm tyto hlavní tendence:

1. důkladně zhodnotit podíl slovenského etnika na vývoji měst na Slovensku a dokázat neoprávněnost znevažování tohoto podílu;

2. potvrdit v protikladu k „čechoslovakistickým“ tendencím svébytnost jazykového vývoje slovenského etnika již od středověku.

Jednotlivé příspěvky jsou vesměs materiálově fundované, metodicky promyšlené a i v případě, že se zabývají jen vývojem některých lokalit, vždy přihlížejí k širšímu kontextu. Jako celek je sborník pěknou ukázkou, jak v posledních desetiletích pokročilo studium tak mimořádně závažné problematiky, jakou je

národnostní vývoj, problematiky, která v minulosti byla spíše předmětem voluntaristických úvah podřízovaných národně-politickým záměrem vládnoucích tříd jednotlivých národností než seriózního studia.

Eduard Maur

Nad deseti svazky sborníku "Slováci v zahraničí".

Při významu, jaký měla v období kapitalismu (ale zčásti již dříve, zejména za kolonizace Uherské nížiny v 18. stol.) v dějinách Slovenska emigrace jeho obyvatel, je pochopitelné, že průběhu této emigrace i současné situaci početných slovenských menšin v zahraničí je slovenskou historiografií a etnografií věnována systematická pozornost. Hlavní zásluha tu patří badatelské a organizační práci Matice slovenské v Martině a jejího útvaru pro výzkum dějin a života zahraničních Slováků (původně Ústav pro zahraniční Slováky Matice slovenské, od roku 1973 Oddělení pro zahraniční Slováky Matice slovenské). Péčí tohoto pracoviště vyšlo v letech 1971-1984 celkem deset svazků sborníku Slováci v zahraničí. Prvé dva svazky vznikly pod redakcí Jána Siráckého, třetí svazek redigovali Ján Sirácky a Štefan Veselý, dvojsvazek 4-5 František Bielik a Štefan Veselý a zbývajících pět svazků František Bielik a Claude Baláž.

Obsahová náplň sborníku je velmi pestrá. Převažují práce etnografické, kulturně historické a práce věnované politickému životu slovenské emigrace. Prací vysloveně demografického charakteru je poměrně málo, avšak cenné demografické údaje najdeme roztroušeny v řadě studií. Na ty, které jsou významné z hlediska demografie, bychom tu chtěli upozornit stručnou anotací.

V prvním svazku (vyšel roku 1971) je to cenná bibliografie "Prehľad novej literatúry o dejinách a živote krajanov, Slovákov v zahraničí (Produkcia z rokov 1966-1968)", v níž bohužel nebylo v dalších svazcích pokračováno, jak byl původní záměr (s. 213-270). Dále tu F. Bielik a E. Rákoš stručně charakterizují hlavní archívni fondy obsahující prameny k slovenskému vystěhovalectví (199-201).

Ve druhém svazku (1974) otiskuje E. Jakešová statisticky bohatě fundovaný přehled "K problematike slovenského vystahovalectva do Kanady", soustřeďující se k období od konce 19. století do r. 1918. (71-95). L. Hamáš v článku "Z dejín Slovákov v Rumunskej socialistickej republike (slovenské obce v Sedmihradsku-Rudohorí)" nastínil postup osidlování dané oblasti Slováky a uvedl statistická data pro jednotlivé obce až do reemigrace (107-129). Dva příspěvky jsou tu věnovány pramenům. S. Gavriľovič charakterizuje "Premene k dejinám Slovákov vo Vojvodine do polovice 19. storočia" (176-179) a K. Čehák "Pramene k dejinám Slovákov vo Vojvodine v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia" (180-183). "O nektorých historických predpokladoch relevantných pri vytváraní etnického obrazu dnešnej Vojvodiny" tu podává stručný přehled A. Foriškovič (189-195).

Ve třetím svazku (1979) zaujme demografa jen bibliografický přehled "Doterajšie výsledky a súčasny stav výzkumu slovenského vystahovalectva a dejín Slovákov vo svete" z pera F. Bielika (108-117).

Podstatně více přináší pro demografii dvojčíslo 4 - 5 (1979). E. Jakešová tu navazuje na svůj starší článek statí "Vystahovalectvo zo Slovenska do Kanady v rokoch 1918-1938" (207-226). Bohatě statisticky dokumentovaný je i příspěvek L. Šulganové: "Príspevok k dejinám vystahovalectva z územia bývalej nitrianskej župy v rokoch 1918 - 1928" (183-206). Předmětem studie E. Fordinálové jsou "Vystahovalci z myjavskej oblasti v USA v rokoch 1890-1938" (161-182) a J. Siráckého zaujali "Dolnozemska Slováci ako vystahovalci do zámoria koncom 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia" (84-116), tedy problém

opětovné emigrace potomků bývalých emigrantů.

V šestém svazku (1980) přináší článek J. Siráckého "Dolnozemský Slovák" ako zdroj informáci o živote dolnozemských Slovákov" (5-28) mj. podrobné údaje o sociální a třídní diferenciaci Slováků na Dolní zemi na přelomu 19. a 20. stol. Přehledný charakter má stať L. Kapitoly " K historii slovenské emigrace v Argentině" (28-41). E. Michalčáková v článku "Sťahovanie Slovákov do Sedmohradska a spôsob ich života" (159-177) sleduje mj. z matrik teritoriální původ migrantů a podává charakteristiku jednotlivých slovenských lokalit v Sedmohradsku.

V sedmém svazku (1981) navazuje L. Šulganová na svou předchozí studii článkem nazvaným "Príspevok k dejinám vystahovalectva z okresu Prievídza v rokoch 1918-1938" (55-74). Zajímá ji zejména vztah mezi emigrací a nezaměstnaností a sezónní migrace. "Problematika slovenského vystahovalectva na stránkach slovenskej súdobej tlače" je námětem stati F. Bielika, ukazující reakci slovenské společnosti na emigraci (117-150). Výrazně demografický charakter má studie Š. Veselého "Úmrtnost slovenských vystahovalcov v Spojených štátoch amerických v období pred prvou svetovou vojnou" (166-175). Je však otázka, do jaké míry je pro studium úmrtního věku a příčin smrti na počátku našeho století vhodným pramenem krajský tisk a jeho úmrtní oznámení. S. Michalčáková popisuje "Vnútrotnou kolonizácií Sedmohradskeho Rudohoria slovenským obyvateľstvom (1835-1918." (s. 176-183).

V osmém svazku (1982) A. Lukáč otiskuje "Príspevok ke studiu vystahovalectva na Slovensku v päťdesiatych rokoch minulého storočia" (25 - 47) přinášející mj. i zajímavé údaje o tehdejších pokusech kolonizovat některé kraje Slovenska z ciziny za účelem jejich ekonomického povznesení. Najdeme tu rovněž překlad užitečné práce A. L. Afanasjeva "Lenin o emigrácii" (48-58). J. Bobák podává klíčovou informaci o "Výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946-1948)", postihující jak politickou, tak i demografickou stránku věci, a J. Sirácky s J. Hudovičovou otiskují bibliografickou informaci "K novším výsledkom a problematike výskumu slovenskej národnosti v MĚR a SFRJ" (91-106).

V devátém svazku (1983) mají články s demografickou problematikou vesměs regionální zaměření. E. Fordalová tu v článku "Vystahovalectvo zo západného Slovenska v medzivojnovom období" (31-41) otiskuje statistiku vystěhovalectví do jednotlivých zemí, L. Šulganová pokračuje ve starém výzkumu článkem "Z dejín sezónného vystahovalectva z okresu Prievídza v rokoch 1929-1938" (44-64) a J. Jančovič tu popisuje "Sťahovanie a vystahovalectvo Slovákov z Potra" (155-159).

V desátém svazku (1984) fundovaný příspěvek E. Jakešové "Niektore otázky mobility obyvateľstva Slovenska po vzniku Československej republiky" (72-90) sleduje v širším ekonomickém i politickém kontextu poválečnou reemigraci, nový vzestup emigrace ve 20. letech a vnitřní migrace v meziválečném období. Stať J. Jančoviče "Príspevok dejinám vystahovalectva z okresu Veľký Krtíš" (21-44) se týká kolonizace Dolní země v 18. století.

Sborník Slováci v zahraničí jako celek přináší tedy bohatou mozaiku historicko-demografických příspěvků i statí alespoň zčásti se dotýkajících demografické problematiky. Jejich hodnota pro demografa je ovšem různá. Ocení zejména příspěvky E. Jakešové a J. Bobáka, z regionálních příspěvků pak studie L. Šulganové. S užitkem sáhne i po bibliografických rešerších, stejně jako po zprávách o činnosti Útvaru pro výzkum dějin a života zahraničních Slováků Matice Slovenské, otiskovaných v každém čísle. Musí jenom litovat, že se nerealizoval původní záměr otiskovat pravidelně systematickou bibliografii prací o slovenském vystěhovalectví. U některých prací by si přál důkladnější přihlídnutí k demografické metodice, musí však respektovat, že zaměření sborníku není výlučně demografické.

Závěrem lze říci, že vydávání sborníku je nepochybně užitečným edičním činem a znamená obohacení slovenské historické demografie.

Eduard Maur

Historická geografie 21. Sborník k sedmdesátinám univ. prof. MUDr. Ervína Černého, CSc.; Praha, Ústav čs. a svět. dějin ČSAV 1983, 399 s.

Dvacátý první svazek sborníku Historická geografie je věnován životnímu jubileu vedoucího pracovní skupiny pro evidenci zaniklých středověkých osad a jejich plužin při Komisi pro historickou geografii univ. prof. MUDr. Ervínu Černému, CSc.

Úvodní příspěvek J. Purše Historiometrie v Československu, který navazuje na článek téhož autora v desátém svazku tohoto sborníku, vedle vymezení předmětu historiometrie, jež studuje míry historických procesů, tj. zákonitosti vývoje vztahu jejich kvantitativních a kvalitativních určení za použití jak specifických historických, tak matematických metod, a jejímž průkopníkem na počátku čedesátých let v československé historické vědě se J. Purš stal, dokumentuje bouřlivý rozvoj právě metod historické kvantifikace u nás i ve světě v současné době a komentuje vyčerpávajícím způsobem množství titulů naší i zahraniční literatury k dané problematice. V bohatě mapovými přílohami doprovázeném článku Z. Boháče Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech autor na základě rozboru písemných pramenů dospívá k názoru, že předhusitský venkov i ve 14. století náležel mezi nejhustěji osídlené venkovské oblasti střední Evropy. Na nejstarším sídelním území Čech a v oblasti při starších sídelních jádrech se průměrný počet usedlostí pohyboval v dané době mezi 10 - 30, ve vyšších polohách rané kolonizace mezi 6 - 20 a v oblastech kolonizace vrcholné mezi 20 - 40 usedlostmi. To s sebou přinášelo mimo jiné i nevídané porušení ekologické rovnováhy. V následujících staletích obyvatelé těchto míst čekali na příležitost válečných katastrof a epidemií a hromadně opouštěli tyto kraje a usadili se v bohatších oblastech. Na otázku, jaké místo zaujímá Zbraslav ve vývoji

české šlechty ve 13. století, se snaží odpovědět drobný příspěvek J. Žemlisky Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví. Další část anotovaného sborníku má společné tematické zaměření. Orientuje se na sdělení konkrétních výsledků výzkumu pracovní skupiny pro evidenci zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Příspěvky jsou regionálně lokalizované a přispívají k postupné realizované rekonstrukci osídlení středověkých Čech. Stať J. Panáčka - F. Gabrila pojednává o pramenech k vesnickému osídlení okresu Česká Lípa. Z. Měřínský informuje o možnostech rekonstrukce území zaniklých středověkých vesnic na jižní a jihozápadní Moravě. Příspěvek J. Ungera analyzuje zaniklé středověké vesnice na okrese Břeclav, zaniklé osadě Dašovice a jejím plužinám je věnována studie V. Navrátila. O středověkém Rajhradu pojednává J. Skutlíl; V. Huml pak o lokalizaci zaniklých feudálních sídlech na Táborsku a v pražském okolí. Výsledky záchranného výzkumu v Novém Sedle sděluje stať A. Hejny. Místopisné problematice jsou věnovány studie R. Turka a P. Bělíny. V článku Územní rozsah majetku vyšehradského probošství na Prachaticku v 13. - 14. století rekonstruuje P. Boháč hranici územního komplexu vyšehradského zboží v této části jižních Čech a na základě rozboru pramenů ze 14. století přispívá k určení směru a doby kolonizace této části Šumavy i polohy a přibližné doby vzniku nových osad.

Sborník je doplněn zprávami, recenzemi, biografií a soupisem prací Ervína Černého.

Václav Bůžek

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE 9

O b s a h

	S.
Úvodem	S.
V. Srb, Dvěstě let statistiky přirozené měny obyvatelstva v českých zemích (1785 až 1985)	9
L. Fialová, Příspěvek k možnostem studia sňatečnosti v českých zemích za demografické revoluce	89
A. Šubrtová, Názor na populaci v prvních statisticko-demografických pracích v našich zemích a vztah k Malthusově doktríně	123
A. Šimečková, L. Dokoupil, Příčiny úmrtí obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti v 19. století	143
L. Nesládková, K některým aspektům populačního vývoje beskydské pasekářské obce Čeladná	161
P. Vereš, Vývoj kojenecké úmrtnosti na Slovensku v letech 1900-1912	175
Výzkum historického vývoje rodiny v Československu	187
Bibliografie české historické demografie za léta 1976 - 1980	205
Recenze	241

ИСТОРИЧЕСКАЯ ДЕМОГРАФИЯ 9

С о д е р ж а н и е

Вступление	С.
В. Срб, Двухсотлетие статистики естественного движения населения в чешских землях (1785-1985 гг.)	9
Л. Фялова, К вопросу возможностей изучения брачности в чешских землях в период демографической революции	89
А. Шубртова, Взгляд на популяцию в первых статистико-демографических работах в наших землях и отношение к концепции Мальтуса	123
А. Шимечкова, Л. Докоупил, Причины смертности населения остравской промышленной области в 19 веке	143
Л. Несладкова, К некоторым аспектам развития народонаселения бескидской пасечной деревни Челадна	161
П. Вереш, Динамика детской смертности в Словакии 1900 - 1912 гг.	175
Исследование исторического развития семьи в Чехословакии	187
Библиография чешской исторической демографии в 1976 - 1980 гг.	205
Рецензии	241

HISTORICAL DEMOGRAPHY 9

C o n t e n s

	P.
Introduction	
V. Srb, Two centenaries of the statistics of natural movement of population in Czech countries (1785-1985)	9
L. Fialová, Contribution to the possibilities of studying the marriage rate in the Czech lands during the demographic revolution	89
A. Šubrtová, Views on population in the early statistical demographic works in our lands and the relation to Malthusianism	123
A. Šimečková, L. Dokoupil, Causes of death in the Ostrava industrial region in the 19th century	143
L. Nesládková, On some aspects of population development in the woodland settlement of Čeladná in the Beskyd Mts.	161
P. Vereš, Dynamics of infant mortality in Slovakia, 1900 to 1912	175
Research into the historical development of the family in Czechoslovakia	187
Bibliography of Czech historical demography, 1976-1980	205
Reviews	241

Název: HISTORICKÁ DEMOGRAFIE 9
Vydavatel: Ústav československých a světových dějin ČSAV

Místo a rok vydání: Praha 1985

Počet stran: 270

Náklad: 400

Rozmnoženo v Ústavu československých a světových dějin ČSAV
jako interní tisk

JEN PRO SLUŽEBNÍ POTŘEBU!

